
THE LIBRARY OF CONGRESS
1800

MAGYAR

TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA SEGÉLYEZÉSÉVEL

KIADJA

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

SZERKESZTI

SCHÖNHERR GYULA

BUDAPEST

A FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1899

BALASSA BÁLINT

1551—1594

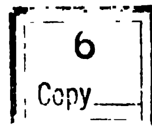
IRTA

ERDÉLYI PÁL

BUDAPEST

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA

1899

6
Copy

BALASSA BÁL[illegible]

([illegible]czi kastélyban levö ered[illegible] [illegible]tmény után.)

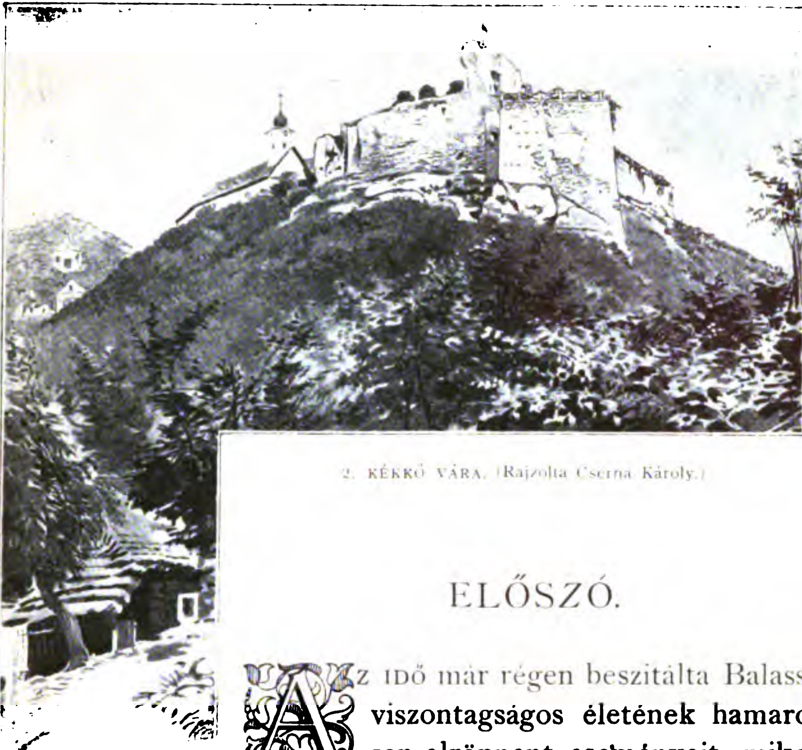
BALASSA BÁLINT.

(Az alsóhrabóczi kastélyban levő eredeti olajfestmény után.)

I. CZÍMLAP.

(Rajzolta Goró Lajos.)

2\. KÉKKŐ VÁRA. (Rajzolta Cserna Károly.)

ELŐSZÓ.

Az idő már régen beszitálta Balassa viszontagságos életének hamarosan elröppent eseményeit, mikor versei még mindig hevítették a költészetre és az isteni félelemre fogékony lelkeket. Küzdelmei hamar feledésbe merültek, alakja elmosódott az idők távolában s a multat dajkáló hagyomány is feledékeny kezdett lenni: csupán költeményei virrasztottak emlékezete fölött. A kortársakkal kihaltak le nem írott világi dalai, szerelmes verseit szerzőjükről megfeledkezve másolták s adták tovább, csupán a Rimai kiadásában biztosított s a nevét viselő *Istenes Énekek* szállottak át változatlan varázszsal az újabb nemzedékekre. Gazdag lírájának egyik része menekült csak meg a névtelen költészetbe való elmerüléstől, azok a költemények, a melyekben kegyes áhítatra ragadó érzések, nemes gondolatok és szépen szóló versek őrizték sokat szenvedett szive viharait. Ez a búsongó, tépelődő, büneit megvalló s vigasztalást a fölemelkedés Istenében kereső költészet a késő korok gyermekeiben rokonszenvet, vonzódást és mély

részvétet ébresztett Balassa iránt, -kiről egyetmást még a hagyomány is tudott, hogy az erdélyi fejedelem udvarában élt, hogy Lengyelországban bújdosott s kiről hűséges följegyzésekből azt is megtudták, hogy kitünő bajnok s a szerelemnek édes szavú énekese volt. Mily könnyen alakulhatott ki ily módon Balassának, a szerelmes trubadurnak és daliás költőnek romantikus jellemképe!

Ilyennek látta és fogta föl őt csaknem napjainkig az irodalomtörténet s így látta és dolgozta föl alakját a költészet. S ez a jellemképe oly erősen tartotta magát, hogy még ma is vannak védői, a kiknek fáj, hogy a Balassa ellen még életében emelt kifogások többé-kevésbbé alaposak voltak. Pedig Balassa Bálint nem vesztett vele semmit, hogy eseményekben gazdag életének homályban maradt részleteire a levéltárakból előkerült adatok éles fényt vetettek. Sőt, annál jobban vonzott, annál jobban magára fordította a figyelmet. Addig, mig Balassát a romantikának rózsaszínű ködében láttuk, inkább egy tünemény benyomását tette ránk, de mióta emberi valójának úgyszólván élő alakjában áll elénk és hívja ki figyelmünket, egy minden tekintetben érdemes és érdekes egyéniség vizsgálatára vagyunk késztetve. Kérdés kérdés után vár megfejtésre s a kutatás ingere az eredmény gyönyörűségével egybekapcsolódva Bálintban lélektani s történeti vizsgálódásokra serkent. A legújabb időben is hányan foglalkoztak vele s mennyit emlegetik? Irodalomtörténetünknek álló csillagává lett, tőle kezdjük számítani liránk és verselésünk megújhodását.

Balassát hosszú időn keresztül vallásos költeményei után ismerték és magasztalták. Világi dalai közül, melyeket rideg kora «fajtalan énekeknek» nevezett, csak kevés volt ismeretes. Egy szerencsés véletlennek köszönjük a Radvánszky-kódexet s abban virágénekeinek új, addig csak sejtett gyűjteményét, melyet az újabb kutatásoknak még sikerült gazdagítani. Ma talán halványabbnak látjuk azt a fényt,

mely őt a XVII. században istenes énekei alapján beragyogta, de mily nyeresége van irodalmunknak virágénekeiből? Magában véve a Balassa-kérdésnek is van története s annak fejlődése szinte oly érdekes, mint Balassa Bálint költői egyéniségének kibontakozása. Ellentétek és feltevések váltogatták egymást, míg nem az idő megfordult felette s a trubadur helyét elfoglalja az oligarcha, a vallásos költőt meghaladja a szerelmeknek lángoló szívű dalnoka. Az illúziók szétfoszlottak s előttünk áll a XVI. század erős, daczos és hatalmas daliája.

Mennél jobban ismerjük életének soká homályba merült körülményeit, annál jobban élvezzük s annál tisztábban látjuk lirai egyéniségét. Sem Balassának, sem költészetének nem ártottak s nem ártanak meg a levéltáraknak egyre beszédesebb aktái s nem ártanak irodalmunk történetének, sőt a kegyeletnek sem. Életében megismerjük korát, s annál kiemelkedőbbnek látjuk őt kortársai közül; viszonyainak ismerete által megragad költészetének nyiltsága, őszintesége és érzéseinek igazsága; irodalmunkban egy előitélettel s egy hamis képpel szemben a tényeket és a valóságot mutatván be, megközelítjük e kérdésben is az igazságot. S kegyeletünk nem nő-e még nagyobbra, ha megértjük, hogy Bálint nem rossz, csak büszke, nem aláváló, csak konok s nem jellemtelen, csak könnyűvérű volt! Aszketikus és rideg kora nem tulajdonított jelentőséget szerelmi dalainak, a mi költészetet kereső világunk közelebb áll lelki életének megértéséhez, költői képessége méltányolásához. Az a durva kép, melyet róla a levéltárak adatai, a pörösködések iratai, a panaszok mérge s az önző rokonok kifakadásai rajzolnak, megenyhül, ha lelki életébe tekintünk; az a gazdagság és az a sok szépség, melyet költészetében birunk, öntudatossá, ékesenszólóvá és védelmezővé lesz mindazok előtt, kik eddig nem hittek benne, nem értették meg vagy elitélték. Ridegen tekintve, Balassa

könnyelmű, kegyetlen, pörlekedő, hitehagyott, ki bujdosásban rejtegeti szomorú életét. Korát és körülményeit ismerve, mily kevéssé bántók mind e jelzők, s mily keveset jelentenek ma mi előttünk! Az erkölcs ugyan mindenkor egy és változatlan, de fölfogása és formái változnak, sőt maguk az erkölcsi törvények is módosulnak. Nincs mit félnünk attól, hogy Balassa alakjának és költői dicsőségének megerősödött nimbuszát az újabb kutatások megtépik, nincs mit félnünk attól, hogy ha a trubadur helyére a kemény oligarchát állítjuk, megbántjuk a kegyeletet, mely ezután Bálint emlékét csak annál nagyobb ragaszkodással veszi körül. Emberi elménknek emberre, szenvedélyeinknek szenvedélyekre, érzéseinknek érzésekre, itéletünknek tényekre van szüksége, fantomok ma már nem izgatnak, de érdekel az ember, jelleme, jellemének titokzatossága, tehetsége és tehetségének mértéke — ha történetet írunk, egy szemernyi valóság többet ér a legszebb álomnál.

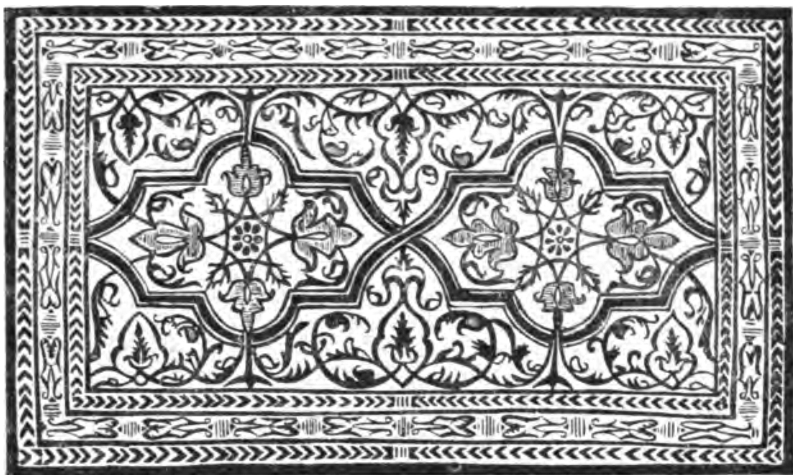

3. A BALASSA CSALÁD CZÍMERE.

(A nógrádmegyei múzeumban őrzött kristály-billikomon.)

ELSŐ KÖNYV.

BALASSA IFJUSÁGA.

4. MAGYAR KÖNYVDÍSZ A XVI. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBŐL.

I.

BÁLINT* a Balassák közül az első, kire a XVII. században szálló igévé lett jelmondat: *Arte et Marte* szószerint illik. Elődei és kortársai katonák, politikusok voltak, a kiket az egykorúak Mars zsoldosainak neveztek. Szivesen arattak a háború mezején is, nemcsak terjedelmes birtokaikon. Váraikban Mars rakott fészket s egy jó kardcsapást többre becsültek tíz instancziánál. Nevükkel portyázások, hadi kalandok, ostromok és véres csaták, hősies tettek és országot védő hadjáratok emléke van

* A nevét Balassának írom, mint az a család, mely e nevet napjainkig írta és használta. XVI. századi elődjei ugyan, és maga Bálint is, *Balassy* alakban is írták nevüket; de a család később a régebbi írásmódot elhagyva, a *Balassa* nevet vette föl s örökítette át nemzedékről-nemzedékre mind maig. Ez tehát ebben s abban az alakban históriai név s okszerűen így is, úgy is helyes, de a *Balassy* forma szokatlan. Irodalomtörténetünk *Balassa* Bálintot ismerte és szerette, történetünk *Balassa*-akták után kutat és a *Balassa* család levéltára őrzötte meg Bálintnak három nagyon becses eredeti levelét. A szokás és a család megkötötte a *Balassa* nevet s bár Bálint talán többször írta magát *Balassy*nak. mégis Balassa néven foglalt helyet Pantheonunkban, ősi fészkük ma is *Balassa*-Gyarmath, s a II. Bálint is mint gróf *Balassa* Bálint ismeretes. A *Balassi* név írva van, ejtve *Balássy* lehetett s volt, de ez az alak, bár helyes, még szokat-

összekötve. Az ars amandi és az ars recuperandi terén egész családjuk egyformán, kivétel nélkül művész, de a szelid művészet, a divina ars csupán a két Bálint homlokát övezte babérral és el nem muló hű emlékezettel.

Históriai családjaink közé tartoznak, nemzetségük a XIII. századtól kezdve napjainkig mindenkor részt kért és vett a nemzeti élet és küzdelmek folyásában, tagjai belejátszottak országos politikánk s nemzeti történetünk alakulásába. Közéleti szerepükben a nemesi rend jelentőségét, családi történetükben a magyar nemesség tipikus emelkedését látjuk és érezzük. Eredetüket a honfoglaló ősökhöz kapcsolják, de azt a nagy tradicziót, hogy Bunger kúnkabar vezér Bors fiától származnak, nem tudjuk okleveles genealogiával igazolni. A család levéltára a XIII. század elejéig visszanyúló ősöket ismer, Detrét, Biter comest és utódait s történetünk könyvei tesznek tanúságot arról, hogy ettől kezdve a Balassák mindig ott voltak, a hol az ország dolgát intézték. A hagyomány* az I. Detrét nádornak említi, ugyanazt, a ki 1233-ban főispán volt; I. Miklós, ki szintén főispán volt, kezdi családi előnevét Nógrád Gyarmat váráról irni; ennek fia Demeter Kékkő várát szerzi meg, a tradicziók szerint karddal foglalván el; Balázs, honti főispán lett a család nagy ágának alapítója, kinek fia, V. Miklós irta magát először kékkői és gyarmathi Balassának. Ennek unokája Ferencz, szörényi, majd horvátországi bán, a Balassák XVI. századi nagy lombjának törzse, a ki jelentékeny pályafutását a mohácsi síkon, hazájáért halva, fejezte be.

A Balassák kemény faja így élt századokon keresztül egyre emelkedőben s mindjobban gyarapítva vagyonát és

lanabb s még távolabbra mutat, mint a *Balassy*, mely a szokás, hagyomány, közhasználat és helynév tanúsága szerint Bálintot grammatice és historice megilleti. TAGÁNYI (Századok, 1895. évf. 179. l.) helyesen tett különbséget a Balassa névnek írott Balassy és kiejtett *Baldssy* formája közt.

* L. BÉL MÁTYÁS, Notitia Nova, I. k. 130. l.

BALASSA-GYARMAT.

(Rajzolta Cserna Károly.

jó nevét; Ferenczben emelkedik legmagasabbra, annak utódaiban erősödik meg s a XVI. századnak forrongó kohójában edződik aczélossá. Erős faj, hatalmas, szép szál emberek, kiknek, mint a török ifjú énekli, a szerencse lábukhoz volt kötve, vagy kardjukhoz s mintha annak markolatával egyúttal szerencséjüket is megragadták volna. Szenvedélyes, lobogó vérü, erőszakos nagyurak, teljesen beleillenek korukba, megértik annak lelkét és kihasználják helyzetüket. Ferencz törzse egyszerre három hatalmas ágat hajt. János, Menyhért és Imre ága mind jobban lombosodik, míg a többi testvéré, Farkas, Ferencz, Boldizsár, Zsigmond, László, Magdolna és Kata ága lombtalanul elszárad, vagy még rügyében elfagy. Apjuk nagy nevet s a mi akkor szintén sokat jelentett: nagy vagyont hagy rájuk, családi összeköttetésük már ekkor is szélesre kiterjedt s hatalmas nemzetségek ágaival fonódott össze. A három fiú három nagy családot alapít, a Balassa-lomb befogja egy időre Magyar- és Erdélyországot. Rohamosan gazdagodnak, szerencsésen gyarapítják ősi és atyai vagyonukat, melyet 1527-ben Ferencz utódai és testvére, Miklós, maguk között megosztanak. Minden bizonytalan korban nő a vagyon becse, erősebb a tulajdon szeretete és szivósabb a földbirtokhoz való ragaszkodás. A nagyobb vagyon nagyobb hatalmat jelent, tekintélyt szerez, befolyást biztosít, jobban védi a meglévőt és könnyebben megszerezheti a megszerezhetőt. Az erő s az ököl növeli a nemes úr becsét s menti vagy egyengeti a gyarapodás útját és eszközeit. A XVI. század első fele meggyengítette a királyi hatalmat, Mohács után szabadon fejlődött az oligarchia s a pártot kereső fejedelmek versengtek abban, hogy az oligarchákkal erősítsék meg trónjukat. A Balassák barátságát mind a két király kivánja s ők szinte tervszerűen osztják föl maguk között Magyarországot s megosztozkodnak a két királyon is. Boldizsár és Zsigmond föl sem tűnnek a három erős Balassa mellett, sem Ferencz

oldalági Balassái. Ellenben János, Menyhért és Imre elsőrendű szerepre készülnek s ők és fiaik a század folyama alatt csakugyan jelentékeny pályát futnak meg. A Balassák családi vonásai, az önkényre való hajlam, a féktelen szenvedély, a kapzsiság és a nyugtalan vér az Árpádok s a vegyesházi királyok uralma alatt elnyomva, visszaszorítva és féken tartva, a királyi fegyelem s az országos törvények korlátain belől, szinte senyvedett, de annál szabadabban pattant ki a versengő királyok alatt, kik az oligarchia erősödését sem nem tudták, sem nem akarták megakadályozni. Igy e korszak fejetlen és zavaros világa a hatalmaskodó főurak, s köztük a Balassák hatalmi törekvéseinek is jótékony melegágya volt.

Merész emelkedésnek indultak. Összetartva, egymást segítve, egymással folytonos összeköttetésben maradva, mindig családjuk nagyságán és jövendőjén tartották szemöket. Vagyoni és politikai súlyuk növelésén dolgoztak, utaik akárhányszor szétváltak, de mindig egyesülnek, a mikor családjuk érdekéről van szó. Erősen táplálták egymásban a családi büszkeség érzetét s gondozták a régi magyar szokást, mely mindig sokat tartott a család tekintélyére és érdekeire. A régi családok vagyonközösségének a XVI. századra is átszálló hagyománya dolgozott önző és nagylelkű családi politikájokban. Önző az egyén, nagylelkű a család szempontjából. Talán nincsen olyan Balassa, kinek e korban hatalmaskodási pöre nem lett volna, sem olyan, a melyik atyafiságával ne folytatott volna gyakran hosszú és elkeseredett pört. Egymás ellen fölfegyverkezve, vagy idegenek ellen fordulva, gyűjtötték vagyonukat, foglalva, hatalmaskodva, pörölve és ármánynyal és szívóssággal igazgatva pöreiket. Ez az önző vagyonszerzés a halálos ágyon majdnem megnemesedett, midőn a sok keserűséggel összegyűjtött vagyont a családi oltárra helyezte. Zsigmond, Ferencz

fia, végrendeletében összes vagyonát testvéreire hagyja s ez nem egyetlen ily rendelkezés a családnak csak e századi történetében sem. Míg az élők szövetkeznek családi vagyonuknak kölcsönös védelmére és megőrzésére, addig a haldoklók megnyugodva tekintenek sírjuk fenekére, mert vagyonukat visszaszállították családjukra. András, Imre fia, Bálint, János fia a horvát bán unokái és László, a horvát bán testvérének, Miklósnak unokája, 1583 szeptember elsején kelt egyességükben kölcsönös kötelezettséget vállalnak arra, hogy semmiféle Balassa-birtokot el nem adnak, el nem idegenítenek, hogy egymással szemben viszontörökösödést kötnek ki. László, Miklós unokája, ily értelemben hagyja meg végakaratát 1585 ápril 16-ikán, birtokait szerződő társainak, Bálintnak és Ferencznek, János fiainak és Andrásnak, Imre fiának hagyván. Ez a végrendelet Eris almája lett a két unokatestvér rokoni szeretetére és barátságos viszonyára, mert Véghles várát ebben hagyta osztatlanul reájuk s az ennek birtokáért folytatott pör tette Bálintot szinte földönfutóvá. István, Menyhért fia, 1586 november 5-én kelt végrendeletében irja: «mindeneket hagyom az Balassy János és András fiainak, nem nézvén azt, hogy szegény Balassy János és András énnékem sok kárral voltanak, ám Isten bocsássa meg nékik». E családi érzés legmeghatóbban mégis akkor nyilatkozik, midőn Bálintnak árva kis fiát, Jánost a hatalmas András dinasztiája ellen két gyenge Balassa-lány veszi ótalmába, védelmébe! Miért viselnek egymás ellen pörös háborút, ha úgyis egymásnak hagyják erőszakosan szerzett és furfanggal megtartott birtokaikat? A család fénye, hatalma, tekintélye emeléseért, a személyes hiúság legyezge-

5 BALASSA JÁNOS ALÁIRÁSA.

tésére s ama nemes verseny koszorújáért, a melyre 1527-ben Menyhért, Imre és János elindultak.

János a Habsburg dinasztiához, Imre a nemzeti királyhoz csatlakozott, Menyhért ellenben egészen a maga szakállára fundálta jövendőjét. Véletlenül történt-e így, vagy hajlamaikat követve, egyéniségük szerint foglaltak politikai pártállást, vagy a családi politika érdekében osztoztak-e meg a pártot toborzó királyok között, hogy János Ferdinándnál, Imre Szapolyainál védje és óvja a Balassa nevet és érdeket? — alig lehet eldönteni. Talán hajlandóságukat követték. János nyugodtabb vérű, egyenletesebben fejlő-

6. BALASSA MENYHÉRT ALÁIRÁSA.

dött, önérzetes és bátorszivű férfi, neki a császári hatalom biztosítékot látszott nyújtani zaklatott hazájának jövendő jobblétére. Az udvar, melyet talán még atyja életében megszokott, nyugodtabb s állandóbb jövendővel kecsegtethette, birtokai is közelebb feküdtek a Habsburgokhoz, minthogy pártfoglalása nélkül biztosságban tudhatta volna azokat. Imre szilajabb, könnyebb vérű és merészebb vágyú volt, őt a nemzeti fejedelem s az 1505-iki rákosi határozat eszményi politikája vonzotta, könnyebb s merészebb politikát vélt ott folytatni, mint a bécsi udvar fönhatósága alatt. Mindvégig merész, de inkább szerencsétlen, mint könnyelmű politikus volt, egyenes csapáson nem járt, híve volt előbb a nemzeti, utóbb az idegen királynak, a mint érdeke köve-

telte, a mint a szél fútt. Nagyra ment, tekintélyes nevet és befolyást s mellé, veszteségei daczára is, nagy vagyont gyűjtött; családi politikájában ő volt a legszámítóbb s a legszerencsésebb. Leszármazóin keresztül családja egyre emelkedett, utódai mindvégig belejátszottak a nemzeti történetbe s azt sok kiváló alakkal az ő ága gazdagította. Oligarcha volt, mint e korban annyian, de nevéhez nem tapadt annyi szenny, mint e kor más hatalmaskodóiéhoz. Ő is erőszakos, gyűjtő és kíméletlen volt. Zsarolta jobbágyait, kivált a jászokat, valószinüleg ott volt ama támadók között, kik János király kincstárát meg akarták szerezni. Már ekkor Ferdinánd hive volt, volt oka haragudni a barátra, személyes ellenszenv s könnyelmű kaland egyaránt

7. BALASSA IMRE ALÁIRÁSA.

izgathatták. Ő is vallhatta, a mit Menyhért hirdetett, hogy bátor szív, erős akarat s a jó kard két király közt s a török ellen — magyar erények, de nem gyakorolta oly féktelen szabadossággal, mint Menyhért, kiről a *Comoedia* erős szatirája szól, kit életének ez irodalmi emléke a leghitványabb politikai kalandorok közé sorol.

A családnak ő volt legármányosabb s legmerészebb politikusa, nevéhez és emlékéhez vér tapad, jajgatás és átok kisérte s összeharácsolt vagyonán nem volt Isten áldása. Pedig megvolt benne a szerző ember fáradhatatlansága, a takarékos szűkmarkúsága, a gyűjtő kapzsisága s az óvatos gazda előrelátása. Éles szemű s biztos tekintetű, súlyos kardú s erős karú, ingathatatlan tervei kivitelében, de ingatag érdekei szerint. Azonosította magát kardjával, melybe

nevét is beleedzette. Nevét, mely félelmet s rettegést keltett, melylyel a gyermeket ijesztgették, melyet együtt említ a történet a legvakmerőbb kalandorokéval, Basó Mátyással és Móré Lászlóval. De Balassa Menyhért ügyesebb volt mindezeknél s így történt, hogy elkerülvén azok végzetét, nyugodtan, párnák közt végezte életét, fiát és vagyona gondozását bátyjára, Jánosra bízván végrendeletében. Még ebben is szinész volt; fiát a törhetetlen hűségű János gondjaira bízta s Bécsben halt meg az udvar közelében. Pedig, ha meg nem hal, bizonyosan elpártol még egynehányszor Ferdinándtól.

A Balassa testvérek között Jánosban ismerjük föl a műveltebb és öntudatosabb politikust, ki kora ifjúságától, mint maga írja, ő felségeik udvarában és szolgálatában nőtt fel, ki nehéz gyanúsítások után is megmarad változatlan hűségében, s egyéb forrásokon kivül főleg az udvar kegyének köszöni vagyonát és közéleti tekintélyét. Pályafutása nagyon rokonszenves; nem adta magát sem vakmerő és könnyelmű koczkázatra, sem bizonytalan jövendőjű kalandorságra, hanem megtudta őrzeni királyának adott hűségét nemzete szolgálatára. Benne a nemzeti érzés s az idegen királyhoz való ragaszkodás egymást erősítve élt; szerencsésen olvadt egybe a fajára féltékeny magyar az előrelátó politikussal, a magyar nemes a korral haladó főurrá lett, a magyar főúr meg tudta érteni korának szellemi haladását, politikában, művelődésben lépést tartott korával, hazája szeretetében és családi körében, vitézségében és kardja forgatásában a legjobb és legnemesebb magyarok egyike maradt.

Korán, úgy látszik már 1527-ben, Ferdinándhoz szegődött, eleintén hadseregében, utóbb udvarában szolgált. Hol s merre táborozott, hol forgatta kardját, nem igen tudjuk, de mikor a rendek 1546-ban mellette fölírnak a királyhoz, különösen kiemelik, hogy hosszú ideig az udvarban és a királyi seregben szolgált; ő maga is, egyik folyamodásában,

erősen hangsúlyozza, hogy kora ifjúságától kezdve ő felségeik udvarában és szolgálatában nőtt fel. 1540-től bizonyosan, sőt még előbb is ő volt a Balassák királypárti protektora vagy közbenjárója. Erre mutat Ferdinándnak 1540-ben kelt adománylevele, melyben neki és általa testvéreinek Zsigmondnak, Boldizsárnak, Imrének és Menyhértnek adja Kabát Szabolcsban és Adonyt Tolnában, melyek Kis Benedek nótapöre után fölszabadultak.* Ő közvetíthette Zsigmond közeledését és átpártolását, a mi még

8. BALASSA JÁNOS PECSÉTJE.

1540-ben meg is történt; Ferdinánd 20,000 frton Zsigmondnak beirta a diósgyőri uradalmat s a bozóki prépostság birtokait, egyben pedig kezén hagyta Ország Lászlónak erőszakkal elfoglalt javait,** viszont a király kiköti, hogy Zsigmond hűségére visszatér s őt valóságos és kétségtelen királyának elismeri. Imre is ez időtájt már a király híve, ama bizalmasai közé tartozik, a kik Erdélyben érdekeit képviselik. A Balassákra Ferdinánd kegyének sugarai vilá-

* Az oklevél regestája a Mednyánszky-gyűjteményben. a Magyar Nemzeti Múzeum kézirattárában.

** A Mednyánszky-gyűjteményben. Másolata megvan a család levéltárában, a Magyar Nemzeti Múzeumban

gitanak s köztük minden bizonynyal legállandóbban Jánosra, ki régi, próbált híve volt s maradt. Jánost a király később mind szorosabban fűzte magához, nagyrabecsülésének számos jelével tüntette ki s e vonzalomnak alapja valószinüleg amaz érintkezésben gyökerezik, melyet az udvarában élt Balassával uralkodásának kezdetén kötött. János sorsa eldőlt, a Habsburgok bizton számíthattak rá s nem egy alkalommal vették igénybe szolgálatait, viszont Balassa János hűségét kötötte le s az udvar kegyétől várta és remélte világi boldogulását. De bár állandóan az udvar körében élt, sohasem lett sima udvari emberré, megmaradt erős magyarnak s ez érzése őt a nemzeti becsület és a magyar bátorság védőjévé tette.

A királynak meglehetősen nemzetközi udvarában egy Lasso nevű spanyol is volt, a ki hetykélkedve szólott a magyar urakról. Balassa ezért megfeddette a vendéget, mire az magát Balassát sértegette. János úr tehát nyilt mezőn tisztességes katona-emberek módjára elégtételt vett magának: megverte, vagy megverette. Ezzel az ügy első fele be lett volna fejezve, de a spanyol titkon az ország-háza négy kapujára kifüggesztett hirdetményen Balassát párviadalra hívta ki. Balassa kellő higgadtsággal járt el, megkérte a rendeket, hogy érdekében a királyhoz irjanak s kérjék, hogy őt a kihivás elfogadására fölhatalmazva, mentse föl a hűtlenség és jószágvesztés büntetése alól, a mivel hazai törvényeink a párviadalt sújtották. A hosszas tárgyalások daczára, a melyeket a császár a Balassákkal írásban folytatott, Balassa nem nyugodott bele a békés elintézésbe, hanem a rendek erélyes támogatásával megszerzett engedély birtokában s minden közbenjárást elhárítva, megverekedett a spanyollal. E párbajról szóló hagyományok közül inkább azt a családtörténeti följegyzést kell elfogadnunk, mely szerint János «Hispanum duello superavit»,* mint

* A Mednyánszky-gyűjteményben.

Mocsáry állitását, a ki úgy tudja, hogy Lassót, miután a király rendeletét kihirdették s nem jelentkezett, infámiában elmarasztalták. Így vagy úgy — de Balassa győzött. Megölte-e Lassót vagy csak legyőzte? Nem bizonyos. Ha a mérkőzés 1552 előtt történt, csak bajnoki lándzsatörésről lehet szó, különben Lasso Gregorinus Pállal aligha mehetett volna Rómába Ferdinánd követéül. Balassának e bátor és következetes eljárása és győzelmes tornája valószinüleg nem ártott, még Ferdinánd szemében sem.

Ama kitüntetések és jutalmak, melyekben őt Ferdinánd és később fia, Miksa, részesítették, azt mutatják, hogy helyzete az udvar körében megszilárdult. Kellett is neki királyával valami bizalmasabb, ha mondani lehet, meghittebb érintkezésének lenni, különben Ferdinánd aligha érte volna be azzal, hogy 1548-ban a prágai udvarban elkövetett botrányért egyszerűen csak megfeddje. Acsády, ki e tényt följegyzi, többet nem mond; micsoda botrányt csinált, nem tudom; talán csak nem a Lassóval volt egyenetlenségre kell gondolnunk? A negyvenes éveket 1548-ig úgy látszik Balassa az udvarnál töltötte, talán hogy jövendőjét jobban fundálja, talán hogy alkalmas időre várjon, a mikor kardját és szolgálatait királyának fölajánlhassa. 1547-ben már birtokába kerítette Kékkőt, a család régi várát, melyet a tradiczió szerint fegyveres erővel foglalt el; legalább erre mutat Szklabonyai Jánosnak a váczi káptalan előtt irásba foglalt ellenmondása s a váczi káptalan oklevele, melyben őt Szklabonyai János részéről Kékkő birásától eltiltja. 1546-ban az Ebeczkyek folytattak ellene birtokháborításért pört. Balassa a törvény idézetére, mert betegen feküdt, meg nem jelenhetvén, a perdöntő esküt két konventi tag kezébe tette le. Talán pöreinek kedvezőbb elintézéséről táplált reményei is az udvarhoz csatolták?

Valószinüleg jobbnak vélte, ha a tűznél marad, a királyi hatalom parazsánál melegszik, pöreit onnét igazgatja. Azon-

ban mégis csak elhagyja Pozsonyt, mikor ura Egerbe, e kitünő és fontos végvárba rendeli. Ferdinánd 1547-ben ugyan öt esztendőre békét kötött a törökkel, de ez a béke is, mint valamennyi, a fegyverszünetekkel együtt csak diplomácziai béke volt, melyet a végvárak s a portyázó török csapatok nem szentesítettek. Eger parancsnoka, miután a várat Perényi özvegye 1548 augusztus 15-ikén Ferdinándnak átadta, Dobó István volt, ki nemsokára 1550-ben tartotta lakodalmát Balassa felesége testvérével, Sulyok Sárával, Balassa tehát leendő sógora parancsnoksága alá került.

9. SULYOK BALÁZS PECSÉTJE.

Ő is Sulyok leányt vett feleségül, Sulyok Balázsnak Anna leányát. Mikor házasodott meg, nem tudjuk, valamint azt sem, hol s mikor ismerkedett meg Annával. Az udvarnál-e, a hol Sulyok Balázs, mint királyi főkomornyik 1542 óta sürüen megfordult, még ha nem lakott is Pozsonyban, vagy Szabolcsban Sulyok házánál, egri tartózkodása alatt? Sem egyik, sem másik föltevéshez nem kell merész képzelődés, de annyi bizonyosnak látszik, hogy 1549-ben kötötte magához Sulyok Annát, egy minden ízében derék magyar leányt. Életük későbbi folyásának ismeretéből, egymáshoz való ragaszkodásukból s gyermekeik neveléséből visszakövetkeztetve, őszinte, igaz szerelem, vőlegényét büszke szemmel néző vágy vezethette Annát Balassa karja közé s Balassa szivében örömmel és szenvedélyes szerelemmel gondolhatott leendő hitvesére. Házasságukat az ég bőven megáldotta, négy fiú, Bálint, Farkas, László, Ferencz és két leány, Mária, böki Paczóth Andrásné és Anna, Paczóth Ferenczné, koronázta frigyüket. Közülök csak két fiú, Bálint, ki 1551-ben született és Ferencz (1563.) s a két leány

nyújtott szüleiknek állandó örömet, a másik két fiú korán elhalt s bánatot hagyott maga után. Családi boldogságukat egymásután születő gyermekeik csak gyarapíthatták, de annak alapja a szülők egyéni vonzalmában és jellemében volt letéve. Sulyok Anna mély kedélyű, vallásában áhítatos érzelmű s e korban szép műveltségű nő lehetett, János komoly s a Balassák között kivételesen nyugodt vérmérsékletű, kitűnő katona és éles itéletű férfiú. Egymásnak szánta őket végzetük; a mindenre kiterjedő gondosság s az önfeláldozó szeretet, mely Annában később oly ékesen megnyilatkozott, a kitartó vonzalom s a törhetetlen hűség, mely Jánost oly élesen jellemezte, boldog szövetséget igért nekik, s ezt későbbi sorsuk alatt az élet szépen beváltotta. Boldogságukat aligha zavarta más, mint a királyi parancs, mely Jánost Egerből Szolnok vára kapitányául rendelte. E rendelet ridegségét aligha enyhítette amaz elismerés, melynek épen kineveztetése a legjobb bizonyítéka.

Dobó, ez az éles szemű taktikus, észrevette, hogy a Tisza-Zagyva összefolyásában fekvő Szolnok stratégiailag milyen fontos pont s megtudta, hogy a törökök e pontot meg akarják szállani és erősíteni. Dobó figyelmeztette a királyt s Ferdinánd szinte elővarázsoltatta a várat, melyet hihetőleg Dobó tanácsára, két kipróbált hívére, Balassa Jánosra és Zay Ferenczre bízott. Zay Ferencz már 1550 szeptember 24-ikén Egerből Szolnokra tette át lakását, Balassa csak néhány hét mulva. Ferdinánd 1550 október 25-ikén tudatja ez intézkedését a pozsonyi kamarával,* de Salm Balassát már szeptember végén beiktatta új hivatalába, a mint erről Verancsics Oláh Miklóst értesíti.** A török e vár építésében az öt éves béke megszegését akarta látni és Szolnokot még ez év végén megszállotta.

Szolnoki kapitánysága ugyan nem tartott soká, talán egy

* Hadtörténelmi Közlemények, 1893. évf. 647. l.
** Verancsics Antal összes munkái, VII k. 167. l.

félesztendeig, de éppen a török megszállása idejére esett s így alkalmat adott Balassának arra, hogy magát kitüntethette. Portyázásaival nyugtalanította a megszálló hadat s a várat és védőit olyan készenlétben tartotta, hogy a megszálló sereg egy hónapi táborozás után fölszedte sátorfáját s Erdély felé elvonult. Balassa nyomában járt az Arad felé haladó seregnek s e vállalatából nem pogány, hanem keresztyén zsákmánynyal megrakodva, tért vissza, a mint Verancsics fölpanaszolja.[1] Lehetett bizony abban magyartól ejtett zsákmány is, de e vállalkozása nem maradt eredmény nélkül. Gyarapította katonai hirét s okul szolgálhatott arra, hogy Szolnokról mennie kelljen. A béke tényleg megvolt kötve s Balassa, mint a király embere, tényleg megszegte a békekötés föltételét. Megszegte a török is, midőn a várat megszállotta, de ostrom nélkül vonult el alóla, míg Balassa az elvonuló csapatokat zaklatta. 1551 nyarán már Horvathinowith kapitány szerepel Zay mellett s az augusztus 1-én kiadott rendtartásban ők ketten vannak Szolnok kapitányaiul megnevezve.[2] Balassa elvesztette ugyan állomását, de nem királya kegyét. Még 1550-ben (hihetőleg szolnoki kinevezésével együtt) a király neki és Imrének adományozza a jász kapitányságot, annak jövedelmeit s rá egy évre már asztalnokának irja ama levelében, mely által a nógrádmegyei Szenthe, Petyen, Agárd, Bánk, Terény, Nőtincs és Zalok helységek, Gutta, Nándor és Csesztve részbirtokok, a honti Juan és Nich falvakban fekvő részbirtokok, a Külső-Szolnokban lévő Abony, Paladics, Tószegh, Nyáras-Apáthi helységek, Törtel és Tétén jószágok urává lett, urrá ama javakban, melyek Werbőczi Imre holta után a koronára visszaszálltak s a Dobravina királyi birtokhoz nem tartoztak.[3] Más módon is kitüntette királya őt, midőn reá bízta a magyar főnemes ifjak ama díszcsapatának vezetését, mely

1 VERANCSICS összes munkái, VII. k. 168. l.

2 Hadtört. Közl. 1893. évf. 658. l.

3 A Mednyánszky-gyűjteményben.

1552-ben Genuába indult, hogy üdvözölje és haza kisérje Miksa főherczeget, ki Spanyolországból hozta haza ifjú mátkáját, Mária főherczegasszonyt, V. Károly leányát. A kiséret tagjai között, mint Istvánffy tudósít, Báthory Mihály, Perényi Gábor, Bebek György, Országh Kristóf, Bánfi István és László, Székely Jakab, a Lukács fia és több előkelő ifjú volt, kik az ifjú főherczegi párt az Inn, majd a Duna mentén Bécsbe kisérték. Ferdinánd nagy örömmel fogadta őket, kik gazdag ajándékkal megrakodva értek a királyi udvarba.

Bármilyen megtisztelő s eredményében bármilyen kitüntető volt is e megbizatás, Balassa még sem fogadhatta szivesen, mert oda kellett hagynia ifjú feleségét s kis fiát Bálintot, ki már ekkor egy esztendős lehetett, s annál kevésbbé, mert jól tudta, hogy amúgy is csak rövid időre maradhat családja körében.

Az öt éves béke lejáróban volt s a török fokozottabb erővel készült országrésze védelmére és növelésére. Csakhamar meg is indult a hadjárat, melynek annyi fényes lapjára a magyar katonai dicsőség tényei kerültek. Balassa ilyen időben aligha ült otthon, az országnak s a királynak szüksége volt minden kardra, annál jobban János úr kipróbált, vitéz kardjára.

Nincs tudomásunk arról, hogy e hadjárat alatt mit mívelt s hol vitézkedett, de tudjuk, hogy «nem közönséges érdemeket» szerzett, legalább ez időre kell tenni ama nem közönséges érdemeket, melyekért, «pro meritis non vulgaribus», meg a miért hadi szükségekre 12 ezer rajnai forintot bocsátott kölcsön fejében a kormány rendelkezésére, Ferdinánd király 1554 május 26-ikán beirja neki 13,500 rajnai forintért Liptóujvárt.* Aligha kell olyan régi érdemeket ez adomány előzményeiül tekintenünk,

* Századok, 1882. évf. 728. l.

milyenek Szolnok védelme s a genuai kirándulás, mikor 1552—1554 között minden véghely s az egész védvonal kinálkozott vitézi tettekre és hasznos szolgálatok végzésére? E kitüntetés mérlege Balassa szolgálatainak s egyúttal nagy nyeresége családjának. Liptóujvár, bár a fölötte elviharzott ostromok s változatos események megrongálták is, védettebb s a török támadások vonalától félreesőbb helyen neki új, családjának biztonságosabb otthonul kinálkozott, egyúttal azonban új gondokat is okozott. Mert a vár elhanyagolt állapotában tetemes áldozatot kívánt, hogy kellően megerősítve s elegendően felszerelve nyugodt fészke lehessen s benne bizalommal hagyhassa hátra családját. Bálintnak Újvár volt gyermek-reményei tanyája s az lett későbbi bánatának okozója is. Itt gyermekeskedett, itt játszogatta kis játékait, pajtásai, az újvári őrség vidorabb vitézei vagy a család szolgálatában álló cselédség gyermekei között. Egy-egy kósza török csapat megjelenése vagy a régi események eleven előadása vezethették ama bajnoki világba, melynek utóbb maga is egyik hőse lett. A bástyafokon távolba néző s hites urát váró Balassáné nem egyszer láthatta kis ködmönös fiát a hadi szerek körül settenkedni, a mint egy nehéz alabárd vagy széles pengéjű kard emelgetésével teszi próbára ifju karjának fejlődő izmait.

Mikor Balassa Újvárat megkapta, már Hont és Zólyom megyék főispánja volt s nemsokára az éjszaki megyék főkapitánya lett. Mikor az 1555-iki országgyűlésen a királyi terület védelmére a rendek a nádor fővezérlete alatt némi állandó katonai szervezetet sürgettek, a bányavárosok védelmét s az éjszaki megyék főkapitányságát Balassa Jánosra bízták s Balassa mindjárt a következő év elején fényes portyázással igazolta a belévetett bizalmat. Részint mint főispán, részint mint főkapitány eléggé el lehetett foglalva s hozzá még terjedelmes birtokainak igazgatása, várainak felügyelete s fölszerelése nem sok időt engedhettek arra,

hogy Újvártt ülhessen. De nem hiában fáradozott, vagyona nőtt s a király csak annál jobban szerette. Szerencsés ember is volt, minden szolgálatát bő elismerés jutalmazta. Szinte megszoktuk, hogy minden egyes szolgálata után a nyert kitüntetésről adjunk számot: így kell tennünk mostan is. Alig hogy a felsővidék védelmét átvette, már újabb adományt nyert. Ferdinánd király 1556-ban a Chetneki László nótapöre alkalmával fölszabadult gömörmegyei birtokokat, Csetneket, Postárt, Alsó- és Felső-Sajót neki és fiainak adományozza. Ezzel Balassát még szorosabban fűzte családjához s egyúttal magánérdekét azonosította az országéval. Mert Balassa Nógrádban, Hontban, Liptóban, Zólyomban fekvő birtokaihoz csatolván a Gömörben nyert újabb javakat, magán érdeke a felvidéknek egész vonalán azonosult az északi megyékével. Mikor a király javait védelmezte, védelmezte a magáét is. Ez évek alatt, főkapitánysága idején, szerezhette meg jó nevét, mely a török táborban szinte félelmesen hangzott, kivált a dúlók előtt, kiket nem egyszer véres fejjel térített vissza. Merész és bátor vitéz volt, bár fegyverét nem mindig kisérte szerencse. Egy ízben, 1562 ápril havában, valami cseles támadást intézett a Szécsény felé siető törökök ellen. Cselvetése nem sikerült, seregét visszaverték, maga megsebesült. «Nagyon fájlalom, — írja Zrínyi Nádasdynak 1562 ápril 22-ikén — s keserűen panaszlom Balassa János derék vitézeinek megveretését; azt sem tudom, hogy történhetett az s egyben felette csodálkozom rajta, hiszen Balassa egyébként a katonáskodásban fáradhatatlan s kiválóan óvatos szokott lenni,... s teljes életében a haza és a keresztyén vallás védelmezésében nálánál serényebb alig volt valaki».* A mikor tehette, szivesen bocsátkozott kalandokba, hogy nevét és nyerendő zsákmányaival vagyonát is gyarapíthassa. Kalandjairól, vál-

* Barabás, Zrínyi Miklós életére vonatkozó levelek és okiratok, I. k. 607. l.

lalatairól bizonyára többet kellene tudnunk, ha emlékeink bőbeszédűebbek volnának. De hogy Balassa János vitézi híre milyen nagy és általános volt, tudjuk, ha másból nem, Gyulaffi Lestár följegyzéséből, a hol Turi György, Kamuti Balázs, Zrínyi Miklós és Gyulaffi Lászlóval, ez «incomparabilis» vitézekkel Balassa Jánost együtt említi. Hadi sikereinek legközvetlenebb következése az volt, hogy mikor a naszádosok élére kapitányt kerestek, Verancsics őt ajánlotta. Az udvartól távol, de királya bizalmához közel, csak ritkán, egy-egy országgyűlés alkalmával, vagy hivatalos dologban, esetleg egy-egy követségben jelent meg az udvar körében, mint 1561-ben, mikor Verancsics tudósítása szerint,* a török ellen segélyt kérni járt kint, valószinűleg Prágában. De azért folytonosan összeköttetésben maradt barátaival, kik őt, mint a magyar érdekeknek szószólóját, mindenkoron nagyra becsülték. Mikor 1563-ban Ferdinánd Miksát magyar királylyá akarta tenni, és pedig nem szabad választás, hanem örökösödés jogán, a főrendek között csendes visszahatással találkozott, kik erősen hangsúlyozták a szabad választás alkotmányjogi jelentőségét. Azok között, kik e nézeten voltak, foglalhatott helyet Balassa is Boldizsár testvérével, legalább őket nem találjuk a Bécsbe tanácskozásra meghívott urak között. Mindamellett is a koronázásra 96 lovassal állítottak be s Miksához új reményt fűztek, hogy Magyarországot legalább megvédeni, esetleg egyesíteni tudja. A koronázás nagy fénynyel s a magyar urak lelkesedése között folyt le s bár az új király nem váltotta be mindama reményeket, melyek a rendeket kecsegtették, de Balassának egyénileg Miksa csak oly jó és kegyes fejedelme lett, mint a milyen Ferdinánd király volt, ki átvette atyjától a kiváló hűségű Balassát, s Balassa viszont az atyának fogadott hűséget átszállította fiára is.

* Verancsics összes munkái, VIII. k. 333. l.

II.

AMILYEN nehezen sikerült Mária királynénak Ferdinánd trónrajuttatása, olyan könnyen ment Miksa király megkoronázása. A rendek nem annyira öntudatos alkotmányosságból, mint inkább lelki nyugodalmuk megmentésére hangoztatták ugyan, hogy az ország választó királyság, de nem tudván szavuknak nyomatékot adni s érvényt szerezni, belenyugodtak a változhatatlanba s Miksát nagy ünnepek között megkoronázták. Harminczhét esztendő alatt,

10. FERDINÁND, MIKSA ÉS NEJE EMLÉKÉRME.

a mohácsi veszedelemtől 1563-ig, Magyarország életében nagy átalakulások mentek végbe. Az a nemzedék, mely az egységes magyar királyságot Mohács alatt eldőlni látta, mely a két fejedelem között megoszolva, a török ellen sikeres ellentállást kifejteni nem tudott s vérző szívvel szorul a végvárak védelmi vonala mögött a Habsburgok vagy az erdélyi uralkodók szárnya alá, megöregedett vagy elhullott a csatamezőn vagy a régi dicsőséget visszasóhajtván adta ki megfáradott lelkét. Az új nemzedék már csak hírből hallotta, «miről apja nagy búsan szólt», a bécsi udvar vagy a gyulafehérvári aula körében növekedve, német pártinak vagy nemzeti pártinak tudta és érezte magát. Egyik az új politika és

művelődési világ, a másik a nemzeti visszahatás szolgálatára ajánlotta magát, beleszokva abba a gondolatba, hogy az önálló Magyarország a történelemé, s nem ismervén saját erejét, nem bízott a visszaállítás lehetőségébe. Fajilag még egy volt a magyarság, de politikailag, művelődése szerint és vallása által részeire esett. A német uralom alatt lévők, a Dunántúl s az éjszaki megyék urai Bécs felé fordultak, onnét nyerve politikai szereplésük és társadalmi helyzetük jogát; művelődése és szokása ekkor kezdte magát a bécsi hatás alá adni. Az új dinasztia nemzetközi udvarában olasz, spanyol, német, flamand egymást tarkázták s köztük a magyar urak állandóan minoritásban maradtak. Alkotmány és kormányrendszer egyaránt megváltozott, az ország-gyűléseken elkezdődött a sérelmi politika, hogy három-százados jövendő alapját vesse meg; társadalmi és míveló-dési törvényei a spanyol etikett szerint kezdtek alakulni, hogy negyedfélszázadon keresztül Bécsből nyerjék megerősítésüket. Bécsbe jártak politizálni és bevásárolni, idegen uraknak nevelték leányaikat s idegen urakat voltak kénytelenek váraikba befogadni. Nemzeti szempontból az erdélyi udvar konzerválta a magyarság faji, társadalmi jellegét, az lett iskolája a magyar politikának és diplomacziának, ott fejlődött tovább a nemzeti művelődés és társadalom; míg a török hódoltság területe semlegesen, hol ide, hol oda hajolva, hol innét, hol onnét véve hatást, inkább pangott, csakhogy épen élt. Az anyagiakban aránylag legjobb dolga volt, a török megadóztatta, de meg is védelmezte; míg a versengő hatalmak, hol egyik, hol másik, kölcsönösen rontották egymást és országrészüket. Vallásilag is elváltak, itt és ott új hitfelekezetek alakultak, rohamosan hódítva és nem mindig állva békességben egymás mellett. A vallási kérdés még nem lett politikai elvvé vagy programmá, de a társadalomban már apró réseket ütött s láthatatlan ellentéteket támasztott. A magyarság az új viszonyok terem-

tette határok között kezdett elhelyezkedni s lassú átalakulás útjára térni. Az oligarchák legnagyobb része megtört, ki erőszakkal, ki szép szerével, ki lekenyereztetve beleszokott a királyi hatalom felsőbbségének gondolatába; az országos gépezet itt és ott megindult, különösen Erdélyben a barát rendet hozott az állami életbe, az iskolák s a papi hajlékok megnyiltak, a végvárak mögött az ipari és kereskedelmi tevékenység is szabadabban mozgott; úgy látszik, mintha a régi Magyarország helyén élt népek lassan-lassan elhelyezkedtek volna, mintha véglegessé akarták volna tenni azt, a mi csak ideiglenes lehetett: a megosztott politikai hatalmat s a magyar faj uralmának e területen való megszorítását vagy megdőlését. Mint mikor a falu megmozdul, oda hagyja az árvízjárta ősi határt, ki ide, ki amoda, dombosabb helyre építi új tanyáját, csak néhány földhöz ragadt vagy ragaszkodó öreg tákolja össze dombosan fölhányott partra a maga sárkunyhóját.

A főurak és nemesek, kiki világi érdeke és politikai helyzete szerint fogott pártot, csak a föld népe, melyen keresztül özönlött török és német, keresztül gázolt magyar és idegen, maradt hű a régi dicsőséghez. Nem tudta, hogy mit tesz, de tette ösztönből, politikai sejtelemből, faji szükségből: a magyar egységnek ideális világát teremtette és tartotta meg tradicziói, emlékei, életmódja és nyelve, főként nyelve által. Ezek a szegény népek, kiket adó és hatalom nyomott, ezek voltak a politikai Magyarország egységének megvédői és föntartói — nyelvük által, a melyen panaszolkodtak, a melyen papjukat megértették s a melyen énekeiket elzengették. Történelmi hagyományaikban, életmódjukban, szokásaikban, házi iparukban, szenvedéseikben és földhöztapadtságukban, reményeikben és sóhajtásukban, hitükben és nyelvükben élt csupán az egységes haza, melyet fölöttük régen három részre osztott a német, a török s az erdélyi fejedelem. Összetartotta őket nyomorúságuk,

közös sanyarúságuk, szigorú helyzetük, összeforrasztotta az imádság és nyelv; az imádság, melyben jobb jövendőért könyörögtek, és nyelvük, a melyen megértették egymást. Ez államföntartó osztálynak a jövendő igazat, koruk költészete és irodalma reményt és hitet adott. Az az irodalom, melyet hegedőseik, utóbb lantosaik, papjaik, iskolamestereik, tanítóik énekeiből, prédikáczióiból, tanításaiból, históriáiból és később könyveiből tanultak, ismertek és megszerettek; mely egygyé forrasztotta őket, táplálva nemzeti hagyományaikat s értékessé tette előttük a multat s kívánttá a szebb jövendőt, melyben reménykedtek. Az a nyelv, mely még közös maradt köztük és uraik között, az az irodalom, melynek a főurak váraiban s a véghelyek vitézei körében, a templomok ájtatos hallgatóságában s a falu alatt meg volt a maga közönsége; az a nyelv, melyen felhangzott a nemzeti keserűség s az isteni jóság vígasztaló szava, az az irodalom, melyben megszólalt a nemzeti érzéseknek gazdagsága: az az irodalom és nyelv, a mely háromszáz esztendeig a magyar nemzet lelkiismereteképen kopogtatott a három százados multnak minden vihara alatt a magyarság szívén, az a nyelv, melyben a nemzet él, az az irodalom, mely a nemzetbe életet lehelt.

E megváltozott viszonyok lassan-lassan áthatották a nemzetnek minden rétegét. Az ország gondjában járó osztályok, urak és nemesek folytatták alkotmányos politikájukat, melynek két nagy czélja volt, visszakebelezni Erdélyt s a részeket s kiverni a törököt. Ezek még ekkor eszményi törekvéseknek bizonyultak, bár Erdély utóbb a Habsburg uralom alá került s kevéssel reá az ország is felszabadult a török igája alól. A hívek egyrésze észre sem vette a változást, más része még mindig hitt a jövendőben, bár észre kellett venniök, hogy az ország három felé osztása az állandóság jellegét kezdi magára ölteni. Ez utóbbiak közé tartozott az öregedő Balassa János, kitől elmult izgató kalandokban gyönyör-

KÉKKŐ VÁRA.

(Rajzolta Cserna Károly.)

ködő fiatalsága, s kinek mind súlyosabb gondok nehezedtek vállára. Világát a felsővidék várai, vagyona és a mit legelőbb kellett volna említenem, családja alkották. Hivatalos és magánügyei foglalták el; a török hatalom terjeszkedése még nem ért véget s a felvidéket még egyre fenyegette. Országgyűlési végzéseinkben évről-évre megismétlődik a rendek s a király óhaja, hogy a véghelyeket meg kell erősíteni, védelmükben állandó zsoldosokat tartani. Balassa várai, Kékkő, Divény, Gyarmat az első védelmi vonalba estek, mely Érsekújvár, Eger és Kassa között legjobban volt fenyegetve; Liptóujvár, Csetnek, Salgó a második vonalon, de az utóbbi kettő sem egészen bátorságos. Várainak fölszerelése és jó karban tartása sok áldozatot kívánt, családja és gyermekeinek neveltetése sem mentette föl komoly gondjai alól. Így azután nem is nagyon válogathatott abban, hogyan gyarapítsa jövedelmeit. Nem egyszer vetemedett erőszakra s nem először 1557-ben, mikor Lipcsey Jánosnak és Orbán Balázsnak Sóskő várához tartozó jobbágyait Dobravina várához foglalta, határait sértegette s míg ők az országgyűlésen voltak, nyájait elhajtotta.[1] Zsarolta jobbágyait, a miért Verancsics meginti,[2] a minek emléke a hibbeiek panaszában még holta után is följárt; Kékkő várának s hozzátartozó birtokainak királyi tizedét nem a hivatalos kivetés szerint, hanem kisebb összegekben szállította be, a miért megint Verancsics korholását vonta fejére.[3] Folytatta pöreit s újakat kezdett. 1563-ban Kis- és Nagy-Liberthéért a gersei Pethőkkel pörösködött,[4] 1568-tól kezdve rokonaival, Szklabonyai János és Balassa Menyhért utódaival állott pörben; amaz bár hatalmaskodási pör, egyességgel végződik, emez azonban nem tud befejeződni. Menyhért és János folytonos érintkezésben állottak s örökölt birtokaikban is volt valami közösségük.

1 Tört. Tár, 1897. évf. 34. l.
2 VERANCSICS, id. h. IX. k. 149. l.
3 U. ott, XI. k. 260. l.
4 A gr. Károlyi cs. okmtára, III. k. 337. l.

Mikor Menyhért 1568-ban meghalt, végrendeletében Jánosra bízta István fia gyámságát és vagyonának gondozását.[1] János azon kezdte, hogy az apán volt követelése fejében a gyámfiú ingóságait lefoglalta, sőt István tiltakozása daczára magánál tartotta, azzal védve eljárását, hogy neki Menyhérten követelése van. Mikor István a királyhoz fordult, kérve visszatartott javainak kiadatását s a király e kiadatást tényleg elrendelte, János e rendelet ellen protestált, mert, mint levelében írja, István vele még meg nem egyezett.[2] Az öreg Balassa még mindig a fiatal Balassa szellemében jár el, habár nem oly heves és hirtelenkezű s nem veszi észre, hogy a vagyongyűjtésnek ilyféle módja fölött az idő elrepült. Talán abban bízott, hogy nem egyedül ő, hanem mások, többen tartják még a régi szokást, talán tekintélyében, melynek bizonyára súlya volt Bécsben s a pozsonyi kamarán. Az utóbbi ügyben talán igaza is volt s kis öcscse lehetett, mint Menyhért fia, örökölt hajlandóságánál fogva erőszakosabb. Bár így, bár amúgy Jánost pörei mégis csak koporsójánál hagyták el. Benne is megvolt a Balassák szerzési vágya s négy gyermekre tekintett otthon, két fiúra, kik utóvégre is megélnek a maguk kenyerén s két leányra, a kiket majdan rangjához illő módon kell férjhez adni és kiházasítani. Annál inkább elkerülhette volna zsarolásait s erőszakoskodásait, mert számára sem a hasznos szolgálatok tere, sem a királyi adományok kilátása nem zárult még be. Hiszen Miksa is azon kezdte, hogy atyjának a gömöri birtokokra szóló adományát megerősítette s 1568-ban hűséges szolgálatai fejében, Jánosnak s fiutódainak egy nemesi kúriát írt be Miskolczon[3] s ezenkívül ajándékul adja Dobsinát.[4] Ezenfelül pedig 1569-ben elrendelte, hogy a Balassák kezén lévő várak s jószágok minden ingó és ingatlan javaikkal együtt János és testvére gyermekei,

1 A gr. Károlyi cs. okmtára, III. k. 375. l.
2 A családi levéltárban 1573. év alatt
3 A Mednyánszky-gyűjteményben.
4 U. ott.

II. BALASSA MENYHÉRT SÍRKÖVE.

Imre fia András és Menyhért fia, István között jog szerint megosztassanak.

Előbb említett adományainak tiszta szándéka iránt nem lehetünk kétségben. Miksa mind szorosabban akarta magához kapcsolni e hatalmas urat és családját, fiához fiait a jövendőre, magához az apát a jelenre. De már az utóbbi intézkedés indítékáról nem nyilatkozhatunk határozottan. Lehet, hogy a Balassa-javak megosztására való törekvés nem is tőle eredt, talán a János és István között fölmerült ellentétek kiegyenlítésének egyik aktája. Lehet, hogy az udvar lekenyerező politikájának eredménye, hogy az erdélyi fejedelem érdekében föltetsző mozgalomtól a Balassákat elvonja, de legvalószínűbben mégis előzetes lépés arra, hogy a Balassák javai a bonyolult tulajdonjogi viszonyok megoldása után elválasztassanak s így János birtokai a Dobó-összeesküvés gyanuja vagy bűne alapján a két ág megkárosítása nélkül elkobozhatók legyenek. Ez ugyan nem történt meg, de Miksa már ekkor erősen fölgerjedt Balassa János ellen, kit hűtlenségi pörbe s összeesküvés gyanújába kevertek.

A Dobó-Balassa összeesküvés, a mint még ma is nevezik, a történeti tévedések közé tartozik s elnevezése egyszerűen hibás hagyományon alapul. Sem Dobó, ki Egerben életre halálra védte Ferdinándot s Miksáért Erdélyben kemény fogságot szenvedett, sem Balassa János, ki egész életében a királyaihoz való hűség mintaképe volt, nem érdemlik meg, hogy az utókor előtt gyanú alatt vagy bűnösségben maradjanak. Az történt, hogy a régi klasszikus történetírók, Istvánffy és Forgách adta név belecsúszott hazai történetírásunk könyveibe s daczára az újabb nyomozások eredményeinek, benne maradt ma is. Ha gyanúról szólunk, annak van némi alapja, nem ugyan a meghurczoltak személyére, hanem az eseményekre; de összeesküvésről szó nem lehet, csupán misztifikáczióról, melynek a gya-

nakvó Miksa s a rövidlátó és félénk bécsi udvar előtt e kitünő hazafiak áldozatul estek.

1569-ben és már előbb nem egy jelenség mutatkozott, a mi a bécsi udvar figyelmét és félelmét fölkölté; az országban kísértő rémlátások s a külföldi diplomácziából szállongó hírek egy szélesen kiterjedt összeesküvés rémét lebegtették szeme előtt. A gyanú Dobó Istvánra és Balassa Jánosra, Homonnayra s másokra, köztük Bocskay Györgyre, a két főintéző sógorára esett. Azt fogták rájuk, hogy a magyar urak Erdélyhez húznak s János Zsigmond uralkodása alatt a királyi területet s az erdélyi részeket egyesíteni törekesznek. Ez a gyanú s az összeesküvés réme annyira kisértett, hogy az 1569 elejére összehívott országgyűlést is elhalasztották miatta. Az ország helyzete s az udvar bizalmatlansága Mohács óta mindig elég anyagot rejthetett magában egy nemzeti irányú mozgalomra, de ennek ideje még nem érkezett el s lehetősége, mely a siker reményével fog munkához, egyenesen ki volt zárva. Tagadhatatlan azonban, hogy az országnak királypárti részében sok csendes elégületlen volt. A Habsburg házba s a külföldi segélylyel kivert török uralmának megszünésébe vetett hit illuziója mind jobban foszladozott. A török megerősítette hatalmát, fölszerelte várait s állami szervezetét kiterjesztette a hódított s a behódolt területekre. A német segélyhadak inkább rontották, zsarolták a népet s a török mellett, más kézre harácsoltak; az idegen urak mind több poziczíót foglaltak el s tartottak meg hatalmukban s az ausztriai módra berendezett államháztartás inkább nyugtalanította, mint megnyugtatta az kedélyeket. Tagadhatatlan, hogy a török s a lengyel ágensek és diplomaták hírei mind kedvezőtlenebbekké lettek, s az erdélyi fejedelem álmaiban ott lebeghetett Szent-István koronája, mely alatt az ő fején a keresztyén Magyarország ismét egyesül. De összeesküvésről szó sem volt s nem Balassa és Dobó részéről.

5*

A király ugyan aggódott s a kamara rémeket látott s bár Balassa még 1569 májusáig «folytonosan a legnagyobb hűséggel és pontossággal tudósítgatá Miksát a szomszéd török mozgalmakról s a tudomására jutott ügyekről s tisztét, a zólyomi kapitányságot kifogástalan hűséggel viselte»,* bár egész életét a dinasztia szolgálatában töltötte, bár őt maga Miksa is többször kitüntette, hitt az egyre szaporodó híreknek s megbízott Kenderesiben, kinél lelkiismeretlenebb szédelgőt aligha ismerünk XVI. századi történetünkben.

A király jobb érzésére hallgatván, fölidézte Dobót és Balassát Bécsbe. De mind a kettő kimentette magát; Dobó betegségével, Balassa hivatalos dolgaival. 1568 novemberében írja a királynak, «hogy inkább lemond a zólyomi kapitányságról, mert látja, hogy rosszakaróinak sugdosásai ő felsége előtt többet nyomnak, mint az ő mentségei s mert nem szeretné a kényes hivatalnak ilyen körülmények között való folytatása által ő felsége kegyét végkép elveszíteni». Ez alkalommal csakugyan nem ment föl, s hivatalát is megtartotta, sőt tovább is hűségesen szolgálta királyát. Hanem mikor az országgyűlést 1569 január 6-ikára egybehívták s mikor az udvar a gyanúba fogott urakat mindenáron fel akarta Pozsonyba csalogatni, hogy a gyanú táplálékot ne nyerjen, Balassa csakugyan megjelent.

Az országgyűlésre lassankint Pozsonyba gyülekező rendek megütközve értesültek az összeesküvés híréről s arról, hogy e miatt a diéta elmarad. De Miksát, mert 1567 óta nem tartott országgyűlést, a védelmi intézkedések s pénzügyi dolgok, főként az adó megajánlása szorították. Magához hivatta tehát a Pozsonyban megjelent urak egy részét, Balassát is, s tőlük ez irányban véleményt kért, nem lehetne-e ez ügyekben az utolsó országgyűlés törvényei alapján megajánlott adót behajtani s a kivetett közmunkákat a várak

* KÁROLYI ÁRPÁD, A Dobó-Balassa-féle összeesküvés történetéhez. (Budapest, 1879) 31. l.

megerősítésére fölhasználni. Az urak országgyűlést kértek s Miksa, miután azoknak erős alkotmányos érzületét elhallgattatni nem tudta, 1569 augusztus elsejére Pozsonyba országgyűlést kényszerült hirdettetni.

Mikor márczius végén a király a magyar urakat Bécsből elbocsátotta, Balassa is hazament, de nem minden kárpótlás nélkül. Olyan kitüntető fogadtatásban részesült, hogy teljesen megnyugodhatott királya kegyelmében. «Egyik kihallgatás után» — írja Istvánffy után Bálint egyik életrajz-

12. KENDERESI FELADÓ LEVELÉNEK ZÁRADÉKA.

írója — «Miksa visszahívta, vele kezet fogott s meghagyta neki, hogy a déli órákban ismét jelenjen meg s részt vegyen az udvar által a friss havon rendezendő szánkázásban. Midőn pedig megjelent, a király, ki nejével és nagyobb leányával egy szánra ült, kisebb leányát, Erzsébetet Balassára bízta, kivel egy szánon foglalt helyet.»* Örömmel sietett Zólyomba vissza, hűségesen szolgált tovább is és minden aggodalom nélkül ment újból Pozsonyba az augusztus elsején megnyilandó országgyűlésre, annál inkább, mert mind Dobó-

* SZILÁDY ÁRON, Balassa Bálint költeményeihez írt bevezetésében, melyet a Magyar Történelmi Társulat adott ki 1879-ben.

nak, mind neki bécsi barátaik a leghatározottabb igéretekkel nyújtottak biztonságot s hittek a királyi szónak, mely nekik menedéket igért. Dobó is megjelent, Balassa is prédikátorával, Bornemissza Péterrel s megfelelő kísérettel.

Nem ismerték a közbejött eseményeket s az ausztriai hűséget. Kenderesi levelei súlyos gyanúba keverték az úgynevezett összeesküvőket s a gyanakodó és félni kezdő Miksa nem tudott vagy nem akart hinni hűségüknek, melyet Dobó Eger védelmével, Erdélyben szenvedett fogságával, Balassa számos kitünő szolgálatával, mindketten életük egész folyásával erősítettek meg. Mikor az országgyűlés vége felé, 1569 október 12-én a rendekkel, kiket a várlakban maga köré gyűjtött, utolsó leiratát közölni kívánta, kész ténynyel állott elő. Elfogatta Balassát és Dobót, (Homonnay nem jelent meg) s «komoly szavakkal adott kifejezést fájdalmának, hogy az ország rendei között találkoztak olyanok, kik az erdélyi fejedelemmel összeesküvést forralva, nyilt lázadást készültek támasztani.»* Ügyüket, a rendek kivánsága daczára, hogy az az országgyűlésen tárgyaltassék, választott biróságra bízta; magukat a rendek által ajánlott 200 arany biztosíték és 30 kezes ellenére Pozsonyban fogságra vetette.

A karok és rendek lehangoltan hagyták oda Pozsonyt, Miksa széleskörű nyomozást indított meg, a foglyok elvesztették bizalmukat mindenben. A királyi szóban, melynek ellenére elfogattak, a rendek pártfogásában, melynek nem volt sikere, saját érdemeik és szolgálataik súlyában, melyet tekintetbe nem vettek s az országos törvények erejében, melyet meg nem tartottak; bíráikban, kiket nem ismertek, s talán maguk és hazájuk jövendőjében, melyért vérük hullásával annyit áldoztak.

* Magyar országgy. emlékek, v. k. 190. l.

III.

A HAZATÉRŐ rendek s kíséretük vitték szét az elfogatás hírét s annak nyomában mindenütt megdöbbenés járt. A szerint adták és vették, a mint fogyatékosabb értesüléseiket vehették, vagy a mint azt maguk is toldották vagy ferdítették. Balassáné talán hamarább is meghallhatta, mint rokonai András és István, kik mindketten részt vettek az országgyűlésen, hazaérkeztek s neki az eseményt előadták. A rossz hír már akkor is szárnyon járt, de mégis lassúbb lehetett, mint a hű Bornemissza. Balassa János udvari prédikátora, ki urát Pozsonyba is elkísérte s az országos rendeknek prédikált is, ura elfogatása után azonnal hazasietett, hogy szegény asszonyát vigasztalhassa. Az első aléltságból fölocsúdva, komoly kérdéseknek kellett fölmerűlni: nem fogja-e a király haragja a gyanúsítottak ártatlan családját s vagyonát is érni, meddig tart fogságuk, mily rettenetes bizonyítékok vannak az udvar kezében bűnösségük felül, hogyan kell s mint lehet őket megmenteni? Egyelőre megnyugtató volt a király igérete, hogy nyomozást indíttat s nyilvános biróságot bíz meg ügyük tárgyalásával, de mit kell tenniök a jövendőben a maguk védelmére s Balassa János megmentésére?

Az aggodalom e tengerében Balassánénak két vigasztaló angyala volt: meggyőződése, hogy hites ura ártatlan s hite, mely Istenben vetett bizalommal leste a szabadulás óráját. Bízott az ország rendeiben s ura multjában és szolgálatai érdemében, de legjobban bízott Istenében, ki az árvák és özvegyek jóltevője. Bízott rokonaiban, kiket szintén nagyon lesujtott, hogy a család nesztorát és büszkeségét alacsony gyanú nyomja. Nem kétlem, hogy András, sőt folyamatban lévő pörük daczára István is mindent elkövettek szomorú ángyuk érdekében, hogy tanácscsal és

segítséggel állottak szolgálatára. Ámbár András kissé óvatos, hogy ne mondjam, félénk volt, s mint később Bálinttal szemben, úgy most Jánossal szemben sem merhette magát kitenni. De mégis megemberelte magát s közbenjáró volt és maradt a rendeknél, kik folytonosan ostromolták a trónt az elfogottak érdekében. A reménységnek vékony szálai hamar elszakadtak volna, ha Balassáné hitében gyenge, Istenéhez való bizodalmában ingatag s ha nem áll mellette, hogy hitét és bizalmát erősítse a derék

13. BALASSA ISTVÁN ÉS FELESÉGE ALÁIRÁSA ÉS PECSÉTJE.

Bornemissza Péter, gyermekeinek 1562 óta nevelője s házának udvari papja. De mellette volt, erősítette, bíztatta és vígasztalta s még később is tanúságot tett róla, hogy «csudálatos ájtatos vala az Istennek igéjének tanulásába».*

Adataink hiányosak, de aligha hagynának bennünket cserben, ha előkerülnének valaha. Mert az a belső viszony, mely Bornemisszát a Balassákhoz fűzi s ama tények, melyek e viszonyt nyilvánvalóvá teszik, pótolják értesüléseink hézagait. Bornemissza, mióta János udvarába került, mind-

* Prédikácziói 1. része. Sempthe, 1573.

HARMADIC RESZE

AZ EVANGELIOMOKBOL ES AZ EPISTOLAKBOL VALO TANVSAGOKNAC.

Ez HARMADIC resz tart Husuettul fogua, szent Haromsag utan nyolczadic vasarnapig.

Mellyeket az keresztyeneknec Gyülekezetibe szoktac predikalni minden ünnep nap.

KIT AZ WR IESVSNAC LELKE ALTAL, AZ EGYŰGYŰ KERESZTYENEKNEC iduösséges epületyekre, ira

BORNEMISZA PETER

Rom: 10.

Az hit az hallasbol vagyon: A hallas kedig az Isten igeyenec általa.

Költ Sempteröl. 1575.

14. BORNEMISZA PRÉDIKÁCZIÓI III. KÖTETÉNEK CZÍMLAPJA.

haláláig a Balassák udvarában legalább is védő szárnyuk alatt élt. János 1562 óta bizonyosan, ha nem előbb, Zólyomban fogadta magához s 1573-ig, két esztendő kivételével (1564—65), a mikor András mellett volt, folytonosan udvarukban élt. János vitte magával mindenüvé, Pozsonyba is amaz országgyűlésre, a hol elfogatott; ő adott neki engedelmet, hogy Nagy-Szombatban a Balassa-portán prédikálhasson, a miért aztán 1576-ban országgyűlés elé is czitálták, «nem azért mert ágostai, vagy más hitet vallott, hanem mert bizonyos sakramentárius papot, Abstemios Pétert nem egyszer, sőt több izben Nagy-Szombatba s eme város új hitet valló polgárainak kegyébe bevezette s neki megengedte, hogy saját udvarházában prédikálhasson».* Bornemissza már ekkor semptei pap volt, de János megmaradt pátronusának s miután nyilvános helyen nem prédikálhatott, a Balassa-kúrián tartotta beszédeit. Buzgóságból tette, de úgy látszott, mintha daczból tenné. Bécsbe is földézték 1578-ban e miatt, de mikor megszökött, rövid rejtőzködés után megint a Balassák, előbb András, majd István udvarában talált menedéket. E kitünő tudós és nevezetes író pártolásával a Balassák csak gyarapították irodalmunk, művelődésünk körül szerzett érdemeiket. Családjuk az új hit és emberei védelmében elöljárt s pártolta azoknak írói törekvéseit: nem egy kiváló reformátort támogattak, nem egy nevezetes könyv megjelenését tették lehetővé. Bornemissza is 1573-tól András, 1577-től Menyhért védelme alatt állott, 1582-ben énekeit, 1584-ben prédikáczióit ajánlja Balassa Istvánnak. Kívüle Sibolthi Péter is Istvánnál írja 1584-ben Vigasztaló Könyvecskéjét. S Menyhértnek udvari papja volt ama Hevesi Mihály, kit a Tiszán inneni kerület első superintendenseképen ismertek, s annak tartottak a század elején. A Balassák iránt az utókor is hálás lehet, a miért e derék

* Magyar Országgy. Emlékek, VI. k. 169. l.

írókat, kivált Bornemisszát oly melegen fölkarolták s Bornemissza minden alkalommal szeretettel, hálával ismeri el pártfogásukat. A hol a protestantizmus pártolóiról megemlékezik, különös melegséggel szól róluk, de senkiről sem szól melegebben, mint Balassa Jánosnéról, Sulyok Annáról, kit az új hit dajkái között említ, mint Méliusz Péter, Szent-János Jelenéseiben. Nagy dicséretet hagyott róla prédikáczióinak magyar ajánlásában; nagy tiszteletnek és bensőbb összeköttetésnek emlékét hagyta ránk «gyermecs-

ENEKECZKE GYERMECKEC REGENTESERE. Kit Bornemißa Peter ßerzet SZVLOK ANNA Balaßi Ianosne nevere. Notaia: Meny sokat ßol &c.

SZenteltessec Vram az te szent Neued, Diczerienec az czec szopoc tegedet, Adgyad Vram ő nekic szent Lelkedet, Szent Fiaddal esmerienec tegedet.

VR vagy szent Bőlcz io irgalmas Attioc vagy, Az kiczinnek gongya viselőye vagy, Sőt mindennec esetőie czac te vagy, Kerlec azert ez kiczinket el ne had.

15. BORNEMISSZA GYERMEKDALA.

kék rengetésére» írt énekében, melyet Sulyok Anna nevére, talán épen Bálint bölcseje mellett szerzett. Az istenfélő és ájtatos anya s a versíró tanító hatása kétségtelen nyomot hagyott a mindenre fogékony ifjú lelkében. Lágy kedélye és érzékeny szíve édes anyjára, írói becsvágya s versei az énekszerző papra mutatnak. Amaz ének ritmusa, melylyel Balassáné szunnyadó gyermekeit elaltatta, százszor megfrissülve s megújulva csengett vissza Bálint kobzán, ki édes anyja altató danájában a költészet angyalának szárnya lebbenését érezhette. Ha valaha Balassánénak s gyer-

mekeinek vígasztalóra szükségük volt, az a félesztendő volt az, melyet Balassa János pozsonyi fogságában töltött, nagy szomorúságban hagyva övéit.

A rendek kétszeri közbenjárása eredményekép, Miksa megigérte, hogy az összeesküvők ügyét a hazai törvények szerint fogja tárgyaltatni. A foglyok attól féltek, hogy ügyük huzamosabb ideig el fog tartani, különösen akkor, mikor megtudták, hogy a király Bécsbe ment vissza. Mind a ketten kérő levelet írtak, hogy szabadságukat visszanyerjék, Harrach Leonárdhoz közbenjárásaért. Balassa leveléből ideírom a következő részt, hogy azzal János egyenességét, öntudatos ártatlanságát s energiáját láttassam:

«Tudja uraságod, hogy ő felségét irigyeim hallatlan hamis vádaskodásai letartóztatásomra bírták, a min az árulkodók nagy cselszövéssel folytatott gonoszságát tekintve, nem is csodálkozom. De azt hiszem, nincs az ég alatt olyan józan észszel fölruházott halandó, a ki a vádakból ellenem bármit bebizonyítani tudna s rám tudná azt sütni, hogy én, a ki kora ifjúságomtól fogva ő fölségeik udvarában s szolgálatiban nőttem föl s istené legyen a dicsőség, helyemet mindig becsülettel töltöttem be: most, midőn innen-onnan közel állok a vénséghez, megfeledkezve magamról s az enyéimről, egy egész élet munkásságáról s mind arról, a miben annyi idegen nép között és ellen ő fölségeik szolgálatában, dicsekvés nélkül legyen mondva, folyton törhetlen lélekkel buzgólkodtam, mindazt, életemnek e szakában, elzárva magam előtt a megérdemlett jutalom útját, a gyalázat bélyegével elhomályosítani vagy épen eltemetni törekedném.»* Ez a védelem ártatlan embernek erős fejéből, okosan és önérzetesen fakadt. S ha látjuk, hogy a király által delegált bizottság minden erőlködése daczára sem talált a vádak támogatására bizonyítékokat,

* Károlyi Árpád, id. m. 93. l.

hogy azok tisztán a Kenderesi hamisítványain nyugodtak, s mikor Kenderesi árulása kisült, azok is meg dőltek, igazat kell adnunk Balassának s meghajolnunk ama bátorság előtt, melylyel magát mint fogoly védelmezte. S ebből jellemének más oldalára is következtetést vonunk: királyához való hűségére, melyet később sem tudott még a szenvedett méltatlanság sem megtántorítani. Bűnösnek a fogság büntetés, ártatlannak, milyenek ők is voltak, kín és gyalázat. Azonban a király nem hallgatta meg kérésüket, sőt fogságukat megszigorította. Idő kellett mindenhez, a vizsgálat folytatásához s ahhoz, hogy egy véletlen Kenderesi hamisításairól a leplet s ezzel Miksa szeméről a hályogot lerántsa. Csakhogy épen ezt kivárni nagyon nehezükre esett a foglyoknak: a beteges, öreg Dobónak s az erőteljes, nyugtalan Balassának. Börtönük ajtaja előbb-utóbb megnyílt volna, mint később megnyílt Dobónak, de Balassáét kinyitotta hitvesének aggodalmas és szerető gondja. Bár őreik tartottak tőle, s megakadályozták, hogy a foglyok feleségükkel érintkezzenek, Balassáné nem azért volt nénje Dobónénak, hogy meg ne kisértse azt, a mit Sára megpróbált s a mi megszabadította Dobót szamosújvári börtönéből, erdélyi fogságából. Megvesztegette őreit s kivezette Balassát, a ki Pozsony alatt készen álló paripájára fölkapva, legényeivel Zólyomba, majd onnét 1570 márczius elején, valószínűleg 8-ikán Lengyelországba menekült.

Azzal, hogy letartóztatása szökése következtében megszűnt, sem Balassa, sem a gyanúsítottak ügye nem dőlt el. Miksa Balassa szökése hírére haragra lobbant s kézrekerítéséről gondolkodott. Hívei tudósításaiból hamar értesült arról, hogy Balassa az ország határán kívül, Rimanow lengyel városban egy barátjánál időz, de Balassa üldöztetése egyrészt nem vezetett volna eredményre, másrészt nem mutatkozott tanácsosnak, pedig a bécsi körök gyanúsító politikájának nagyon megfelelő lett volna. Azt már Bécsben is meg kellett érteni,

hogy az egész összeesküvés hihetetlennek látszott a magyarországi közvélemény előtt s hogy hőseit általános rokonszenv kísérte. A nyomozó bizottság működésének eredménytelensége, a fogott és befolyásolt tanuk kihallgatása daczára, mindjobban megerősítette a magyarság fölfogását s minden jelenség oda mutatott, hogy e pör megkezdése, Dobó fogsága és Balassa üldözése csak rontaná a király népszerűségét. Litvay Tamás, ki Újvárat Balassa embereitől kiostromolta, élénken panaszkodik a népszerűtlen megbízatását és e miatt saját személyét ért megvetésről, legalább is lenézésről; a protonotarius, Hosszutóthi megtagadta a megidézett tanúk vallomásáról fölvett jegyzőkönyv kiszolgáltatását; Miksa ágensei sem találták alkalomszerűnek, hogy a király Balassát Lengyelország területén hatalmába kerítse; szóval a közvélemény előtt Miksa már akkor elvesztette a pört, mikor még meg sem indította. Miksának éreznie kellett, hogy ütőkártyájára kerül a sor s egy véletlen ettől is megfosztotta. A vádpontokban bizonyos levelekről van szó, a melyek Balassáéknak az erdélyi fejedelemmel folytatott diplomacziai összeköttetését bizonyítanák, Kenderesi leveleiről. Ezek voltak Miksa kezében a legnagyobb, legsúlyosabb fegyverek. De minden hamisságot könnyű utolérni, Kenderesit is rajta érték. Kisült róla, hogy mohó pénzvágyból nemcsak más iratokat, hanem Balassa kompromittáló leveleit is ő hamisította s így árulása kitudódván, a legnagyobb ok is oknélkülinek bizonyult.*

A pör, lényege meg lévén fejtve, csak formai elintézésre várt. Dobót és társait fölmentették, Balassa dolga egyidőre legalább elintézetlenül maradt. Az országos rendek az 1572-iki országgyűlésen ismételten közbenjártak Dobó és társai érde-

* Károlyi (id. m.) e hamisításról s annak kiderüléséről meggyőzőleg igazolja Szalay László fölfogását és védelmét, ki részint az egykorú Forgách Ferencz, részint a későbbi történetírók ellen először védelmezi meg Balassát az őt századokig sújtó szörnyű bűn vádja ellen.

kében. Február 25-ikén megnyilt tanácskozásuk alkalmával kérék a királyt, hogy Dobót bocsássa szabadon, Balassát és Homonnayt fogadja vissza kegyelmébe. A rendek két oldalra jártak közben: Dobónál, hogy teljesítse az udvarnak, igaz, megalázó feltételeit és személyesen fogadjon hűséget s a főherczegeknél, hogy a királyt engesztelődésre bírják. Dobó beteg volt, másrészt méltán sérthette a követelő és megalázó föltétel, mely nem ártatlanul fogságot szenvedett nemest, hanem inkább bűnös alattvalót illetett volna. Erre vonatkozik a király válasza, melyet a rendek első föliratára adott: bizonyos okok miatt — írja — még nem nyilatkozhatik határozottan, de meg azért sem, mert egyikük még nem jelent meg előtte, de igéri, hogy elhatározását még az országgyűlés befejezése előtt közölni fogja s abból fog kitünni, hogy ő illendően megfontolta a rendek s fiai közbenjárását.* Ugyanaz nap márczius 28-ikán azt adja fiainak utasításul, hogy kérjék ki a magyar tanácsosok véleményét, vajjon Dobó és társai részére a kegyelem megadandó-e s ha igenlő választ nyernek, adjanak arra jóreményt és bíztató igéretet. A rendek második feliratukban s április 9-ikén Bécsben járt küldöttségük által ismételten közbevetik magukat s ez élénk sürgetésre a király megint csak elodázó választ adott, mondván, hogy ügyükben Pozsonyban tanácskozás folyik. E válasz a királyi felség vastag tévedésének szükségből előrántott köpenyege volt, hiszen az udvari etikett nem tűrhette, hogy a király tévedését beismerje s e végre a pozsonyi tanácskozás eredményétől tette válaszát függővé. Miksa elhamarkodását belátta-e, vagy nem? — de a kegyelemlevelet április 25-ikén kiadta s abban, miután Dobóval a meghódolás tényének mikéntjére időközben megegyezésre jutottak, Dobót és társait találjuk belefoglalva, de nem Balassát.

* Magyar országgy. emlékek, v. k. 305. l.

Mennyire légből kapott volt az összeesküvés gyanúja kivált Balassára nézve, az eseményekből kitünt, de még nyilvánosabbá lesz, ha eszünkbe jut, hogy Balassa fogságában önérzetesen, ártatlanságának komoly öntudatával, szinte daczosan viselkedett; mikor kiszabadult, sem bosszúra, sem elégtételre nem gondolt; s mikor társai már meghódoltak, ő még mindig követelődzött, először azért, hogy ő felsége érdekében tett kiadásai megtéríttessenek, Liptóújvárt neki restituálják s a divényi és kékkői katonák hátralékos zsoldját fizessék ki; azután azért, mert a neki küldött salvus conductust nem találta megnyugtatónak. Ha eleve bűnös lett volna, fogságában bűntudatánál fogva meghunyászkodik; kiszabadulván, egyszerűen átpártol János Zsigmondhoz, kitől javainak és szenvedéseinek díjját s boszújának bő kielégítését kéri, vagy a kegyelemlevelet vakon s örömmel írja alá. Balassa úgy viselkedett, mint rút bűntől ment egyenes lélek, engedett az erőszaknak, követelte ügyének megvizsgálását, megszökött, a mint tehette. De egyedül saját biztonságára gondolt és személyének s érdekeinek védelmére még a bécsi udvar újabb igéretei vétele után is. Ez az egy tapasztalat még akkor is elég volna Balassa fölmentésére, ha ártatlansága ki nem derült volna. Az udvar nem akart engedni Balassa kérésének s bár András által is puhították, nem puhult meg mindaddig, míg a kívánt salvus conductust 1572 június 14-ikén kiállítva, meg nem kapta s ezzel az ő ügye is jóra fordult.*

Bécsben belátták, hogy az egész ügy el volt hamarkodva s gyanakvó félénkség rajzolta az összeesküvést. Belátták, vagy legalább Balassa viselkedéséből be kellett látniok, hogy e méltatlanul megbántott főúr menynyire hű támasza a királyi háznak s örültek annak, hogy Balassáról táplált véleményük kudarczot vallott. Ennek

* Károlyi Árpád, id. m. 77. l.

kell tulajdonítanunk, hogy Miksa őt kárpótolni s egyúttal jutalmazni akarta. Jól számított a király, mikor a kipróbált Balassát hűségében akarta átadni fiának, mint a hogyan ő kapta atyjától, s tudta, hogy őt mindenekelőtt vissza kell állítani régi tekintélyébe. E végre 16,500 rajnai forintban újra ráírja Liptóújvárt, még pedig oly záradékkal, hogy holta után fiai 12 évig háborítatlanul bírhassák, ezzel kárpótolta anyagi veszteségeiért, Újvár ostromáért; Nógrádmegye főispánjává tette, ezzel jutalmazta hűségét, külön intézkedvén arról, hogy régi tisztségeiben meghagyassék. Végül az 1572-iki koronázó országgyűlésen őt és fiát oly sok kitüntetéssel halmozta el, hogy azzal a királyi kegynek még nagyobb fényét sugározta reá; — ez volt

16. RUDOLF KORONÁZÁSI ÉRME.

a teljes elégtétel, mondhatnám a kölcsönös kiengesztelődés.

A Rudolfot koronázó országgyűlés fényéről szóló tudósítások meghaladják ama híreket, melyek az 1563-iki koronázásról reánk jutottak. A rendek még nagyobb számmal gyülekeztek, mint akkor s a Balassák, János és András 104 lovassal táboroztak a vár alatt. A koronázás fényessége szinte kápráztatott, a menetben Balassa János Tótország zászlaját vitte. Az udvari ünnepek híre messze földre szállott s a kitüntetések bőségesen hullottak a Balassákra. András Károly főherczeg komornyikja lett, János királyi asztalnokká s fia, az ifjúság virágában lévő Bálint, étekfogóvá neveztetett ki. Balassa János életében ennél dicsőségesebb és örömteljesebb idő sem annak előtte,

sem annak utánna nem volt. Régi tekintélyét megerősítve, hűségét megbecsülve, magát kitisztázva és a királyi kegy fényében látva, büszkeségét, fiát az udvar figyelmétől kísérve s már is kitüntetve tudta, — ugyan mire vágyhatott még másra öregkora delelőjén? Fiát, szemefényét ime bevezette az udvari életbe s a daliás Bálint egy ünnepségen pompás tánczával elragadta a jelen volt fejedelmi és főúri társaságot. Olyan délczeg juhásztánczot járt, hogy a komoly történetíró, Istvánffy tollát is elragadta az arra való visszaemlékezés s egész részletesen leírja az ifjú levente tánczát. «Miután — úgymond — az asztalokat kihordták, a bajnoki fiatalság s a nemes urak serdülő ifjúsága tánczra állott fel a palota nagytermében. Ezek között az imént kegyelmet nyert Balassa János huszonegyesztendős fia, Bálint nyerte el a pálmát oly tánczczal, melyet a külföldiek magyar táncznak, mi magunk pedig a juhászok sajátos és külön tánczának ismerünk; a császár és király s a többi fejedelmi vendég nem csekély gyönyörűséggel nézték őt, a mint Pánt és a Szatirokat utánozta, leguggolt, majd tánczolás közben a magasba szökkent, majd megint szétterpesztett lábbal a földre dobbant.»*

A büszke apa lelki szemei előtt megnyilt Bálintnak fényes pályafutása a királyi ház hűségében, hazája szolgálatában, nevének dicsőségére. Látta, mint politikust, magas méltóságok viselőjét, látta, mint hadvezért, benne látta virágzó családjának leendő fejét, ki új fényt derít ősrégi nemzetségére . . .

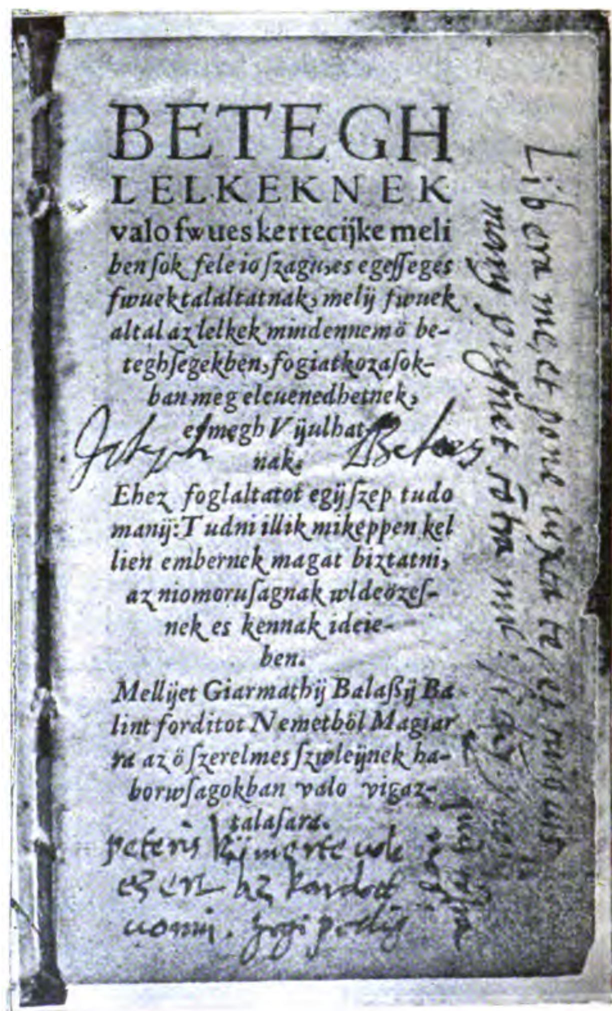
Az öreg Balassa jól látott a jövendőbe, de nem tisztán; szerető reménye megcsalatkozott. Bálint nem lett sem politikus, sem diadalmas hadvezér s dicsősége mégis idevilágít hosszú három század óta. A költészet fénye sugározta be homlokát, olyan glóriával, melyről az öreg Balassa nem is álmodott.

* Hist. de rebus ungaricis, xxv. könyv.

IV.

MÉG EGY NAGY öröm érte az öreg Balassa atyai szivét 1572-ben. Bálint örvendeztette meg ez alkalommal is. Gyermeki ragaszkodásának s mélyen érző szivének ékes szavú tolmácsa az a kis könyv, melyet szerelmes szüleinek háborúságokban való vigasztalására szerzett és szeretettel ajánlott. Bock Mihály német munkáját (Würz Gärtlein vor die Krancken Seelen) magyarra fordította s Krakkóban 1572-ben ki is adta. A *Füves kertecske* — ez a munka czíme — ájtatos olvasmányokat és szép elmélkedéseket foglal magában, mind megannyi jószagú és egészséges füvet, a betegségben megfogyatkozott lelkek megújulására. Vigasztaló, Istenben való hitre indító olvasmány, minden szomorú lélek megnyugtatására, de Bálint fordításában szinte alkalomszerűvé lett ama «szép tudomány által, mely hozzá foglaltatott»: miképen kelljen az embernek magát biztatni az nyomorúságnak, üldözésnek és kínnak idejében. Első részében tizenhat fű van magyarázva, azaz tizenhat valláserkölcsi tétel, melyeknek rövid summáját az egyes füvek «neveinek» megfelelő tételek egybefűzése által röviden így lehet összefoglalni: Sok jót vettél az Istentől, megérdemletted a büntetést is, sőt többet érdemlettél volna. De ne feledd, hogy Isten bocsánatot igért a Krisztusért, s hogy a büntetés hasznodra vagyon, hogy nemcsak te szenvedsz egyedül, veled szenved Krisztus is, a ki amúgy is sokat szenvedett az emberiségért, így teéretted is. Ne feledd, hogy az Isten nem kisért erődnek felette, s hogy szent parancsolatában imádkozásra int s megigérte, hogy meghallgat, mert irgalmas, bölcs és mindenható. Tudd meg azonkivül, hogy szenvedéseid után örökkévaló boldogság következik. A könyv maga erkölcsi tanításaival a Balassák udvari papjára, talán

Bornemissza Péterre mutat, de az ajánlással szinte lírai hangulatot kelt s megírásának előzménye és indítéka maga egy kis költemény. Jellemző Bálintra, de a Balassák csa-

BETEGH
LELKEKNEK
valo fwues kerteciike meli
ben ſok fele io ſzagu, es egeſſeges
fwuek talaltatnak, melij fwnek
altal az lelkek mindennemö be-
teghſegekben, fogiatkozaſok-
ban meg eleuenedhetnek,
es megh V'ijulhat-
nak.
Ehez foglaltatot egij ſzep tudo
manij: Tudni illik mikeppen kel
lien embernek magat biztatni,
az niomoruſagnak wldeözeſ-
nek es kennak ideie-
ben.
Mellijet Giarmathij Balaſſij Ba
lint forditot Nemetböl Magiar
ra az ö ſzerelmes ſzwleijnek ha-
borwſagokban valo vigaz-
talaſara.

17. A «FÜVES KERT» EGYETLEN PÉLDÁNYÁNAK CZÍMLAPJA.

ládi viszonyának szerető gyengédségére is. Milyen nagy bánatnak kellett ott tanyát ütni, mikor az ártatlan családapát letartóztatták, mikor sorsa bizonytalanságban, szökése

és rejtőzködése aggodalomban tartotta övéit. Szinte megelevenedik előttünk a megcsendesedett ház, mely fölött az anya fájdalma virraszt. A gyermekek elcsendesedtek s a

18. A »FÜVES KERT« CZÍMKÉPE.

legidősebb komoly munkában, tehetsége és szeretete adományával vigasztalja szerelmes szülőit a sok háborúságnak idején. Úgy látszik, hogy e könyvecske az öreg Balassa

homlokáról az utolsó redőt is lesimította, a melyet az elmult három esztendő viszontagságai szántottak rajta.

Most már nyugodtan tekinthetett vissza, tisztán láthatta maga előtt jövendőjét. Régi tisztességében megújult, gyermekeiben öröme tölt s azok jó magukviseletével táplálták terveit. Ő megvetette családja későbbi emelkedésének alapját, vagyonát megszerezte, nevének hírt, hűségének elismerést vívott ki, fiainak már csak az apjuk érdeme is elegendő örökségük lehet. S hogy velük magasabbra tört, az természetes. Nevelésükre gondot fordított, korának egyik legkitünőbb emberét, Bornemissza Pétert bízta meg tanításukkal. Jártak-e egyetemre vagy házi nevelésben részesültek? Ma még eldöntetlen kérdés. Valószinű, hogy Bálint Krakkóban tanult; apja Lengyelországban rejtezett, könyvét Krakkóban nyomatta s a családnak meg voltak ott is összeköttetései. Miért volna nehéz elgondolni, hogy felsőbb oktatását ott fejezte be? Hogy németül tudott, bizonyítja könyve, hogy latinul és lengyelül is tudott, bizonyítják versei, hogy a renaissancenak nemcsak nyelvét, hanem szellemi világát is ismerte, mutatja egész költészete. Krakkóban is megszerezhette mindezt, Bécsben is. De Bécsbe, az apja ellen folyamatban volt hűtlenségi pör miatt; 1572-ig nem volt tanácsos mennie, míg Krakkóban apjához is közelebb lehetett. Ha az egyetem tanulóinak névsorát ez évekből ismernők, könnyen kaphatnánk választ e kérdésre is, de így bizonytalanságban maradunk, a mi nem is nagy jelentőségű. Hiszen nem az iskola teszi az embert! Bálint odahaza kitünő körben volt. Anyjának erős hite és mély kedélye, tanítójának szigorú erkölcsi és széles tudományos világa erős alapot vethettek benne minden irányú további képzésre. S hogy ő csakugyan nem restellte a tanulást, szellemi látókörének gazdagságán kivül maga is igazolja. 1577-ben írja unokatestvérének Újvárról: «itt egy dekrétom-könyvet szerzék, nem kevés diligencziával olva-

som által, mint Cicerót». A szónoklatnak klasszikus mesterével együtt ismernie kellett a latin irodalomnak többi kiválóbb alakját, Vergiliust, Horatiust, s a korabeli latin irodalomból Marullust, Buchananust és Angerianus munkáit. Szelleme már ekkor körülbelül átérte az akkori mívelődés és tanultság birodalmát s hogy nem egyoldalúan nyerte kiképeztetését, könnyű elgondolni. Tanulmányainak gyakorlati oldala, a kard és kopja, a vitézi és katonai nevelés sem lehetett elhanyagolva. Élete inkább a végházak s a daliaság felé irányult, mint a könyvek s a tudomány felé. Neki atyja nyomába kell lépnie, védelmezni hazáját és királyát ott, a hova sorsa veti, vagy a hova királya állítja. Balassák nem nevelt etnek egy fiukból sem tudóst, annál kevésbbé tehette azt János elsőszülött fiával. Így Bálint már 21—22 éves korában kész dalia, lelkén megőrizte anyja, jellemén apja s műveltségén tanítója befolyását s nagy és jogosult reménynyel tekinthetett jövője elé.

CRACOBAN.
Nijomtattatott Kiraly
eo Felsege Nijomta-
toija Wirzbieth
Mathias al-
tal.
1572. eztendeoben.

19. A «FÜVES KERT» KOLOFONJA.

Az otthon maradt gyermekek gondja most már kevéssé nyomja Sulyok Annát, mindannyian növekszenek, Ferencz talán már a fegyverforgatásba kezdett s a két leány még nem nőtt meg annyira, hogy a világba kelljen menniök. Balassáné előtt azonban már ott lebegett a jövő s apránként kikészítésük foglalkoztatta. Az apa is ezen jártatta elméjét s jártában-keltében vásárolgatta össze a sok asszonyi csécsebecsét. «Az aranyfonalat és az selymet — írja Balassáné férjéhez — megszolgálom kegyelmednek. Bizony Bécsben ilyen jót és ennyit ennyi pénzen meg nem vettek volna. Bolondság, én vélem, hogy a kit ezelőtt ott fenn (Bécsben) vétettem, hogy azt onnat belől (Lengyelországból) nem hozatám; ezután az mire értékünk lészen, nem

küldök azért Bécsbe ... Jó volna az gyermekeknek efféłét hozatnunk, mert, ha az Úristen élteti, ezek majd felnőnek s addig hadd készítgetünk nekik egyet-mást, mert hirtelen nem lehet, aztán igen is nehéznek tetszik az egyszersmind való költség; de így lassan-lassan egyszer is másszor is, eszébe sem veszi az embör.» Az anya a lányok sorsát, az apa a fiukét egyengette s a testvérek egymás szeretetében, egymáshoz való ragaszkodásukat megőrizve nőttek, s hagyták el a szülői házat, a mint idejök elkövetkezett. Legelőbb természetesen Bálint, az első fiú. Ha talán egy kis megkülönböztetésben részesült szülői részéről, senkisem veheti rossz néven, legkevésbbé testvérei, kik büszkélkednek abban, hogy bátyjuk még el sem hagyta suhanczéveit, már könyvszerző, dalia, a kit a bécsi udvar tánczáért megtapsolt, királyi étekfogó, bajnok és talán már egy kissé költő is — legalább a tanuló-szobában.

Apja méltán várt tőle sokat, hiszen már ekkor is büszkén tekinthetett fiára. Arra a pályára szánta őt, a melyen maga is haladt, a török ellen, édes hazája védelmére nevelte, s mint afféle régi, puritán ember, a maga bejárt útját tűzte ki eléje. Ismerje meg a végbeli életet s tanuljon harczra kelni s vitézi módra harczolni bármely pillanatban. A bányavárosok s a felsővidék előörse Eger vára volt ebben az időben, középpontja ama védelmi vonalnak, mely az országot a budai és temesvári basák hadai ellen oltalmazták. E vonal keletről nyugatra Szatmár és Érsekújvár mint végső pontok között Ecsed, Tokaj, Kálló, Kassa, Szendrő, Putnok, Zaárd, Balog-Szádvár, Krasznahorka, Ónod s Egertől tovább Véghles, Csábrágh, Selmecz, Léva, Tapolcsány várain húzódott át. Eger e vonalnak délre kiszögellő csúcsán emelkedett, mint a magyarságnak s a királyi területnek bástyája, melyen a török hódítás ismételten megtörött. Mióta Dobó a nagy ostromot diadallal visszaverte, az északra torlódó török sereg hullámai hiába csapkodták

Chijg weals Bo

Zur. lun.

yshm as W

Bog Kijg ho

wyh. b.. ij

Zims. Aijig

Aogum Bog

Z... Mi

Nagy Nagyod gyarmathij Balass
Janosnak az en szer
relmes uramnak. Addass
kezeb welejd.

e fokot, de rajta visszaverődve, gyűrüzve simultak el keletre Abauj és Borsod, nyugatra Hont és Nógrád felé. 1596-ig bosszantotta a budai basát megbizható őrségével és kitünő kapitányaival. Rueber fönhatósága alá tartozott, ki mint kassai parancsnok, bár ellenszenves politikus, a királyi hadseregnek egyik legderekabb kapitánya, és méltán mondhatta magáról, hogy a mi jó katona az országban van, mind nála szolgál. Eger főkapitányai, 1575-től Ungnad Kristóf s 1578-tól Salm Miklós gróf szintén a legderekabb parancsnokok voltak. A magyar ifjak hadi iskolája Eger volt s Balassa, ki maga is ott kezdte pályáját, mind a két fiát Egerbe adta, a katonai élet gyakorlati főiskolájába.

Mikor került Bálint Egerbe, pontos adat hián csak sejthetjük. Némelyek szerint 1573-ban,* szerintünk 1574-ben, s ezt az adatot megerősítve látjuk Rudolf király amaz 1575-ben kelt adományleveléből, melyben Balassa Jánosnak s fiának Bálintnak a hontmegyei Nagy-Thúr községben bizonyos birtokot ajándékoz. Még 1573-ban a Derencsényi István magvaszakadtával fölszabadult Salgó várát és a hozzátartozó részletezett birtokokat csak Balassa Jánosra írja. 1575-ben már az ifju vitéz is érdemet szerzett a királyi kitüntetésre. Joggal gyaníthatjuk, hogy ez adomány s abban Bálintnak különös megemlítése nem minden ok nélkül történt, de az okot, miután az oklevél teljes szövegét nem bírjuk, a kivonatból nem hüvelyezhetjük ki. Bizonyosan valamely érdem jutalma volt, a melyre legvalószinübben mint végbeli vitéz tett szert, s így 1574-ben már valószinüleg Egerben tartózkodott. Előkelő emberek fiai voltak társai, időtöltésük hadi szolgálat, mulatság és kalandok, vitézi és szerelmi kalandok. Kint, a bársonyos gyepen, fűbe heveredve jó lova mellett, bajnoki játék közt, portyázásokon s úrfiakkal társaságot ülve vigan telhettek napjai. Alacsony asz-

* CSILLAGH MÓR, Balassa Bálint. (Budapest, év n.) 54. l.

talú bormérő házakban vagy a tábortűz körül megcsendült egy-egy vándor lantos kobzán a régi dicsőség, talán Tinódi históriája Eger ostromáról s az egri asszonyokról, a kik ott ugyan vitézködtek — annak idejében.

Az egri asszony! Balassa emlékezetébe is nagyon mélyen belevésődött az egri asszony, még pedig Eger első asszonya, a főkapitány felesége, Ungnadné Losonczy Anna, kinek nevéről éneket, szerelméről annyi verset szerzett, kire még erdélyi fogságában is sokszor s óhajtva gondol vissza, kit

20. SOMOSKŐ VÁRA.
(Rajzolta Cserna Károly.)

egyik versében a magáénak mond. Losonczy Anna Balassa életének fátumává lett s egyben költészetének múzsájává.

Losonczy özvegye s két hajadon leánya, Anna és Fruzsina a nógrádi Somoskőben tartottak udvart, mikor férje hősi halált halt s a király vitézsége emlékeül s érdemei jutalmául Annát fiúsította s megengedte, hogy apja birtokait e jogon bírhassa. Így közvetlen közelükben a Balassáknak Anna, mint joggal sejthetjük, már akkor lángra lobbanthatta Bálintot, mikor az még mint ifjú, atyja oldalán, Kékkő várában tartózkodott. Anna ugyan már ekkor férjnél volt, Ungnad Kristóf nevét viselte, de még mindig Somoskőn

lakott, a melyet csak akkor hagyott el, mikor férje 1575-ben Eger kapitányává neveztetett ki. Ungnad a várat várnagyára Fodoróczi Miklósra bízta, maga pedig átköltözött Egerbe. Talán nem járunk csalóka nyomon, ha azt hiszszük, hogy Bálintnak Egerbe szállását e körülmény is előmozdította. Az örök ábránd, az ifjúságnak első, varázslatos szerelme, olthatatlan lángjával már ekkor égett Bálint szivében. Anna ugyan nem volt egészen fiatal, 1550-ben születhetett s így egy évvel volt nála idősebb, de még mindig nagyon szép s eléggé üde arra, hogy Bálintra szikrát vessen s őt lángra lobbanthassa. Kétségtelenül e szerelmi viszony volt Bálint életében a szerelem iskolája. Eszményiséggel, imádattal s forró szenvedélylyel kezdődött — és önváddal végződött, legalább egyelőre, később pedig visszautasítással. De ez időtájt, még legédesebb, legszebb álomba ringatta imádóját s költővé tette azt.*

* Természetes, ha Bálint múzsája felé az irodalomtörténet is érdeklődéssel fordult. SZILÁDY írja meg előbb e szerelem történetét. TOLDY csak általánosságban emlékezik meg róla, KÁROLYI ÁRPÁD az Anna-dalokban némi határigazítási pört kezdett, gr. Nogarolliné, Harrach Anna számára akart nehány Anna-dalt lefoglalni; KARDOS ALBERT pedig elvonta róla és leányára terelte a figyelmet. ILLÉSY JÁNOS közleményeiből kétségtelen Losonczy Annához vonzó szerelme, melyet SZILÁDY ismételten vitatott, s elesik leányának e kérdésben való szereplése, melyet először CSILLAGH vont kétségbe. KARDOS voltaképen nem tesz egyebet, mint az ismert adatokat máskép csoportosítjá s ötletszerűen fölveti Ungnad leánya nevét, melyet Bornemisszának egy ajánlásából ismert meg. Szerinte nem Ungnad felesége, hanem leánya, Ungnad Anna Mária volt Balassa szerelmének tárgya, a ki ekkortájt 14—15 esztendős lehetett, tehát abban a korban, mikor már szerelmet kelthetett s maga is szerelemre gyúladhatott. Kétségkívül ötletnek ötlet, de nem szerencsés, először azért, mert nem mondja meg: mikor, másodszor mert elhallgatja, hol történhetett ez meg. BORNEMISSZA PÉTER «A keresztyéni hitnek tudományáról» írott könyvét 1577-ben adja ki s ennek IV. részét, a vigasztaló könyvecskét, aug. 4-én kelt ajánlásában Ungnad Anna Máriának ajánlja, még pedig a következő, KARDOS állítását megczáfoló szavakkal: «Megolvastam a te kezed írását is, kibe kértél, hogy te neked egy jámbor tanítót szereznék, hogy jobban gyarapodhatnál az isten akaratjának értelmébe . . . ezekkel azért főképen te, míg ez gyenge időbe vagy, élj.» Ebből nyilván megtetszik, hogy 1577-ben Anna Máriának még jámbor tanítóra volt szüksége, nem szerelmes daliára. De ha 1577-ben még *gyenge időben* van, 1575 nyara előtt még egészen kis gyermek volt, s Bálint 1577 tavaszán került haza erdélyi fogságából s lengyelországi rejtőzködéséből. Vagy talán 1577-ben szerette volna, mikor még gyenge idejű volt? S ugyan Bálintnak, ki akkor már házasságot forgatott fejében, ki 1577-ben színét sem látta Egernek, eszébe juthatott-e a gyenge gyermek? S később, mi-

Bálint életében az 1575. év végzetes fordulót jelent. Eddig a szerelemnek s a vitézi életnek változatos gyönyörűségei között folytak napjai, ezután a megpróbáltatásoknak keserű évei következtek. Egerben a szép és mívelt dalia szívesen látott vendég volt a főkapitány házában s a ház asszonya szivesen barátkozott és mulatozott véle. Az a kép, melyet *Aenigmájában* a két szerelmes hattyúról rajzol, úgy vélem, az egri napok emléke és szerelmük, boldog szerelmük rajza:

Gyakran egymásra tekintnek,
Kiről kitetszik szerelmek,
Egymáshoz való jó kedvek;
Hogy így együtt szerelmesen,
Ők úsznának szép csendesen . . .

Eleven és szépen gondolt hasonlat, szerelmes szivek gyöngéd, szinte regeszerű vonzalmát éreztető kép. Csupa hajszálfinom vonással rajzolva s halvány rózsaszínnel vékonyan bevont háttérben egy szerelmespár, a mint gondtala-

kor szeretett volna bele? Hiszen Ungnad Kristóf 1578-ban Horvátország bánjává lett, követvén Draskovich Györgyöt báni méltóságában, ki győri püspökké neveztetett ki, s ott maradt 1583-ig; s leánya ekkor már Erdődy Tamás felesége volt s utóbb, apja után Erdődy lépvén nyomába, 1596-ig, míg férje a báni méltóságot viselte, délen élt. Egyébként is, Anna egészen fiatalon menvén férjhez, DRESSER szerint 14, ILLÉSY szerint 17 éves korában, 1575 előtt sem 15 éves, sem Balassa szerelme tárgya nem lehetett. Azt a föltevést, hogy őt is hívhatták Losonczy Annának, miután édes anyja fiúsított leány volt s nevét megtarthatta, nem fogadhatjuk el. A fiúsítás főleg vagyoni vonatkozásában bírt gyakorlati jelentőséggel; s ha megtartotta is Losonczy Anna apai nevét, leányát Losonczy-Ungnad Anna Máriának hívták jog szerint, nem egyszerűen Losonczy Annának. Kár messzebb keresni a valóságot, mikor az itt a közelben van — Losonczy Anna, Ungnadné személyében. Hiszen 1575 előtt Ungnadné még BALZAC asszonyai korát sem érte el s az életben nem szokatlan, hogy érettebb, női szépségük teljességében lévő asszonyok varázslatos hatást gyakoroljanak fiatal szívekre. Bálint pedig csak egy, talán két évvel volt nálánál fiatalabb. S kell-e több, mint hogy Bálint, nemes, deli és kellemes ifjú volt, s őt költészetének imádott múzsájává tette, s kell-e más bizonyíték, mint versei, melyekben e szerelemnek egész élete le van írva? Bajos ugyan, mint SZILÁDY írja, szerelmi versekből tényeket halászni ki, de a tények magyarázó adatait kisérő költői vallomásokat figyelmen kívül hagyni nem lehet s nem szabad. Bálint olthatatlan lánggal égett Annájáért s e láng költészetében ma is fennlobog s bevilágítja a szerelemnek ösvényét, melyen a magyar Amphion annyi könnyet hullatott.

nul élik és élvezik a szerelem világát, egymáshoz való jókedvükben. Bálint és Anna szerelme 1575 előtt ilyen romantikus, rózsaszinű ködbe burkolt szerelem lehetett. Az *Aenigma* csak a kötetben első verse, de nem életében, a többi, «a szerzette átkozott, rossz versek», melyeket tűzbe hányt, talán fecsegőbb tanúi vagy beszédesebb emlékei volnának az egri szép napoknak, az első szerelmi áradozásnak. S e virágének, irodalmunkban az első verses rejtett szó, fölvilágosít arról is, hogy e zavartalan, igéző boldogságú szerelem hirtelen özvegységre vált, vagy mai szótárunk szerint, megárvult. Azonközben, hogy boldogságban úsznak, egy saskeselyű nagy sebesen rajtok ütött s a szebbiket, a költő párját elragadta, s az özvegy hattyú «rén keserves kiáltásban». A rejtett szónak megmagyarázására Balassa életének további elbeszélése s még néhány költeményének elemzése szükséges.

Az egri szép napoknak bájos idilljét megtörte Balassa Bálintnak táborba szállása. Odahagyta Egert, Békes Gáspár seregéhez csatlakozott s utána Erdélybe indult. Miért tette? Losonczy Anna szivesen barátkozott és örömest enyelgett a derék Balassa fiával, a ki férje csapatának egyik kiváló vitéze s Egernek első daliája volt, de sem szerelmi lángját, sem emésztő szenvedélyét nem táplálta azzal, hogy bűnös viszonyt kezdett volna vele. A mint Bálint arra tért, hogy Annát bűnös szerelem lángjába borítsa, Anna azonnal elnyomta Bálint szenvedélyét. A visszautasított szerelmes hirtelen fölgerjedése ép oly könnyen csábíthatta őt könnyelmű kalandra Békes seregéhez, mint a becsvágy, hogy magát kitüntesse és Anna szerelmére előbb vagy utóbb méltóvá tehesse. Gondolatában talán az is megfordult, hogy ha Anna özvegyen marad, — Ungnad már nem volt éppen fiatal, — feleségévé teszi. De az egyszerű egri vitéz, habár Balassa János fia is, szerinte nem volt elegendő méltóság jövendője és Annája számára. Becsvágya vitte és

előtte felhőző tervei ragadták, annál inkább, mert Anna kegyében nem részesülhetett. Talán atyja is tüzelte, hogy menjen, hiszen a végbeli szolgálat csak nem lehetett élete czélja s az alkalom most maga kinálkozott, hogy szerencsét próbáljon, királyának szolgálatot tegyen s a nyilvánosság előtt megjelenjék. Talán a szülői házban lelkében meggyökerezett tanítások is föltámadtak benne s romlatlan ifjú létére, — még alig múlt huszonnégy esztendős, — erkölcsi fölfogása is tiltakozott az ellen, hogy szerelme tárgyát a házasságtörés bűnébe vigye. S így minden ok a mellett szólott, hogy a mint alkalma nyílik, föltűnés nélkül elhagyja Egert és Annát. Az alkalom megjött, mikor Rueber kassai főparancsnok a király beleegyezésével s titkos támogatása gyanánt Békes vállalatára toborozni kezdett s a végházak vitézei között is hadat gyűjtetett. Egerből egy 200 gyalogost számláló csapat indult el, melynek vitézségét később a szentpáli ütközetben Istvánffy különös dicsérettel említi föl. Bálint hirtelen határozott s Békes csapataihoz szegődött, mint azok az ifjak, kik Szamosközy szerint a gazdag zsákmány reményétől elvakultak s engedtek a harczi szenvedély szavának. Ha így történt, énekei negyedikét méltán tarthatjuk Balassa bucsúversének, melyet, Annától s Egertől elszakadván, kobzára vett. Ez és az előtte való magyarázzák fölfogásomat, s talán nem tévedek, ha azt hiszem, hogy Bálint e két énekét már Erdélyben, fogsága alatt szerzette, ép úgy, mint az elsőt, az *Aenigmát*, melyben a történet, mely Egerben kezdetét vette, be is van fejezve. Éppen így e két utóbbi ének is mint egy esemény befejezése után támadt reflexió érthető meg, míg ha előbb irattak volna, hogysem kalandja balul üt ki, alig lehetne azokat magyarázni. De még egy külső körülmény is támogatja föltevésem valószinűségét: az, hogy ez énekek, mint később sora kerül, az Erdélyben szerzett versekkel együtt és közöttük maradtak meg. Erdélyben már elmondhatta magáról:

«Bizony nem vethetek senkire egyébre,
Csak magam eszére; de meggyek? ha erre
Vett az ő szépsége,
Hogy magamat érte, ejteném az tőrbe.
— — — — — — — — — —
Pedig érte és nem másért vagyok ebbe,

de Egerben még nem. Az, hogy ugyanez énekben Anna «búcsúját» úgy adá, mint ha számkivetésbe indulóhoz volna intézve, hogy így ír:

«Azért immár nékem el köll most indulnom»

s a következő versszak elején:

«Nem úgy mégyek el, hogy lennék nálad nélkül»

nem fog zavart okozni, ha meggondoljuk, hogy ez helyzetdal, mely a múltban történteket a jelenben történőknek fogja föl s adja elő, s hogy ugyanezen versnek elején már rabságáról ír:

«Szabadságomat már magamtúl elvette,
Rabságra vetette»

s így azt nem képletesen, hanem a valósággal megegyezően fogja föl és írja le.

Bálint tehát 200 arany díjért lovasaival fölcsapott Rueberhez, valószinűleg nem könnyű elhatározás után, mert megkésve indult Békes után, ki június 13-ikán Kassa alatt számba szedvén a fölgyűlt hadat, Erdélybe indult. Sem Istvánffy, sem Bethlen Farkas nem említik a Kassa alatt fölült urak között Bálintot, kit különben megemlítettek volna, mert rokonszenvvel írnak róla, mikor Békes után siet s kalandos harcz után foglyul esik. Hogy megkésett, az bizonyos, hiszen Békes június 28-ikán már Keresztesmezőre ért hadával, mikor Bálint még Erdély határán volt. Itt találkozott a határszélen Kornis Gáspár huszti kapitány csapatával, a ki Báthory segélyére sietett; itt az erdélyi határon vette föl vagy kezdte meg Kornissal az összeütközést, melyben Kornis, bár maga oly sebet kapott, hogy Báthory-

hoz el sem juthatott, Balassa lovasait szétszórta. Bálint pedig kevesed magával maradván, az éj leple alatt vonult tovább, de újabb balszerencséjére ismét ellenségre, Hagymásy Kristóf embereire bukkant. Hagymásy Kristóf, ez a fösvény róka, szintén későbben indult. Viselkedését némelyek fölöttébb gyanúsnak tartották. Mintha titkon Békeshez húzott volna, kihez régi összeköttetéseinek emléke vonzotta, sőt magasabbra törő vágyak is izgatták volna. A későn induló huszti kapitány így találkozott a megkésett Balassával, kinek újra csatát kelle kiállania. 200 lovas ellen szétszórt csapatának maradványával egyenetlenül szállt küzdelemre, melyben sebet kapott s fogságba esett. Így jutott tőrbe s így értjük meg, hogy az *Aenigma* elszakított kedvesét a saskeselyű hogy forgatta körme között, s

«Látja maga özvegy voltát,
Buában elszánta magát:
Óhajtja már csak halálát.»

V.

Első hadi vállalatával Bálint nagy kudarczot vallott, melynek későbbi fejleményei őt és atyját súlyosan megnyomták. Ő, bár nagy veszedelemben forgott, Báthory kegyelméből elkerülte azt, de apjára az események fejlődése nagy veszteségeket és keserű fájdalmakat zúdított. Báthory július 9-ikén Szent-Pál alatt megverte Békest s hogy maradandó példát adjon a hűtlenség megtorlására, a lázadókon, az erdélyi urakon s a székelyeken véres bosszút állott. A magyarországi urakat, kik neki hűségi esküt nem tettek, szabadon bocsátotta, s így Bálint is visszamehetett volna Egerbe, ha sebei miatt nem kénytelen Erdélyben maradni, míg időközben a portának nagy szüksége nem lett Balassa János fiára.

Murád szultán 1575 júliusában Báthoryhoz írott levelében tudósítja arról, hogy Békes ellene háborúra indul, miért is őt segíteni fogja és meghagyta a hódoltság lakói-

21. BÁTHORY ISTVÁN.
(Eredetije az ambrasi arczképgyűjteményben.)

nak, hogy Békest ne segítsék. Azután így folytatja: «a kik pedig az országbeliek közül oda Békeshez hajlanak, mindjárást levágasd őket és házuk népét rabbá tegyed, ezt pa-

rancsolom neked», továbbá: «az kik neked árulóid voltak, azok az én portámnak is, nekem is árulók voltak, akár én ellenem vétsenek és miveljenek valamit, akár teellened, mindegy az».* Mikor tehát Békes hadjáratát Báthory szerencsésen leverte, a szultán e leveléhez következetesen kivánta a magyar foglyok átadását. Báthory, hogy ezt ne kelljen tennie, azokat előbb szabadon bocsátotta, de Balassát, a ki súlyosan megsebesült, magánál kellett tartania. Ez nem maradhatott titokban s a szultán a temesvári basa útján küldött parancsolatában azonnal kérte is az Balassi János fiát. Báthory még ez év deczembere előtt válaszolt a szultán levelére, megírván abban, hogy «az Balassa János fia itt kézben vagyon» ugyan, de kéri a szultánt, ne kivánja, hogy a foglyot kiadja, emlékezteti arra, hogy Szulejmán is a magyar főrabokat, kiket hatalmába kerített, visszaadta János királynak és atyjának, «kiből nagy tisztessége és jó híre nevekedett az magyar nemzet közt. Hogyha penig engemet te nagyságod reá kényszerít, hogy beküldjem, szidalmas lészen köztök az én nevem és minden tekintetek elfordul én rólam... Könyörgök azért te nagyságodnak, tekintsen kegyelmesen az én könyörgésemre és mentsen meg engem ez nagy gyalázattul; mindazonáltal mindenekbe az hatalmas császár és te nagyságod jó akaratja légyen. Mikor egy szolgánk az Balassi fiát megfogta, egy bottal ütötte volt agyon, kibe megsiketült és az kórság is gyakorlatossággal üti el, úgy annyira vagyon, hogy sem élhet, sem halhat, elvajudt.»** Báthory könyörgésének, ámbár minden igaz okkal támogatta kérelmét, hogy Balassát ki ne kelljen adnia, nem lett sikere. Hiába hivatkozott a régi hagyományra, hitük parancsolatjára s a maga szükségére, hogy Balassával egy fő emberét akarja kiváltani, hiába irta meg, hogy Bálint holt-eleven, süket és a nehézség bántja,

* SZALAY LÁSZLÓ, Adalékok a magyar történelemhez, I. k. 227. l.
** Id. m. I. k. 251. l.

a szultán 1575 deczember 17-ikén megint megsürgeti Bálintot s elküldi érte Amhád csauszt. Ez bizonyára azért is ment, hogy meggyőződjék róla, igaz-e, hogy Bálint olyan nyomorúságos, mint a milyennek a fejedelem mondja. Ez a második levél követelő és határozott: «Ez okon most rabszolgáink közül hozzád küldjük Amhád csauszt, komolyan meghagyván neked, hogy mondott Balassi János fiát és Sárközi Mihályt a Békes háborújában elfogott többi rabszolgákkal egyetemben küldd azonnal magasságos portánkhoz, máskép nem cselekedvén és semmi mentséghez nem nyulván, mint melynek különben is nem lészen helye előttünk. Mert tudjad, hogy magosságos portánknál azokra és különösen Balassi János fiára szükségünk van, nagy szükségünk.»*

A szultán kemény parancsából két figyelmet keltő kifejezés ötlik elénk, az egyik, hogy nem Balassa Bálintra, hanem *az Balassi fiára* van szüksége, a másik, hogy *nagy szüksége* van Balassi fiára. E különös hangsúlyozás egy pillanatra Balassa Jánosra tereli gondolatunkat, a ki már ezóta csupa aggodalom és keserűség között éli öreg napjait.

Balassa János szolnoki kapitánysága óta mindig nagy szálka volt a porta szemében, várai és csapatai sok kárt okoztak a töröknek, sok kisérletét tették hiábavalóvá, melyet az éjszaki megyék elfoglalására próbált. Balassa várai, Gyarmat, Kékkő, Divény a bányavárosok felé hajló vidéken feküdtek s mintegy zárt láncz, folyton útjában voltak az északra kalandozó török csapatoknak. E vonal fontosságát mind a két fél hamar megismerte s míg az országgyűlések egyre újabb meg újabb intézkedéseket tettek, hogy e várakat az országos közmunkából megerősítsék, a török egyre vakmerőbben s mind gyakrabban

* Szalay László, id. m. I. k. 253. l.

portyázott arra felé. Balassa, a mit tehetett, megtett mindent várai jó karban tartására, s még akkor is váraira gondolt, mikor Miksától menlevelet kért, kérve, hogy kékkői katonáinak fogsága és bújdosása alatt elmaradt zsoldját a kincstár fizesse meg, s a mint az 1574. országgyűlés összeült, azonnal jelentette, hogy Divényt a maga erejéből nem tudja föntartani és megoltalmazni, mert kevés jobbágya van. Mint a bányavárosok kapitánya, állásánál fogva is folyton készenlétben állott, figyelte és közölte a hadi kamarával a török mozgalmakat s Gömörtől Nógrádig a védő vonalat mindig megtartotta s megoltalmazta. Úgy látszik mindebből, hogy Balassát nem hiába gyűlölték a törökök, különösen Musztafa budai basa, mert állandó éberségével, várainak jó karban tartásával és mérkőzésre mindig kész kardjával lehetetlenné tette, hogy a török a nógrádi vonalat áttörje és hódítását az éjszaki megyékre, kivált a gazdag bányavárosokra is kiterjeszthesse. Ez általános szemponton kívül még egyénileg is gyűlölték a zólyomi kapitányt. A hol lehetett, rontotta a törököt, foglyaival rosszul bánt, azokat kínozta és csak nagy váltságért eresztette szabadon. Apró és nagy cseleket vetett neki, mint 1562-ben Szécsény alatt s mint 1575-ben Kékkőben. Ez utóbbiról Istvánffy részletesen megemlékezik s leirja, hogy Balassa Kékkő várában, miután Zólyomból oda átköltözködött, mint akarta tőrbe csalni a törököt. Volt neki egy Pintér Benedek nevű várnagya, ezt színből elfogatta, megvasaltatta és a rabságában lévő török foglyok közé lecsukatta, ama koholt ok miatt, hogy számadásait nem vitte rendesen. Pintér a börtönben nem győzte rajzolni Balassa kegyetlenségeit s a török rabokkal összeesküvést szőtt Balassa ellen, s végre is velük megegyezett, hogy egy török foglyot váltságuk beszerzése címén a budai pasához küldenek, a ki a pasával értekezzék, hogy egy meghatározott napon sereget küldjön Kékkő alá, a melyet egy arra alkalmas helyen a várba becsempésznek,

Balassát megölik és a várat hatalmukba kerítik. A terv kezdett sikerülni, a váltság ügyében járó-kelő törökök többször gyanútlanul jöttek-mentek Kékkőbe s már az orvtámadás napját is meghatározták. A török csapatok meg is jelentek Nógrád, Fülek és Buda őrségeiből. Pintér leeresztette a kötelet s négyet-ötöt föl is húztak a várba, de Balassa János és Pintér azon módon megkötözték őket,

22. DIVÉNY VÁRA.

(Rajzolta Cserna Károly.)

míg a többiek a cselt megorrontván, Balassát és Pintért átkozva dühösen eltávoztak.*

Balassa Jánosnak e hű szolgálatait egy negyedszázad óta egyre irogatták Budán és Konstantinápolyban a rovásra, s állandóan rajta tartották szemöket. Miksa és Murád között ugyan béke volt, de a budai basa és a zólyomi kapitány hadilábon állottak, viszonyuk feszültebb volt, mint

* ISTVÁNFFY, id m. XXV. könyv.

eddig bármikor. Balassa jól sejtette, hogy a basa csak alkalomra vár s miután Temesi Imrét, egyik legelszántabb s legvitézebb hivét Kékkő várnagyává tette, maga a királyhoz fordult segitségért. A budai basa pedig, akár volt neki egyenes utasítása Konstantinápolyból, akár nem, lesben állott, hogy régi gyűlölségét kiöntse s Balassán a törökség sok s nagy kárát megtorolja. Az alkalom nem soká késett. Magyarországon híre futott, hogy Békes a szultán pártfogoltja ellen hadra kelt, köztudomású tények igazolták, hogy e vállalatában a király titkon támogatja, s hogy hadai között királyi zsoldban állók is részt vesznek; nem sokára híre futott Balassa Bálint kudarczának, s a budai basának ezek az események önkényt kínálkoztak, hogy a porta ellenségén és személyes ellenfelén bosszút álljon. Valószinűleg nem várt a portától utasítást, hanem a saját felelősségére, vagy talán egy bizalmas fölhatalmazásra támaszkodva, táborba szállott Kékkő ellen. Gyűlölete és bosszúvágya volt az ok, Bálint fogságba esése az alkalom, hogy egyenesen Balassa váraira törjön. Istvánffy írja, hogy Musztafa Balassát már előbb hevesen gyűlölé, s oly nagy volt gyűlölete és bosszúvágya Balassa ellen, hogy hadait habozás nélkül Balassa vára ellen indította. Előbb Kékkőt támadta meg, löveté falait, s Temesi Imre mindent megpróbált, hogy a várat megtarthassa. Gondosan fölszerelte, az ostromokat visszaverte, de miután sem Balassától segélyt, sem a vár megtarthatására biztatást nem kapott s az összelőtt vár nem nyújtott elegendő reményt, népével vissza s egyenesen Divénybe vonult. A basa Kékkőt s utóbb Divényt is elfoglalta, mialatt Forgách Simon a dunántuli nemességgel, a győri és komáromi őrséggel Véghles alatt késlekedett, nem hallgatván sem Balassára, a ki támadást ajánlott, sem csapatai túlsúlyára nem tekintve, és megnyugodva abban az okoskodásban, hogy seregének megveretése a bányavárosok bizonyos veszedelmét vonja maga után. «Mi

kétségkivüli is volt,» írja Istvánffy,* «noha a mieink a csatát óhajtották és számra az ellenséget fölülmulván, a győzelembe nem kétkedtek.» Így a fölmentő sereg szemeláttára elveszett Kékkő és Divény s a Losonczyné kezén lévő Somoskő. Mindez nagyon gyorsan történt. Július 9-ikén verték meg Békest s egy hónapra rá, augusztus 9-ikén, Károli Gáspár már azt írja Gönczről Kassára Kolosvári Gergely deáknak, hogy «a mely török megveré Kékkövet és Divényt, ugyanazok Somoskőnek palánkját mind elégették».** E várak eleste nyitja meg a török hatalomnak észak felé terjedését, mely rövid idő alatt annyira tágult, hogy a királypárti s az erdélyi magyarság közé a félhold erős éket verhetett, a mi Buda elfoglalása óta vágya és folytonos törekvése volt. S a mellett e győzelem Musztafa basa s a törökség gyülöletének tárgyát, Balassát is megalázta. De a török még jobban meg akarta alázni, csapást csapás után mért régi ellenségére, a magyar felföld védőjére, a fogoly Bálintot követelte, hogy azzal szíven sújtsa az öreg Balassát. De más czélja is volt vele, foglyokat akart kiváltani, ama kezeseket, a kik Ludfi oda-bassáért Balassa János keze között voltak s nagy kínzásokat szenvedtek.

Az egész eseményre érdekes fényt vet Mehemed nagyvezérnek 1576-ban Báthory Kristófhoz irott levele: «Ennek előtte Balassi János fia, Balassi Bálint, az Békes Gáspárral, mint árulóval az Erdélyországba haddal együtt jött volt be. De mikoron azt megértette volna az budai basa, ő is az ő népét mindjárt hozzáhiván és gyűjtvén, mingyárást elindult, hogy azoknak, az kik az hadba vannak, eszét elveszesse. Ugyanakkor Balassi Jánostul két várat meg vött. Annak előtte esett volt rabbá, az kit az én levelemmel oda küldtem, Lutfi oda-bassa. Balassi Jánostól szinte az tájba ez az Lutfi oda-bassa es kéredzett volt kezessé-

* Id. h.
** Századok, 1873. évf. 295. l.

gen Budára. Ez alatt, még oda járt Budára, az Balassi János két várát megvették az mi felekünk. Ő immár, miért hogy az várakat megvötték volt, megszabadult volt. Azután az Balassi János kinzotta a rabokat, az kik kezessek voltak Lutfi oda-bassáért. Azt mondta, törekedjetek az én fiam szabadulásáért és én nem kinzalak titöket. Most azt irtam az portára, hogy most is őket erőssen kinozza oda-bassáért. Azért kérlek én hozzám való atyafiúságodért és barátságodért, hogy miképen nagyságod is megszabaditotta Balassi Bálintot: az oda-bassát és az ő kezesseit, a miképen felfogatta Balassi János, hogy nem bántja az rabokat, ne kinozza, hogy szerezz egy levelet Balassi Jánostól Ludfi oda-bassának, hogy ő megszabadult, és az rabokat, az kik kezessek érette, ne kinozza és őtet nem kivánja oda többé.»

E végre volt nagy szüksége Bálintra a portának, mely bizonyosan nem hagyta annyiban a dolgot, hanem sürgette kiadatását, hogy megmentse a rabokat Balassa börtönéből s megtörje ellenségét, kinek régi tartozásait így kezdte lerovogatni.

Báthory István neve azonban nem lett szidalmas a magyarok között. Amhád csausz a foglyok és Bálint nélkül tért vissza 1576 tavaszán Konstantinápolyba. Folyt-e tovább e levelezés a Báthoryak s a szultán között? Azt hiszem folyt. Ma is megvannak Nagy Máténak, Báthory portai agensének jelentései a Balassa-ügyben,* a mely nem aludott el, de Balassára kedvezőbb fordulatot vett pártfogójának lengyel királylyá választása által. Báthory egy darabig csak elhúzhatta volna a foglyok s Bálint kiadatását, de ha a porta nagyon sarkára áll, talán kénytelen előbb-utóbb engedni. Úgy vélem, Báthory módját tudta volna ejteni, hogy ez esetben se kerüljön Bálint a török kezére. Őt Balassa Jánoshoz fiatalkorának emlékei s a tőle vett jótétemények kötötték.

* A bécsi állami levéltár Turcicái között.

Bálintot megszerette s nagyrabecsülte apja miatt és egyéniségeért, vitézsége és költői dicsősége sem maradhatott előtte titokban. S az a nemes barátság, melynek melegsége Bálint végrendeletéből kisugárzik, fogsága idejében szövődött közöttük. Az a később megczáfolt régi hagyomány, hogy Bálint az erdélyi fejedelem udvarában nőtt fel s apródként szolgálta, ennek a bensőbb rokonszenvre vivő fogságnak mondai eltorzulása. Sorsa különben sem volt valami kemény. Mikor elfogatott, Hagymásy katonái közé került s a fejedelem valószinűleg továbbra is őt bízta meg Balassa őrzésével. Hagymássy ekkor Husztot bírta s a vár kormányát is ő vitte. E hely elég távol esett a török járástól s eléggé védett volt, s parancsnoka Békes meggyőzetése után hű embere lett, kit újabb méltóságra emelt, rábízván Közép-Szolnok főispáni tisztségét. Felügyelete alatt minden tekintetben jó kézbe tudta Bálintot, ki itt mint afféle szabad rab tartózkodhatott, kit csak becsületszava köt. Itt s ily állapotban vonhatta magára a kapitány felesége figyelmét. Betegen s egy vele járó, róla szóló hírrel, hogy poéta, könnyen magára fordíthatta a kapitányné gondolatát. Azt gondolom, hogy a *Christina* nevére szerzett ének e fogság s ez ismeretség emléke.* Balassának egyik későbbi, Újvárból 1577 július 20-ikán kelt levelében titkos írással írva a következőket olvassuk: «Más az, hogy Hagymásyné sem igen idegen tőlem, mert az vén asszonya egy levelet írt vala az utolsó póstától Danczka alá, kiben erősen panaszolkodik, hogy ő rólok így elfeledkeztem, hogy sohasem irok, sem izenek, és asszonyom is csudálkozik, úgymond.» E levél régebbi ismeretségről, sőt viszonyról teszen tanúságot, mely Hagymásyné és Bálint között már szinte az elfeledkezésig hidegült; más Hagymásyné, mint Kristóf felesége, nem jöhet számításba, s mással alig volt vagy lehetett viszonya,

* Sziládv azt írja: «Lehet, hogy ez a Christina más valaki, mint későbbi felesége», már ebben is meg van írva, hogy Hagymásyné Sanyiki Krisztina is lehet.

mint Sanyiki Krisztinával. Van abban, hogy a fogoly szarvat rak a porkoláb homlokára, az életnek valamely csöndes szatirája. S egyébként is a Krisztina nevére szerzett ének sem tartalmi, sem érzelmi vonatkozásában nem látszik ellentmondani véleményemnek. Cupidó szivében, írja, szerelmét most újítja, s ő érette egyebek szerelmét elfeledtette, csak akkor van bánata, ha nem láthatja őt, ki előbbi szerelmének inségéből kivette. Ki neki rubintos gyűrüt küldött, melyet ő «szerelmesen és igen jó neven tűlem, rabjátul elvett» s keblére tett. Az ének nem valami csapongó, mintha lelkesedésének szárnyát még mindig nyügözné régi szerelme, melyet oly könnyen elfelejtett. Bár nem győzött eléggé örvendezni szeretőjén,[1] gondolatában mégis vissza-visszatér Annájához, s könyhullatásiban rendeli versét egybe,[2] de kevéssel utóbb megint csak új szerelméről énekel.[3] Szerelméről, inkább szerelmeséről, ki halálától megtérítette, csókolván őt s áldja szép Vénust kis fiával,

Hogy jóra hozta szerelmesemmel
Vétkemért gonoszul fordult dolgom.

Hogy vétettem, nem szántszándék
Oka de tudatlanságom,

énekli s elmondja a mea culpát s elitéli kalandos vállalkozását, melynek vége rabság, és új szerelme, új «kegyese», a ki rabságából kivette és szolgáló szolgájává tette.

Gond nélkül azért vígan éneklek,
Örvendek csak igaz szerelemnek

s mi kijavíthatnók, hogy csak igaz szerelm*eknek* örvend. Mert íme alig örvend Krisztinának, nem sokára más kegyesek nevére írja énekeit; Bebek Judit, Morghai Kata, Zsuzsánna, Csáky Borbála egymásután csengenek le lantjáról[4] s feledtetik egymást és egri kegyesét: Losonczy Annát.

1 A II. énekben.
2 III. ének
3 Az V. énekben.
4 L. a VI., VII., XII. és XIV. énekeket.

23. A GYULAFEHÉRVÁRI FEJEDELMI PALOTA.

(Rajzolta Dörre Tivadar.)

Mikor e verseit írta, már nem Huszton, hanem az erdélyi udvarban Gyulafehérvárott tartózkodott. Bebek György, Judit atyja, erdélyi főkapitány 1567-ben halt el, Balassa tehát özvegy asszony korában ismerte Judit anyját Patócsy Zsófiát, de nem mikor «jó hamar lovakért» járt Erdélyben, hanem még fogsága idején; Csáky Borbála, Tholdy Mihályné szintén az udvar körében élt, férje János Zsigmond tanácsosa volt; Morgai Kata ismeretlen, de a kör, melyben a róluk szóló versek helyet nyertek, gyaníttatja, hogy szintén Erdélyben, valószinűleg az udvarnál kötött vele ismeretséget. A Morghai név nem ad útbaigazítást, de egy

Marghai Annát ismerünk ama pörből, melyet 1598 karácsony estéjén megölt férje, Szinnyei Radák András gyilkosai ellen indított,* s e körülmény már szintén Erdélyre utal. Ugy látszik, hogy Balassa fogsága nem nagyon súlyos, sőt inkább nagyon kellemes lehetett. Az erdélyi udvar ez időtájt, mikor Báthory lengyel királylyá választatott, nagyon élénk volt; ünnepek, fogadtatások járták, mind megannyi alkalom, a hol Bálint kegyeseivel szövögette apró regényeit, a hol bizonyára kedveltségre is szert tett. A Csáky Borbála nevéről írt költeményét sokan tudhatták. Giróthi Péter bejegyezte Székely István krónikájába,** s egy más gyűjteményben, a Csereyné kódexében is megvan a XVII. század elejéről. Ő maga is nagyon szerethette e versét, melynek nótájára harmincznál több éneket szerzett, s szerette Tholdy Mihálynét, Borbálát is, kivel még más énekében is foglalkozott. E kör és szerelmek feledhetetlenné tették szemében Erdélyt s méltán s kedvessé fogságát, mely felől az előbb fenyegető komor felhők is elvonulóban voltak már. Báthory királylyá választása után, 1576 május elsején magát megkoronáztatta, s helyette testvére, Kristóf ült a fejedelmi székbe. Kristóf megtartotta jóindulatát Bálint iránt, Mehemed legalább neki tulajdonítja fogságából való szabadulását. Hogyan történt ez, ez idő szerint nem tudjuk, de tény, hogy megszabadult s hogy az 1576. év végét s a következő elejét Lengyelországban töltötte, honnan csak 1577 tavaszán került haza. Talán a porta újra föltámasztotta követelését Bálint kiadatása iránt s Báthory Kristóf nem tudván ellentállani sürgető kivánságainak, de nem is akarván kedves foglyát kiadni, maga szöktette meg s küldte bátyjához Krakkóba, s így Erdély felelősségét egyszerüen áthárította volna Lengyelországra.

* Tört. Tár, 1880. évf. 263. l.

** E krónika most az erdélyi múzeum könyvtáráé.

Ha így történt, az egész dolognak titokban kellett történnie, hogy Báthory a török haragját fejére ne vonja. S ebben van is valami valószinűség, mert különben apja tudott volna róla s 1576 végén nem küldött volna megalázó föltételek között követeket Konstantinápolyba. Miksa követének, Ungnad Dávidnak udvari papja, Gerlach, pontosan vezetett följegyzéseiben 1576 deczember 31-ikén a következőket írja: «Mehemed basának egyik embere jelentést tett uramnak, hogy a magyar úr Valassian (Balassa János), két török foglyot küldött Mehemed basához levéllel, melyben igéri, hogy kész magát az övéivel egyetemben alávetni a portának, s kész valamennyi török foglyát elbocsátani, ha fiának, ki tavaly a Békes-féle háborúban a törökök kezébe esett, szintén visszaadják szabadságát s ha neki Jánosnak, és az övéinek biztos uradalmat adnak székhelyül.»* E levél és igéret Balassa Jánosnak mély megaláztatását foglalja magában. A hitetlenekhez, hitének ellenségéhez könyörög, kiket eddig szablyájával kergetett és korbácsával vert; a király ellenségéhez könyörög, királya háta megett, s kész megtörni egész élete hűségét, elveszteni egész élete minden gyümölcsét, ha fiát szabadon bocsátják, kész meghódolni hite, királya és személye ellenének, egyedül csak fiáért, könnyelmű fia szabadságáért. Valóban az önfeláldozásnak ily mértékét nem tudjuk eléggé bámulni ebben a kemény magyarban, ebben a hű és igaz keresztyénben, királya próbált hűségű szolgájában. Mennyit kellett gyötretnie s mennyit kellett szenvednie, míg gyermeki szeretetének e Golgotháját megjárta. S hiában járta meg, mert mire követei Konstantinápolyban megalázódását hirül vitték, Bálint már szabad volt. Nem lehetetlen, hogy Balassa Jánost e lépésére a Báthoryak, István és Kristóf bírták rá.** Talán palástolni

* Szalay, id. m. 1. k. 243. l.
** L. u. ott.

akarták Bálint megszöktetését s az öreg Balassa könyörgése kijátszott kártya volt, a melylyel a szultán haragját lecsillapítani akarták, ha megtudja, a mivel Mehemed említett levelében Kristófot gyanúsította, hogy Bálintot szabaddá tette.

Így történt-e, nem-e, de tény, hogy Balassa János megírta e szörnyű levelet s ezzel magára vette királya gyanúját, s tény, hogy Bálint már ekkor Lengyelországban volt s ott is összeköttetésben maradt az erdélyi udvarral, vagy legalább egyik kegyesével, Hagymásynéval, ki leveleit Danczka alá küldözgette neki.

VI.

Balassa János öreg szívét egészen megtörte fia sorsa. A szultánhoz küldött követsége nem maradhatott titokban s bár az udvar nem tett ellene elhatározó lépéseket, mintha megbocsátott volna öreg szolgája hű és nagyon szerető szívének, de a gyanút, mely őt körülvette, nem sietett elhallgattatni. Ez a gyanúsítás sziszegett feléje s az a gondolat rémítette, hogy most nem sikerülne magát igazolni s életének minden fáradságát elveszítené. Még az a reménye sem maradt fenn, hogy szükség esetén a török oltalma alá menekül, mert Bálint elmenekülése óta reá a török hódoltságban csak harag vagy neheztelés várhatott. Feleségét és családját, bujdosó fiát és magát siratva, értük aggódva hunyta le szemét 1577 tavaszán, április végén vagy május elején. Családját és vagyonát unokaöcscsére Balassa Andrásra bízta, kedveseit egészen, vagyonát felerészben, mert ugyanolyan jogokat és részt engedett neki, mint a milyeneket maga gyakorolt és élvezett. Terjedelmes birtokaiból családjára tehát csak a fele maradott, ellenben minden bú és keserűség, mely az öreg bajnok után könyekben tört ki,

osztatlanúl az övék volt. A mi életének utolsó hónapjait megkeserítette, holta után sem hallgatott el: a gyanúsítás ott lebegett koporsója és családja fölött, ott ólálkodott a Balassa házon. Mikor Bálint 1577 tavaszán Lengyelországból hazatért, mindenütt bizalmatlansággal találkozott s ugyanaz a gyanú fogadta, mely atyját kísérte. Nem tudott atyja haláláról, csak később értesült róla, valószínűleg András leveléből, vagy anyja írásából. Andráshoz küldött levelében írja (1577 július 20-ikán), mintegy ismételve András szavait: «Ezért bár magadnak kárt ne tettél volna, ha valami bizonyos reménységed volt előmeneteled dolgában, mert mi idehaza Isten kegyelmességéből, ha a suspitiót nem is, de a veszedelmet ugyan eltávoztattuk volna. Erre az kérdésre, ha Isten oda viszen, én magam szóval felelek meg, nem levelem által, mert nem igen tutum ezfélét litteris mandari.» De Bálint úgy hiszem, hamar tájékozta magát, miért kellett volna neki ott benn, Lengyelországban maradnia, mint azt András tanácsolta s miért nem kellett hazajönnie.

24. BALASSA ANDRÁS PECSÉTJE.

A mint atyja haláláról értesült, haza jött, nem törődve András tanácsával, hanem hallgatva jó szíve sugallatára. Maga írja meg legszebben, említett levelében, mi okért kellett haza jönnie. «Az én kijövésemet gondolom, hogy

némelyek csudálják. S bizony én volnék az, ha más mívelné, csodálnám, hogy ifjú ember, olyan mansuetus fejedelmet, jó urát, elhagyja és attól az jó társaságtól, ki én nekem ott az udvarnál volt, mind király és királyné asszony udvara népe közt, megváljon s magát ide gondra, suspitiora s oly életre, ki timoris et periculi plena est, az nyugodalmas és gyönyörűséges életből és az solemniákból hozza; az költségtelenség penig, én magam jól tudom, hogy ide nem kényszerített jönni, sem az jószág osztálya . . . kiben igen illő részem jutna nekem, sem valami leány szerelme, ki ifjú embert s főképpen, kinek nincsen immár kitől félni, igen megszokott indítani. Hát mi oka? Semmi sem egyéb, hanem hogy az én szegény uram atyámon való hamis suspitiót elvegyem, és az én familiámot s főképpen kegyelmedet az reátok való veszedelemtől megoltalmazzam.» A szeretet s a kötelességtudás magja, melyet a gyermek szívében édes anyja ültetett s a derék Bornemissza ápolgatott, így fogant meg, így hozta haza Bálintot, veszedelemre és félelemre.

Balassa Bálint jellemének nem egyedüli, de nagyon tiszteletre méltó vonása, hogy magával mit sem törődve, sietett övéi védelmére. Pedig tudta jól, hogy veszedelemre jő haza. Először atyja miatt, ki az udvar gyanúja alatt állott, s a gyanú miatt, mely reá is átszállott, másodszor a törökök miatt, kik most kétszerte jobban fel voltak ellene ingerelve.

Rueber és Krusith, a bécsi udvarnak ép oly mértékben politikai ágensei, mint a fölvidék katonai fejei, sem atyjának, sem neki nem voltak jó emberei. Krusithot nem szerették a magyar urak, a föld népe gyűlölte, országgyűléseinken egymásután merültek föl ellene panaszok, zsarolás, hatalmaskodás és birtokháborítás miatt, de az udvar tartotta őt hűségeért s érdekeinek odaadó szolgálataiért s ő viszont mindenben kereste Bécs kegyét s annyira, hogy még leányát, Ilonát is, mint Bálintnak egy leveléből

tudjuk: németnek tartotta s utóbb csakugyan némethez is adta férjhez. Balassa Jánossal régi vetélkedésben állott, irigykedve tekintett rá, talán vagyona, talán katonai dicsősége, talán az udvarnál bírt tekintélye miatt, talán személyes ellenségeskedésből, valószínűleg mindebből együtt. Rueber pedig Bálintnak volt haragosa ama 200 aranyért, melyet neki lekötött a Békeshez való csatlakozás díjjául, de a melyet le nem fizetett. E két ember, ha más nem is, folyton táplálta a Balassák ellen való gyanút, s oly sikerrel, hogy még Balassa András sem mert eleintén nyiltan érintkezni a hazatérő Bálinttal, hanem csak levél útján s azt is a legnagyobb óvatossággal tette. Krusithnak más kontroverziája is volt az öreg Balassával, a miért Bálint szemébe is akart nézni, Rueber pedig nem akarta sem letagadni, sem elismerni adósságát, mivelhogy neki Bálint hazatérését legkevesebb 200 aranya bánta. Így állott királya embereivel szemben, azt sem tudva, mi vár reá a közel jövendőben. De gondolnia kellett a törökre is, melynek portyázó csapataival találkozhatott, s mely először Erdélyből való kisiklása, másodszor a Balassáknál lévő foglyai miatt bizonyára fenekedik ellene. Helyzetét súlyosította, hogy Erdélyből megszabadúlván, nem haza, hanem Lengyelországba ment s Báthory István szolgálatába állott. Báthory pedig a Habsburgok, azaz Miksának a lengyel trónon győztes versenytársa s így ellenségük volt. De itthon nem gondoltak arra, hogy Bálint a lengyel királylyá választott Báthorynak hűséget esküdvén, menekült meg a török fönhatóság alatt állott Erdélyből s így a portának való kiszolgáltatástól.

Bálint bár e körülményeket előre tudta, még sem vette jó néven, hogy András bátyja kerülte őt. Két esztendei távollét s oly fenyegető veszedelmek szerencsés elkerülése után, milyeneknek ki volt téve és oly nagy csapás hatása alatt, a milyen őt atyja halálával érte: bizonyára más

fogadtatást remélt bátyja részéről. S a milyen egyenes lelkű volt, nem is tudta bántódását elhallgatni. Júniusban került haza Újvárba és csupán július 20-ikán válaszol bátyjának a második levelére. «Az elsőre, hogy választ nem töttem, semmi egyéb oka nem volt, hanem, hogy a mint az kegyelmed és Sándorffi uram leveléből eszembe vöttem vala, ugyan fölöttébb tartott kegyelmed az suspitiótól és ehez képest nem akarám, hogy kegyelmednek igazán és bátran való szabadását,* ha arra kelne az dolog, hogy kegyelmednek szabadni kellene, hogy sem magamat sem levelemet nem látta kegyelmed, addig, míg császárral szemben nem nézek, az én irásommal præcidálnám; de most úgy veszem eszemben az Pándynak írt kegyelmed leveléből, hogy diminuáltatott az az vanus timor kegyelmedben, kit én bizon még először sem jovallottam.» «Más az penig — írja tovább — hogy embernek rokonával és úgy mint fiával, ki neki hagyatott és ki sok nyavalyából kimenekedvén most jutott haza, szembe ne merni lenni vele: non est sine causa, de én mind egyben s mind másban azt cselekszem, az mi kegyelmednek tetszik . . . úgy irám ezt, nem hogy tanácsot adjak, kire én elég nem vagyok.» Kétségtelen, hogy Bálintnak méltán esett zokon ez a fölöttébb való szeretetlen óvakodás, s bár később is egyelőre csak levélben érintkeznek, többet nem emlegeti. A milyen őszintén megmondta bátyjának, a mi a szívén feküdt, ép olyan hamar leszámolt vele s elfeledte az első benyomás szülte rossz érzést. De különben sem igen ért rá — ebben az időben.

A mi hazahozta — hogy atyját a gyanúsítástól megtisztítsa — az foglalta el minden gondolatát. A császárral akart szemben lenni — mint írja — hogy megvédje atyja emlékét s meggyőzze saját hűségéről. Úgy látszik, hogy ő, ki lengyel királyt szolgált s az erdélyi fejedelem rokona

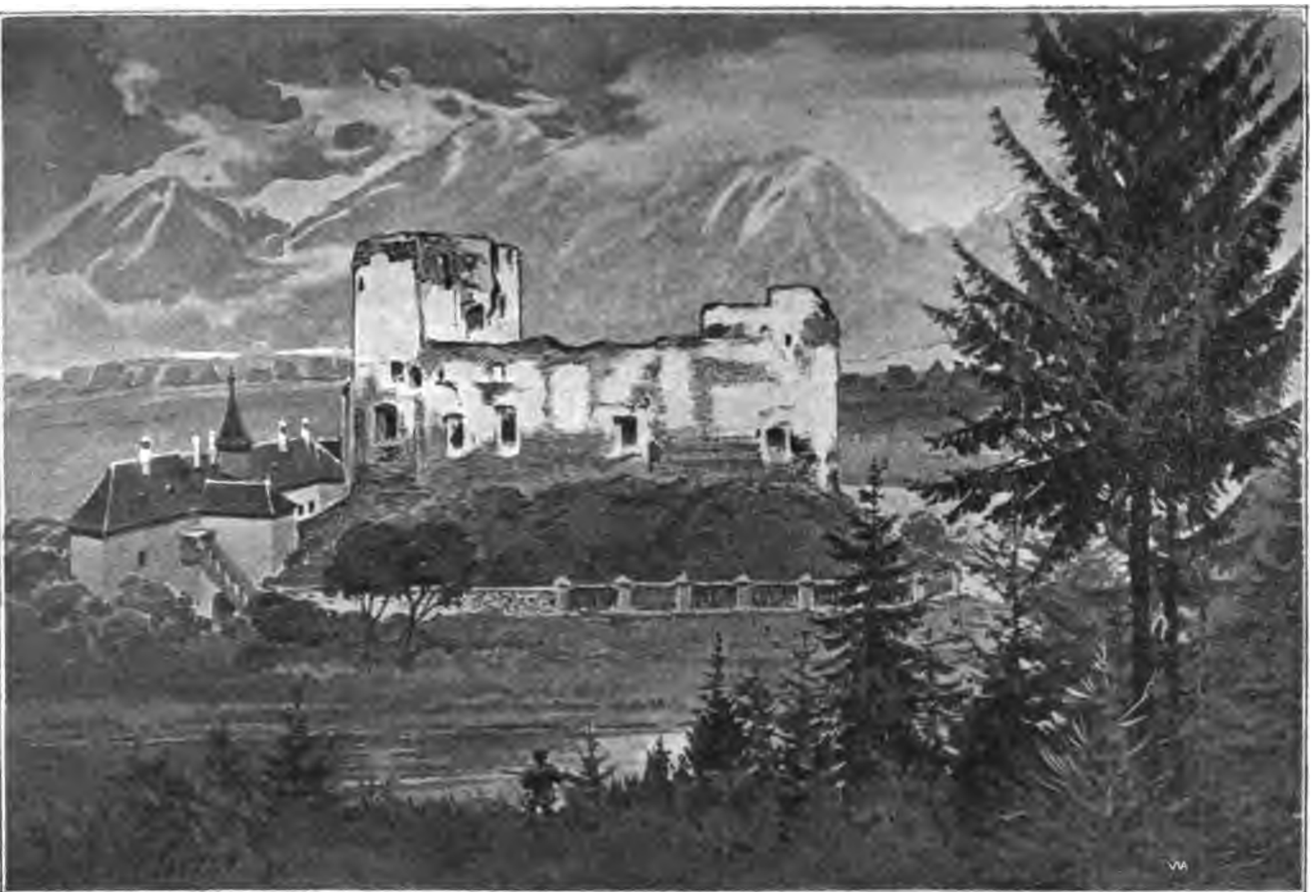
* *Szabadni:* quisitor, querulor, sese excusare, mentegetődzni. (NyTSz. III 13.

volt, maga is gyanú alatt állott. Már akkor is hamar felejtettek az emberek, s nem akartak emlékezni sem arra, hogy Bálint a király tudtával és királyi pénzen szegődött a pártfogolt Békeshez Erdély fejedelme ellen, hogy szerencsétlenül járt s hogy életével játszott, sem arra, hogy Balassa János egész életet a király hűségében s a dinasztia szolgálatában töltötte. A mint később, végrendeletében e gondolatokat maga igazolására s érdemeinek felújítására megfogalmazta: «Gondolja meg ő Felsége az én régi nemzetemnek mellette való sok kárvallásit és sok szolgálatjokat, tekintse meg az én szegény megholt atyámnak szolgálatát és barátságát, tekintse meg az én erdélyi fogságomat is és sok költségemet, kit az ő felsége szolgálatjában hiában költöttem és szenvedtem.» El akarta mondani, hogy a mivel atyját gyanúsították, menekülésének leplezése volt csupán s hogy ő, bár lengyel királyt szolgált, az erdélyi fejedelemnek rokona, hűségében meg nem ingott, hanem királyi urának atyja után híve akar maradni és kardját és szolgálatait föl akarja ajánlani magyar hazája védelmére és a török hatalom ellen. El akarta mondani, hogy nem hívtelenségből maradt kint Lengyelországban, hanem kényszerűségből. Atyja haragudott reá elhamarkodott vállalkozásaért és szerelmeért s ő nem akart kudarcza után haragos apja elé kerülni, később meg nem lehetett haza jönnie a török miatt; jól érezhette magát a lengyel király udvarában s talán szerelmi láng is feledtette atyja és fejedelme iránt való kötelességét. De most, hogy a viszonyok megváltoztak, atyja meghalt, özvegy anyjának, hugainak és öcscsének reá szükségük van: kiszakította magát a lengyel udvar gyönyörűségei közűl s hazajött királya és hazája szolgálatára. Valószínű, hogy atyja és a maga tisztázása után kérni akarta a királyt, hogy örökölt javait megtarthassa s valami állást kapjon.

Bécsben nem mint bujdosó vitéz akart megjelenni, hanem atyja után őt megillető, rangjához illő kísérettel. A koro-

názás daliás tánczosa, a királyi étekfogó és a volt egri vitéz, Balassa János fia, kopottan nem ácsoroghat a királyi udvar kapuja előtt. Ha csupán bocsánatért és alamizsnáért könyörög, maga mond magáról itéletet, ez ok miatt úgy akart megjelenni, hogy tisztelgéseiben jogait érvényesíteni, jövő szerepéhez mértéket szabni s a Békes-féle vállalatot érdeméül betudni láttassék. E czélból pénzre volt szüksége, kíséretre és fölszerelésre. Első dolga volt tehát, hogy Ruebernél maradt 200 aranyát megkaphassa. Maga akart hozzá elmenni, de utóbb még is úgy iratott egyik híve, Pándy Zsigmond által. Rueber Pándynak azt válaszolta, hogy ő azt a pénzt nem Balassától, hanem Békes útján vette föl, «azaz, hogy — írja Bálint Andrásnak — in tam perspicua causa nem is tagadja, de nem is vallja. Azt gondolom, hogy ő azért írt, hogy nem reméllette, hogy én kijöjjek és ha ki nem jöttem volna, gondolom, hogy az én adventusomra differálta volna az fizetést, vagy pedig talán azt gondolta, hogy az obligatoria nincs Pándynál.»* Hogy tehát Rueber ravaszkodott, maga akart neki írni, de «igen tisztességesen» s bizonyára nyomatékkal, eszébe juttatván atyjával való barátságát és a maga érdemeit s annyi szerencsétlenségét. Kérését azzal is akarta támogatni, hogy a királyhoz készül s a mint a pénzt megkapja, azonnal indul. De nem várt arra, hanem már indulásra készen állott. Elment-e még ez év nyarán Bécsbe, sem maga nem írja, sem máshonnan nem derült föl eddig. Azonban valószínűnek kell tartanunk, hogy csakugyan járt Bécsben. Először azért, mert Balassa volt, a ki nem sokat töpreng, hanem a mit akar, megcselekszi, másodszor, mert atyja emléke és családja érdeke egyaránt kívánta. Későbbi levelei nagyobb nyugalmat s biztonságot mutatnak s tudjuk, hogy a következő év elején, 1578 február havában, hűséget fogadott Rudolfnak a

* 1577 július 11-ikén kelt levele a családi levéltárban.

LIPTÓ UJVÁR.

(Rajzolta Cserna Károly.)

pozsonyi országgyűlésen. Ezt megelőzőleg beszélnie kellett a királylyal s a későbbi eredményekből itélve, Balassának sikerült a királyt meggyőznie, különben sem hűségi esküje, sem Egerben nyert lovas kapitányi kineveztetése nem került volna napirendre.

Helyzetének tisztázása egyelőre megnyugtatta s alkalmat adott arra, hogy rendezni való ügyeit elővehesse. Azon kezdte, hogy az atyja után rászállott vagyont s jogokat biztosítsa. János végrendelete értelmében András a testvérekkel egyenlő mértékben való osztályra volt följogosítva. Birtokai közűl különösen Újvár volt fontos, az a vár, melyet Miksa atyjának 16,500 frtban beírt s melyet holta után fiainak is tizenkét esztendőre biztosított. Alig hunyta be szemét Balassa János, már volt a ki érdeklődött iránta. Thurzó Elek uram, mint Istvánffy Bálintot tudósította, erősen tudakozódott a kanczelláriában, hogy a király a Balassáknál hagyja-e Újvárt. «Ez dologban én nem tudom, mit imputálhatna az Thurzó uram tudakozása minekünk. Mert ne talám ő nem tudja, hogy atyám halála után 12 esztendeig engedé a fejedelem bírnunk.» Újvár birtokáért hiába tudakozódott Thurzó, az a Balassák kezén maradt s az 1578-ban történt osztálykor a János ágára esett annak birtoklása s ott is maradt az előre lekötött tizenkét esztendőn keresztűl. De nem ment minden simán s bosszúság nélkül, a miskolczi házat és szőlőt, melynek adományozásáról emlékeztünk, Kövér Ferencz egri tizedszedő elbecsültette, Kameniczben a bérlőjük, Benkovith le akarta tenni a bérletet, szerencsére egy más, Kresa nevű szívesen felfogadná. A hű Pándynak tehát itt megint dolga akad, a kameniczi bérletet neki kell elintéznie; a szánoki ispánnal baja akadt, valami ménest is elhajtottak tőlük, Szkhárosyval is egyenetlensége támadt, szóval mindenütt s mindenfelől nyomta a gond s erélyét ugyancsak próbára tette. Török foglyaiért is csak lassan gyűlt be a váltságdíj, Hasszán

agáért csak czigánykodnak ott kint a törökök s nem akarják elhinni az érte kezes raboknak, hogy kínoztatnak. Bálint tehát kéri András bátyját, «hogy azoknak, a kik Hasszán agáért kezesek, alól az harmadik zápfogakat vonassa ki és mindeniken 75-öt üttessen el három ujjnyi temérdek pálczával, de az talpokat ne bántsák, ha most ebben kedvem nem szegi és az fogakat ide küldi, bizony megszolgálnék és olybá tartom, mintha mindenik fog helyett három-három aranyat küldene.» Ennek a kegyetlen figyelmeztetésnek eredménye s foganatja lett, mert egy későbbi levélben már arról tudósítja Bálint Andrást, hogy a maga törökét s a rabok közös értékét a basa beküldte s hogy Ludfit erősen kéri tőle. Tudósítja is a basát, hogyha a Hasszán agáért való 2100 frtot megküldi, kész odaadni Ludfit, ellenkezőleg ő miatta Ludfi nem szabadulhat. A mit Bálint magáról ír, hogy a törökök azt tették róla föl, hogy csak ajándékon is megszabadíthatják foglyaikat, s hogy benne a harmadévi borjút látták, ugyan erősen megczáfolják e hírek, mire bizony a törökök is belátták, hogy Bálintban fiatal bikát találtak, kinek viszkető szarva öklelésre készül. Valószínűleg egy ily öklelő vállalatról töri a fejét, midőn harmadik levelében ezt írja Andrásnak: «most én hanemha nagy szégyenben akarnék forganom, úgy mehetnék el innen»... Istennek kegyelmességéből valamit akarunk próbálni.

A míg Bálint így a maga és családja dolgaival vesződik, András meg akarja házasítani. Krusith Ilonát ajánlja neki feleségül s Bálint úgy látszik nem is igen idegenkedik sem a házasságtól, sem Krusith leányától. «A mit Krusith leánya felől mind a két levelében tanácsol, jól értem, gondolkodtam is felőle. Bizony az én szegény állapotomhoz képest én nekem per quam induribile volna, de most is uram csaknem megraboltam én azért, hogy meg nem akartam házasodni s félek, hogyha abban ártom magamat, hát esmét rám tör az szemfájdalom, vagy pedig inkább ugyan

soha sem jő, ha reá megyek. Immár most arra, a mire az előtt nem hajlottam és a miért a szemeim azelőtt fájtak; tréfa nélkül uram, egy képpen én nekem igen hasznosnak is látszik; miérthogy Krusithnak nagy authoritását hallom az mostani udvarban és nem is esnék porban pecsenyénk. De miérthogy csuda dolgok történhetnek, a mint embereknek igyekezeti s az időnek változása vagyon: ha vontatódnék négy esztendeig, igen akarnám. Mert ember pátriájának vagy felesége atyjának szolgáljon inkább? Attól nem szakadhat el tisztessége fogyatkozása nélkül, sőt néha nagy kár nélkül is: nondum est deliberatio explicata.»

Bálint kertel. Kedve is volna, nem is. Befolyásos após

25. KRUSITH ILONA ALÁÍRÁSA.

és vagyonos feleség reménynyel kecsegteti, de van a mi ellene szól. Azzal sincs tisztában, hogy házassága alatt nem törne-e rá a szemfájdalom, vagy nem maradna-e el tőle szembetegsége. Azon is gondolkodik, nem jönne-e ellentétbe e házasság által hitvesi és hazafias érzése és kötelessége — s így még nem tud határozni. Halasztásra gondol — az idő mindent meghoz, négy év mulva talán másképpen fordulnak a dolgok. Krusith most még talán jó néven sem venné, ha közeledék feléje, hogy el ne idegenítse magától a király kegyét, oly férfit nevezvén vejének, ki a lengyel királyt szolgálta s az erdélyi fejedelem rokona; azután ha megismeri Ilonát, talán szíve is megszólal, hogy eszét támogassa; talán akkorra Hagymásynét is elfelejti s

az sem gondol reá többet. András azonban úgy látszik ütötte a vasat. Öcscse habozását jóra magyarázta s talán puhatolódzott is a leányos háznál. Bálint e hírre hamarosan levelet ír bátyjának s abban szemrehányást tett neki. Nagy kár, hogy e levél eleje megcsonkult. A töredékes szövegből csak nehány gondolat törmelékét lehet kifejteni. Megértette András leveléből, hogy oda alá (Korponán) hiában járt, de nem értette meg tisztán az eredményt. Kora vagy más ok miatt lett-e a válasz kedvezőtlen? Talán valamely asszony fecsegett, kivel Bálintnak valami szerelmi viszonya volt, talán más adta elé magát, «s nem akarnám, hogy esmég kidőlnék az kosárból,» írja tovább — «ha arról mondja kegyelmed, hogy asszonyomnak kellene expiscálni az Krusith leánya dolgát. Az lehet és én sem értem egyébre annál, de arra mi szükség nekem oda fáradnom?» András levele nem lehetett e dologban világos, ha Bálint nem értette meg. Van egy kis ironia abban, a mit bátyja homályos értelmű értesítéséről mond: «az szegény atyámtól is hallottam penig, hogy kegyelmed azért ír ilyen obscure, miérthogy Isten éles elmével szerette kegyelmedet s azt gondolja kegyelmed, hogy más embernek is meg kellene azt érteni, a mit kegyelmed eszében vehet.» Azonban az Isten bármilyen éles elmével szerette is Andrást, ő nem tudta átlátni a helyzetet s megérteni azt, a mit Bálint legelőször, mikor Krusith Ilonát neki szóba hozta, azonnal meglátott, hogy t. i. Ilonát nem neki tartogatják. Meg is írta ezt világosan: «Bezzeg hasznosb volna, azt gondolom ez, de én nem hihetem, hogy ide adná, ezért penig, hogy a mint értem, németnek tartja és igen vékony füstü konyhám is vagyon.» Csakugyan németnek tartotta, Dietrichstein Zsigmondhoz adta feleségül. De Bálintra e kérdés még sem maradt hatás nélkül, egy dalt csalogatott ki lantjáról, melynek versfőiben Krusith Ilona neve megmaradt, mint egy epizód Bálint életéből s mint egy jelző költészete kronologiájában.

A mint említők, Bálint Krusith Ilonával való összeköttetését szerette volna húzni s e vonakodásának egyik okát Hagymásynéban adja, a ki ekkortájt küldte üzenetét Danczka alá régi lovagja után. Ha a kronologiát megszólaltatjuk, megtalálhatjuk Hagymásyné különösebb érdeklődését a daliás Bálint iránt. Gyulaffi Lestár följegyzése szerint Hagymássy Kristóf váradi kapitány 1577 áprilisban halt meg s 20-ikán temettetett el, Bálint levele meg július 20-ikán kelt, s miután tudjuk, hogy «csak most jött haza» június végén, az említett levelet Danczka alá még júniusban kapta meg s így annak április 20-ikától júniusig elég ideje volt Váradról Danczka alá eljutni. Bálint e hírre úgy látszik habozott s az időtől várta, hogy Krusith Ilonával, vagy régi kegyesével, kinek nem rég «fejét, lelkét, teljes életét ajánlotta, vallotta» fog-e házasságra lépni. Bár a Danczka alá írt levélre Bálint válaszolt, e viszony folytatása azután abban maradt, lehet, hogy épen Krusith Ilonára való tekintetből. De Ilonával tervezett házasságából sem lett semmi.

Kétségtelen, hogy Bálint és Ilona találkoztak, talán András, talán özvegy Balassáné közbenjárására s Bálintra inkább hatott ez ismeretség, mint Ilonára, ki őt félkedvvel fogadta. A róla írt költeményben* Bálint fellengző és szónoki, inkább nyelvének csinjával, hasonlatainak klasszikus zamatával, mint erős érzelmének hevével irta azt, de bizonyítja, hogy találkoztak. Leírása, vonatkozásai és szemrehányása, mint események tanúskodnak arról, hogy az ismerkedés megtörtént, különben aligha olvashatnók ama költeményében. Ilona leirását, szemének dicséretét, hófehér kezének megemlítését és Bálint szemrehányását, hogy Ilona őt langymelegen fogadta. Ismeretségük futólagos, elválásuk korai volt arra, hogy közöttük mélyebb viszony fejlődjék, s a mi elválásuk után történt, véget vetett e kis novellának,

* A XXIII-ikban.

melynek megindítását Hagymásyné akadályozta, befejezését egy másik asszony, Ungnadné siettette.

Bálintot a szükség, mint maga mondja Ilonához írott verse befejező szakaszában, más helyre vitte; mi tudjuk, hogy Egerbe, hol Ungnad Kristóf parancsnoksága alatt 50 huszárnak lett kapitánya. Ez 1578-ban történt, s annak is az elején, a mikor a horvát bánná kinevezett Ungnad még Egerben volt s a vár parancsnokságát viselte. Ugyanez évben, egy szerelmes rejtökben írja énekét egy bokrétáról,[1] mely minden valószínűség szerint Ungnadnénak, Losonczy Annának szólott, csak úgy, mint két következő verse is.[2] Az idő egybe vág, a költemények sorrendje nem mond ellen, a megelőző[3] versben még Ilona szerepel, Anna miatt feledve lett Ilona. A nap fölkelt, s elhomályosította a fehérkezű Ilonát, e szőke holdat, s Krisztinát, Juditot, Borbálát, Katát, Zsuzsánnát, a kisebb fényű csillagokat. Bálint újra e nap vonzókörébe jutott, hogy abból többé soha ki ne szabadulhasson, hanem elégjen lángjában, mely attól kapott lobbot.

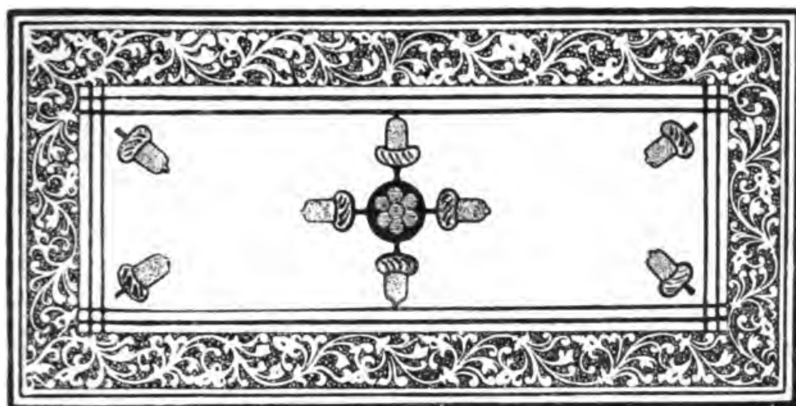
1 XXIV. szám.
2 XXV. és XXVII. számok.
3 XXIII. szám.

26. ZÁRÓ-DÍSZ A XVI. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBŐL

MÁSODIK KÖNYV.

A KÜZDELMEK ÉVEI.

27. A «FÜVES KERT» KÖTÉSÉNEK DÍSZÍTÉSE.

I.

Mikor Balassa letette hűségi esküjét, a király visszafogadta kegyelmébe s vitézi szolgálatra Egerbe rendelte. Ime, vágyai teljesültek, s mintha csak nehéz álomból ébredt volna — a visszaálmodott mult folytatását látja maga körül. Egri vitéz s ő felségének végbeli hadai között az elsők egyike. Atyja után s a maga emberségéből kitünő hirü vitéz, egy nagy vagyon várandósa és egy szép jövendővel kecsegtető remény él szivében. Az öntelt s duzzadó fiatalság hevétől elragadtatva, mennyivel szebbnek, kedvesebbnek s vonzóbbnak látta helyzetét! Ismét Egerben van tehát, ott a honnan atyja pályája s az övé is kiindult, a hova emlékei és megujuló szerelme vonzották, a hol katonai dicsőségét, szerelmét s vagyoni ügyeinek gondozását a legalkalmasabban remélhette. Bálint azok közé tartozott, a kiket az emlékek érintetlenül nem hagynak, a kiket a vágyak álomba ringatnak s az álmok magukkal ragadnak, de nem azok közé, kik érett meggondolással, bölcsen előre látva, mindent megfontolva szokták sorsukat igazgatni. Szellemét az életnek aprólékos bajai, a bölcs ember

kételyei nem érintették, héjázva fent lebegett az álmok és az eszmények régióiban, a hova a képzelet s a vágy vonzották. Könnyű vérű és optimista lévén, azt hitte, a világ úgy forog, a mint ő szeretné, s mert maga igaz és őszinte volt, megbízott az emberekben, az életben s a jelennek csalóka képeiben. Egerbe is inkább vágyai vitték, mint jól fundált jövendőjének szüksége. A végbeli élet és emlékei, különösen Anna vonzották oda, első hadi tettei és feledhetetlen szerelme színterére. A multon merengő s a jövőt tervelő lelke előtt bizonyosan más képek rajzolódtak, mint a melyek később bekövetkeztek. Egerben hadi dicsőséget, vagyoni kérdéseinek rendezése után nagy úri életet s mindenek felett a szerelmes rejtek boldogságát szövögette ábrándjaiba. Az álmok, álmok; szépek, de csalékonyak. Egerbe szállása az első alkalommal részben csalódással, részben kudarczczal végződött — vajjon kegyesebb volt-e sorsa most, mikor életének e második tavaszán, újra merészen tört előre? Lelke telve volt jó reménységgel, fakadó becsvágygyal, duzzadó erővel, meg sem álmodva, hogy hervasztó nyár és kora ősz várnak reá s nem eszmélve arra, hogy ifjúságának első virágzását is dér ütötte. Nem emlékezett arra, hogy most sincsen tovább, mint volt 1575-ben, csupán az évek multak s itt hagyták nyakába akasztott terhüket. Bálint erős válla nem érezte ezt — könnyű kedélylyel indult útnak, a mint az első vihart könnyen hajózta át, bucsú nélkül kél megint a tengerre. Könnyen vette, a mi eddig érte, s lelke szerint csak egy bánat nyomta — a szerelmi bánat. Újra Egerben, ötven huszárnak kapitánya s a sóvárogva szeretett Anna közelében mily boldogság várt reá, kinek már attól sem kellett félnie, hogy atyja haragját vonja fejére egy leány vagy egy asszony szerelme miatt!

Ungnad még Egerben volt, mikor Bálint állomását elfoglalta. A régi emlékezetes napok és a szerelmes vágyak emléke föltámadt Anna lelkében is, de férje csak régi barát-

ját s vitézeinek egyik legkiválóbbját látta Bálintban, mikor hozzá beköszöntött. Bálint az imádott asszony mellett hamar elfelejtette komoly gondjait. Vagyoni kérdések, végbeli dolgai tulságosan nem érdekelhették, amazokkal nem siet, ezekre a béke idején úgyszólván szüksége sincsen. De annál jobban sietett, hogy az elröppenő órák minden virágát leszakíthassa, mert Anna hamarosan követte férjét Horvátországba, kit már az 1578. év nyarán beiktattak. Mindössze néhány rövid hónap csábja és varázsa kápráztatta el szemét s ő e fénynyel eltelt káprázatban az egész jövendőt varázslatosnak látta! Mennyire bízott jó csillagában, jövendőjében, mennyire hitte, hogy a jövendülők mondása az utolsó szóig betelik rajta:

Hogy születésemben Vénus megkért engem
Arra, hogy csak magának szolgáltasson velem*

s a mint eddig szerelmében szerencsésítette — most is, mint Erdélyben annyiszor, rabul kezébe adja azt a kivánt és imádott szép asszonyt. Csalódás! S annál nagyobb, mert Bálint nem tudott Anna szivébe bele látni; fátum, s annál súlyosabb, mert egész életének tragédiáját ez az egy asszony okozta. Talán csak félreértés, hiszen Vénus csakugyan szolgáltatta vele magát egész életében — vénusi örömökben elég része volt — de a büszke Junót, ki a házasságot megáldja, nem mondták «a jövendülők minden bizonynyal ő néki». S bár horoskopja nem tanította, hogy Marsnak és Plutónak is kedvenczévé leszen — nagy bizalmában még arról is álmodozott. De Marsnak keményebb szivű, Plutónak önző és szívtelen pártfogoltjai szoktak lenni, s nem hallgatnak a lant pöngetőre. Őt sorsa szerelemre rendelte s annak édes éneklőjévé avatta, a magyar líra dicsőségére szánta. Nem arra, hogy a harczban vitézkedve, vitézségének anyagi jutalmát elvegye, sem arra, hogy pedánsan

* VII. ének.

számítsa a pénz és jog értékét s ridegen betűzze a pörrendtartásnak fondorlattal megkerülhető szakaszait. Bár vitéz volt — a katonai életben nem emelkedett, bár nagy vagyont örökölt, gazdag emberré nem tudott lenni; mert arra rátermett, de nem tudta kihasználni, és mert azt hitte, *a jog: nyert pör.*

Balassa János hosszú életében sokat szerzett, de keveset tisztázott, vágya volt, hogy mennél nagyobb terület urának nevezzék, de gondja nem volt rá, talán érkezése sem, hogy vagyonát rendezze. A mit királyától adományul, feleségével hozományul kapott, a mit pörrel megszerzett, violencziával elfoglalt, mind nem elégítette ki: ő is zálogos jószágokra spekulált. Az ősi birtokot törvényeink szerint nem volt szabad elidegeníteni, a ki megszorult, készpénz fejében zálogul adta. A zálogbirtok maga fizette a kamatot s a megszorult adós rendszerint elmulasztotta a kiváltási határidőket. Az államkincstár is szivesen kötött zálogüzleteket, mert mindig üres volt, akkor is, mikor a kiváltás ideje elérkezett. Ez volt a XVI. század telekspekulá製cziója s a Balassák, kivált János és András, a vagyongyűjtésnek ezt a módját sem vetették meg. Jánosnak befolyása, Andrásnak pénze lévén, ketten együtt szép üzleteket is köthettek. János Újvárt Imre, vagy fia, András segítségével válthatta magához, még előbb Kékkőt is zálogban kapta, talán Imre segítségével fizette ki, s utóbb Dunajeczet, sőt bizonyosan több zálogos birtokot is közös erővel szereztek. Vagyoni közösségük alapja régebbről datálódván, annál könnyebben nyert folytatást. Közösen birták Gyarmatot és Divényt s a jászberényi birtokot s hihetőleg egyéb vagyoni kérdésekben is közösséget tartottak. Igy tehát János végrendeletében méltán bíztosított Andrásnak vagyonában feles részt és jogaiban az övével egyenlő jogot.*

* Századok, 1882. évf. 729. l.

Ez a közösség nem volt ismeretlen a Balassa-árvák előtt, de valamint atyjuk is teljes bizalommal és nyugodtan bízta az osztályt s elmaradott kedveseit Andrásra, az árvák is bizalommal voltak bátyjuk iránt. Bálint egyik levelében, 1577 november 22-ikéről írja: «Miért kivánja pedig azt kegyelmed én tőlem, hogy én most oda menjek, nem tudom s nem gondolhatom egyéb okát az osztály dolgánál; de azt sem értem, miért kell abban többet traktálnunk, holott

28. LIPTÓÚJVÁR.

(Rajzolta Cserna Károly.)

minemő erős hitlevél legyen köztünk, azt kegyelmed maga es jól tudja, kit még életünk elvesztésével es tartozunk tisztességünk és hitünk megmaradásáért megállani.» Ez oldalról és ez idő szerint nyugodtak is lehettek, mert az unokatestvérek, mint bizodalmas atyafiak, kik között sem *simulationak sem dissimulationak* helye nincs, megértették egymást, sőt közös érdekeik megóvására tartósnak igérkező szövetségre léptek. Bálint teljesen jóhiszemüleg, mondhatnám, gyermeki bizalommal vette át s ápolta ezt a szövet-

kezést, András őszinteségében bajos volna bízni. Bizonyára nem volt oly őszinte, mint a naiv Bálint, ki iránt hazajöttekor azonnal tartózkodó viseletet tanúsított, mert semmit sem akart veszélyeztetni, ha kenyértörésre kerülne a dolog. Már ekkor hihetőleg úgy okoskodott, hogy ha Bálint, a ki apja dolgainak többé-kevésbbé tudója volt, kint marad Lengyelországban, könnyen kihasíthatja magának János örökségéből a jobb felet, s azután pörölhet Bálint, a mint akar s a meddig győzi. Önző és rideg számítása akkor is beválik, ha Bálint hazajön, mert atyafiságos szeretettel fogja magához kapcsolni az árvákat s annál könnyebben elégítheti ki önzését. András csakugyan, bár az első hetek alatt tartózkodó volt is, később a legnagyobb nyíltsággal és őszintének látszó szeretettel fordult Bálint felé. S bár e pillanatban semmi veszedelem sem fenyegetett, ismerve András fukarságát és Bálint naivságát, előre látható volt, hogy ez a békességes állapot csak addig fog tartani, míg az önző és erőszakos osztozó társ érdekei kivánják, s András előtt a pénz mindig szebben fénylett, mint a barátságnak bármilyen nemes ércze. János úr nagy örökségének sorsa egyedül András kapzsiságán dőlt el. Könnyű tehát a számítás, hogy ha Balassa János félannyit szerez, mint a mennyit szerzett, de Andrásék segélye nélkül, sokkal nagyobb vagyont hagy övéire, mint a mekkorát hagyott, mikor András urat hét vármegyére terjedő birtokaiba egyenlő joggal beleültette. S itt alig jöhet számításba, hogy Bálint apja dolgaiba úgy, a hogy bele volt avatva, hiszen már a Dunajeczre vonatkozó osztályban is rövidséget szenvedett. Előre látható tehát, hogy az örökösök között sem az atyafiságos szeretet, sem a békesség nem lesz őszinte s állandó.

András és Bálint folytonos összeköttetésben állottak és együtt intézték a rájuk maradt örökség ügyeit. De már ebben is Bálint húzta a rövidebbet. András a Serédy-birtokok rendezésével volt elfoglalva s úgy gondolkodhatott,

29. A HIBBEI KATHOLIKUS TEMPLOM.

(Rajzolta Cserna Károly.)

hogy a János úr örökségének tisztázása első sorban is az árvák, illetőleg Bálint érdeke. Készítsen elő Bálint mindent, hozzon rendbe mindent, tisztázzon mindent, majd ő ott lesz az osztozkodásnál. Bálint nem látott át ez önzés szövedékén, naivul és becsvágygyal vette magára a nagy munka terhét, buzgón fáradozott az örökség dolgában. E közben azonban nem egy kellemetlensége támadt, a mit más elkerülhetett volna, a ki nyugodtabban veszi a dolgokat, de Bálint nem volt ilyen nyugodt vérű.*

András úr ezalatt nyugodtan gondolt a készre, az osztály megtevésére, a mi minden körülmények között is nehéz lett volna, de Balassa Jánosnak hét vármegyében szétszórt, rendezetlenül elmaradt birtokait tekintve, bizonyára sokkal nehezebb lehetett. Hibbétől Zmigrodig, Nógrád, Zólyom, Liptó, Hont, Heves, Gömör, Borsod és Szabolcsmegyékben s Lengyel országban fekvő nagy örökségük megosztása annál nagyobb felelősséggel járt Bálintra, mennél önzőbb volt András, s mennél naivabb Bálint, mennél jobban be volt avatva a viszonyokba András s mennél rendezetlenebbek voltak a különféle czimen birt birtokok. Balassa Jánosnak némely birtoka, mint Kékkő és Divény, a hódolt területen feküdt; más, mint Salgó, romokban hevert; Heves déli részén, Pest és Szabolcs megyékben nyert adományai részint visszaszállottak halálakor a fiskusra, részint különféle pör alatt állottak. András uram az összes birtokokból fele részét kivánta, a mihez joga volt; Bálinték ragaszkodtak ahhoz, hogy csak a szabadon birtokolt s tulajdonjogilag számukra biztosított ingatlanokban osztozzanak. András még néhai Balassa Jánosné hátrahagyott javaiban is fél részen osztályt kivánt s a mellett egyes birtokokhoz különösen kötötte magát. Kameniczot és Dunajeczet azért kivánta, mert sárosi

* Így többek közt Szkhárossy Györgyöt, atyja számtartóját, a ki a reá bízott javakról vonakodott elszámolni, Pozsonyban tettleg bántalmazta, miért hatalmaskodási pert kapott a nyakába.

birtokaihoz közel feküdt; Bálint Hibbéhez és Újvárhoz ragaszkodott, mert ott temették el atyját s mert őt gyermekemlékei Újvárhoz fűzték. Andrást csupán az anyagi előny érdekelte, Bálintot még az újabb csapás fájdalma is sújtotta, mely őket édes anyjuk halálával érte.

Sulyok Anna, az ő szerelmes urának hűséges hitestársa, özvegyi fátyolát elvitte magával a minden test útjára.*

A magyar protestantizmusnak egyik dajkája, a családi fészeknek őrzője és védője, férjének támasza, vigasztalója és megmentője, nem soká búslakodott öreg társa után. Hiven és

Ezec mellet az ő kegyelme Nenyeis Balaſsi Ianos vramnę,az N. Sulyoc Aña aſzony, czudalatos aytatos vala az Iſten. nec igeienec tauulaſaba, Ki imar nyugſzic az-okba,es moſt ei, az Vr Iſtenben es az ő ſzent Fiaba à Ieſus Chriſtusba kitül ſzemtűl ſzem be hal es tanul immar,veghetetlen őruendetes iokat.

30. BORNEMISSZA MEGEMLÉKEZÉSE BALASSA JÁNOSNÉRÓL.

szeretettel gondozza családját, és figyelme nemcsak az anyagiakra terjed ki. Gondjai közt főgondját gyermekei képezik, nevelésükre, kikészítésükre törekszik, kis korukban rengető dallal altatja, öreg korában anyai szivének melegségével övezi őket. Gyöngéden érző szivét átörökíti gyermekeire, hitének és ájtatosságának mélységét szétterjeszti egész házára. Gondja és kötelességei foglalják el, szeretet és vallás kisérik mind-

* Balassáné haláláról eddig csak Bornemisza Péter után tudtunk valamely valószinűnek látszó dátumot, melyből azt lehetett következtetni, hogy 1573 ősze előtt már meghalt. Az oklevelek azonban e következtetésnek ellene mondanak. Halála idejét két dátum határozza közelebbről meg. Bálint még 1577 november 20-ikáról írt levelében említi, hogy anyja beteges s hogy javulásának mennyire örvend. 1578 márcziusában Ferencz az anyai örökség biztosítására ellenzi az Andrással Pozsonyban kötött egyességet. Így Balassáné 1577—78 telén hagyta el e siralom völgyét.

halálaig. Erős hittel és mély bizodalommal függesztette szemét az Úrra, kit jóvoltáért örök hálaadással dicsért. Kora míveltségének részese, bár latinul nem tud, de magyar nyelven keresetlenül s egyszerüen fogalmazta leveleit s őszinte nyelven mondogatta imádságait. Szerető, jó szive vezette egész életében, az vitte el jó ura után s annak emléke maradt ránk Bornemissza dicséretében, mert az isten igéjét csak jó és nemes szivüek tanulhatják csodálatos ájtatossággal.

Az osztályos atyafiak között minden tekintetben András úr volt kedvezőbb helyzetben. A Balassa-árvák kétszeresen árvák, s mert Bálint poéta, az osztály dolga őket már eleve is kárral fenyegette. András ennek tudatában Bálinttal már az ugyanaz évi országgyűlésen megkötötte az osztályegyességet, mely Bálint szerint az igazságon és azon a jóhiszemű föltevésen alapult, hogy az apával folytatott vagyoni közösség az örökösök részéről s még áldozatok árán is fentartandó. András, bár azzal kendőzte önzését, hogy az atyafiságos bizalom s a családi hagyományok föntartója gyanánt mutatta magát, hamarosan rajtavesztett: Ferencz, a fiatalabb Balassa, nem fogadta el s érvénytelennek nyilvánította ezt az egyességet, mert András kapzsisága az anyai örökséget is feles osztály alá vette. A családi érzésnek összetartó hagyományát András úr rontotta meg, de a Balassa-fiúk még bíztak benne s el sem tudták képzelni, hogy Andrásban nagyon érzékenyen megcsalódhatnak, bár az első osztály csalárdsága óva intette őket a tulságos bizalomtól.

Andrást Ferencz tiltakozása s így csalárdságának leleplezése csak egy pillanatra zavarta meg. Nemsokára új egyességet ajánlott a testvéreknek, a melylyel első kudarczáért csendes elégtételt vett. A testvérek elfogadván azt, 1578 május 11-ikén írták alá osztálylevelüket. Bálint Újvárhoz kötötte magát, mely jog szerint atyjuk halála után 12 évig a fiúk számára is le volt kötve. Hiában tudakozódtak Új-

várért az udvarnál, mint Thurzó Elek tette. Újvár a Balassák kezén maradt. András tehát Bálint bizalmát azzal nyerte meg, hogy Újvárt osztatlanul Bálint kezén hagyta mindaddig, míg meg nem házasodik, s megelégedett ennek fejében a lengyelországi birtokoknak (Zmigrod, Widrikon) és Kamenicznek a Balassa-fiúkra eső fele részével s évenkint fizetendő 120 forinttal. Ha pedig Bálint megházasodik, Újvárt s az említett birtokokat megfelezik.

31. A BALASSAGYARMATI BALASSA-HÁZ XVIII. SZÁZADI KÉPE.

(Egykorú festményről rajzolta Cserna Károly.)

Az egyesség azonban nem volt kifogástalan s nem volt méltányos. Először azért, mert az újvári birtok nem volt olyan jövedelmező, mint a jó Kamenicz és a lengyel birtokok; mert Újvárra költeni kellett, falai és védművei, épületei és fölszerelése költséget kivántak, míg ama birtokok bőven jövedelmeztek. Másodszor azért, mert elvben kimondta ugyan az örökség megosztását s a vagyon elkülönítését, de gyakorlatilag nem vitte keresztül s így számos rés maradt a szerződés szövegében, a melyet később András csakugyan jól kitágított öcscsei kárára. Mert csupán a várról szólt,

de a hozzá tartozó birtokok nem voltak mind felsorolva, s az egyes épületek, malmok, halastavak stb. nem kerültek osztály alá. Azonkívül közösségben maradt Gyarmat, Bussa, Hibbe, Székudvar stb., s így a vagyon fölosztása csak elvben mondatott ki, de tényleg nem történt meg s e mellett az osztálylevél nem terjedt ki minden Balassa-birtokra. Harmadszor azért, mert hiányos volt s nem foglalta magában mindama jogokat és érdekeket, melyeket a Balassa-fiúk András ellenében biztosítani kötelesek lettek volna. Kimaradt például Salgó vára, a mely utóbb került szóba és a dunajeczi birtok, melyre később kötöttek egyességet.*

Bálintot, a poétát a jelen s a nagyjában s naivul kötött osztályegyesség, mivel Újvár a kezén maradt, teljesen kielégítette. Észrevette-e Andrásban a megrontásukra hajló kapzsiságot? S ha észre is, mit törődött vele! Mennyire könnyelműen járt el ebben az osztozkodásban, s milyen könnyen kielégíttette magát! Újvárt sem biztosította magának, s többi javaikban sem tanúsított kellő óvatosságot, pontosságot. András mindenben szerencsét próbált, talán Újvárra is voltak hátsó gondolatai. Ismervén öcscseit, talán

* Dunajeczet János bírta, de volt rajta András úrnak 4000 frtja, melyet János a zálogösszeg kifizetésére vett föl. Tehát a fiúk kötelesek lettek volna Andrást 2000 forinttal kielégíteni, vagy András lett volna köteles 2000 frttal a fele rész jogát tőlük megváltani. Azonban András nem akart Dunajecztől megválni, s egyszerűen hallgatott róla, mikor az osztályt megtették. Mikor később Bálint megtudta, hogy igényük van Dunajeczre, András egyességet ajánlott oly módon, hogy ne a birtokot, hanem a zálogösszeget oszszák meg. Ez olyanféle ajánlat volt, mintha ma valamely ingatlannak nem forgalmi értékét, hanem kataszteri becsárát vennék az osztály alapjául. Bálinték azonban ez uzsorás szellemű ajánlatot nem bírálták, talán nem is értettek hozzá, hanem gyanútlanúl elfogadták, s ezzel mintegy magukra szabadították András kapzsiságát. S András nem elégedett meg ezzel az előnynyel. 2000 frton megváltotta Dunajeczre vonatkozó jogát, de az összeg kifizetésével megint megsarczolta öcscseit. 1000 frtot lefizetett nekik készpénzben 1000 frtban pedig lekötötte ama 3000 frtnak a felét (1500 frtot), a melyet Bécsben a sókamaránál fizetett be. Az 1000 frt készpénz bizonyára többet ért volna, mint az átengedett 1500 frt, melynek fölvevése sok utánna járást és költséget igényelt s annál bizonytalanabb volt, mert András a 3000 frtos követelés adóslevelét nem adta ki kezéből.

úgy számított, hogy lassankint magához fogja válthatni Újvárt is s e miatt teljesen nem akart róla lemondani. Bálint nem gondolt a jövőre, hanem megelégedett azzal, hogy Újvárban benne ülhetett. Az öcscsével könnyen, bár nem simán, egyezett meg, s Újvár egészen a kezén maradt.*

A legsürgősebb kérdések úgy, a hogy megoldatván, Bálint mint egri kapitány s Újvár ura teljes bizalommal tekinthetett jövendője elé. Mily gondolatok rajzottak eléje? Anna képe bizonyosan ott lebegett s talán nem minden reménység nélkül.

II.

Az atyai örökség s az ősi vagyon tisztázása körül Bálint megfoghatatlan könnyelműséggel, András kiszámított ravaszsággal, önzéssel és öcscsei bizalmát csúnyán kijátszva, nagy haszonnal járt el. Ő eléggé ravasz és képmutató volt, hogy befonhassa bizodalmas atyjafiait s ennek daczára is meg tudja őrizni velük szemben és szemükben a ragaszkodó s jóakaró bátya alakját. Közöttük még nyoma sincs az ellenségeskedésnek, talán nem is sejtik, hogy érdekeik szem-

* 1582-ben birói itélet statuálta (Századok, 1884-iki évfolyam), hogy Ujvár felerészben Andrást, felerészben a testvéreket illette. Az 1578-iki egyesség Bálintot Ujvár birtokában meghagyja, tehát az András felerészét is ő bírja. Így háromnegyedrészben ura volt a várnak s az öcscse részét is meg akarta váltani, a mire annál nagyobb reménye volt, mert Ferencz úr sem tudott a pénzzel bánni. Ferencz már 1577-ben megszorul s Király-Lehotán bírt házát és telkét 125 forinton örökre eladja Bálintnak (Gyurikovics-gyűjtemény) s ettől kezdve folytonosan pénzzavarral küzd. A testvéreknek 1585-ben egymás közt kötött osztályegyességükben Újvárról említés sem történik, tehát ezt a kérdést már előbb elvégezték egymás között. Abból, hogy Bálint ragaszkodott Újvárhoz s hogy Ferencznek soha sem volt pénze, s abból, hogy 1581 márcz. 21-én még egri kapitányként, 1582 június 30-án már »Inhaber der Herrschafft Neuheusel in Libtau« írja alá magát újvári nyugtáin, azt következtethetjük, hogy Bálint e dátumok között csakugyan megszerezte magának a Ferencz egynegyed részét. Ferencznél a pénz nem soká állott, mert 1583-ban Palocsay Horváth Györgytől már újra 1500 frtot vett kölcsön, abban a reményben, hogy ősi birtokait megkapván, adósságát mihamar kifizetheti. (Gyurikovics-gyűjt.)

ben fognak állani s őket a legmélyebb dacz, a legkeményebb harag s a legélesebb elkeseredés fogja talán rövid idő múlva is, elválasztani. Bálint, hogy Újvár sorsa eldőlt, a többivel édes-keveset gondolt. Neki ez volt egyetlen vágya, törekvéseinek czélja, s hogy ezt elérnie sikerült: sem az elkövetkező eseményekre, sem a multban szenvedett károkra nem gondolt. S abból, hogy Újvár foglalta el egészen, hogy annak biztosítására fordította minden energiáját: könnyű kiolvasni eme törekvések indokát is. Ő mint Liptóújvár ura és egri kapitány a korabeli társadalomban egyszerre oly kiemelkedő helyzetet foglalt el, mely minden irányban támasztható igényeinek megfelelő reményekre jogosította. Az lehetett a terve, hogy végbeli vitéz marad, míg Újvárt magának nem biztosíthatja s azután mint független úr, szabadon és kénye szerint fog élni. A mint tehát osztályegyességükben Újvárt magának, bár bizonyos föltételek között, lekötötte, egész energiájával látott annak megerősítéséhez, fölszereléséhez.

Ez időtájt Eger körül csendesebb idő járt, a török-magyar villongás szintere a Dunántúl lett s így ő is szabadabban intézhette újvári ügyeit. Simon Antal és Török Andris egri kapitányok maguk is rendben tarthatták a lovas őrséget, mialatt Bálint újvári építkezéseire felügyelt. Düledező falait kitataroztatta, új falakat is vonatott, az épületeket kijavíttatta, tárházait fölszerelte, hadi szerszámokat szerzett, őrséget toborzott, szóval lehető jókarba iparkodott helyezni. Persze, hogy minderre nem volt elég az a 300 frt, a melyet a körmöczi kamarától évenkint kapott, hiszen csak egy esztendőben, 1579-ben, tízannyit költött rá, a mely összeg abban az időben nagy pénzt jelentett. Mindez arra mutatott, hogy egri állomását ideiglenesnek tartva, azt tervezte, hogy talán szolgálatai, talán szerencsés házasság által vagyonát meggyarapítva, Újvárban ver fészket, s öcscsének az egri kapitányságot átadhatja. Talán még Krusith Ilona

is eszében járt, hiszen vontatódott a dolog s Ilona még pártát viselt s Bálint konyhája már nem volt olyan vékony füstű, mint 1577-ben, mikor arról panaszkodott. Talán nem is annyira ő maga, mint András ápolgatta ezt a régi tervet, a mely alkalmas lett volna Bálint helyzetét megköny-

32. VÉGBELI LOVAS KATONÁK.

(Egykorú metszetről másolta Richter Aurél.)

nyíteni és biztosítani, a Balassák befolyását emelni, bécsi összeköttetésüket gyarapítani s talán az öregedő Krusith állását is kilátásba lehetett volna ily módon helyezni.

Annál komolyabban törekedett a függetlenségre, mert a végbeli szolgálatot únni kezdte. Azt az életet, melyet három esztendővel azelőtt elhagyott, nem találta fel újra;

élményei, benyomásai, emlékei nem voltak többé a régiek, s bármilyen nemes ambiczióval szállott is másodízben Egerbe, csalódni kellett ama reményeiben, melyeket szolgálatához kötött. Atyja példája vonzotta, első vitézkedéseinek emlékei csábították, de Bálint nem gondolt arra, hogy az idő megváltozott, s hogy a mi ezelőtt új és kedves volt, a végbeli élet, unalmassá is lehet. Fél század alatt a végbeli élet, a hadi szolgálat s a nyilvános pályák bármelyike a viszonyok megszilárdulása által rendezetté, részben közömbössé vagy unalmassá vált, a mi a Bálint-féle lobogó vérű fiatalságnak nem nagyon lehetett inyére. A királypárti Magyarországon a belügyi és katonai intézmények idegen szellemű s merev formái és korlátai a végházak mindennapi életét s a hadi szolgálatot is rendesebbé, de egyúttal prózaiabbá tették. A végbeli élet az örökösen meghosszabbított béke idején unalmas állomássá lett, melyet csak ritkán villanyozott föl egy-egy kaland vagy próba reménye. Ellenben a vitézlő artikulusok szabályai s a hadi kamara merevsége mindjobban ránehezedett a végbeli szolgálatra. Az államkincstár ugyan rendszerint üres volt, s így a zsold nem járt ki rendesen; a várak fölszerelése hiányos, őrsége kevés s így a védelem gyenge volt: de annál keményebb volt a hadi artikulusok szigora s annál többet kivánt a végházaktól s vitézeitől.

Pontosan megszabta, kinek mi a kötelessége s milyen legyen a fölszerelése. A kapitány maga szervezte csapatát s lehetőleg nemes ifjakból, jó lovakkal és jó fegyverekkel, melyben pánczél, sisak, kopja, szablya, hegyestőr (dragon), bot vagy szekercze s a mellett félpuska legyenek. Még a lovas-legényeket is fel kellett fegyverezni, a csapatot mustrára vinni s a helyőrségi szolgálatot a meghatározott rendben és módon kellett végezni. Kalandra menni, portyázásra kicsapni, páros küzdelemre kiállani nem volt szabad: ellenben pontosan kellett ügyelni a jó rendre, az őrségekre s a csapatok jó formájára.

Atyja idejében a végbeli szolgálat egészen más volt, sőt, mikor először jött Egerbe, akkor is másnak látta: a fiatalság mulatságának, a vitézi élet iskolájának. Szerencsére a hadi kamara s a vitézlő artikulusok intézkedéseit az élet

33. MAGYAR GYALOGOS VITÉZEK.

(Egykorú metszetről másolta Richter Aurél.)

s a viszonyok nem vehették komolyan s így azoknak ridegségét némileg enyhítve, a végbeli szolgálatot mégis valamennyire érdekessé vagy változatossá tették. Az emberek hozzá voltak szokva s rá voltak utalva a háborúra. Még a védettebb vidékek lakóit is föl-fölzavarta egy-egy kósza, martalócz-csapat, nyáron a törökök, télen a szabadjára

hagyott idegen zsoldosok. Minden úri házat kastélylyá vagy várrá építettek s még szolgáikat is *vitéz* szolgáknak nevezték s fölfegyverezték. Fegyveresen járt úr és paraszt, csapatosan vagy kisérettel. Háborúban élt s fegyverben állt az ország, daczára a diplomáczia békekötéseinek. Komoly, kemény és szigorú idők voltak ezek s ekkor edződött a magyar nemzet szívóssá, megtörhetetlenné. Voltaképen ekkor támadt föl nálunk a lovagi kor, de ennek a középkori intézménynek nálunk és ekkor egy parancsa volt csupán: szeretni és védeni a magyar hazát. Lovagja volt mindenki, kiváltságos lovagjai a végbeli vitézek. S a hadi kamara komoly fegyelmet rótt a végekre, a béke és a fegyverszünet idején nyugalmat parancsolt, alkalmazkodva ugyan a papiron kötött szerződésekhez, de figyelmén kívül hagyva a viszonyokat. A török nem ragaszkodott oly szigorúan a szerződésekhez. Ha mást nem, zsarolta a meghódoltakat, ráütött egy-egy békés városra, megtámadta a vásáros népet, ingerelte a végeket s portyázásra eresztette lovasait.

Az élet így csak némi részben váltotta be Bálint reményét, mert bármilyen unalmasok voltak is a hadi artikulusok: a végházakban néha élénkebb világ volt, s Bálint abban jól kivehette a maga részét. Mulatság és kalandok, néha egy-egy nagyobb igényű vállalat került sorra a mindennapi szolgálat egyformaságában. Hol egy-egy kósza csapat mutatkozott a vár környékén, a melyet vissza kellett űzni, hol nagyobb próbára szállottak ki a várból. A végek parancsnokai össze-összebeszéltek s egy kis takarmány-szerzésre vagy a törökök bosszantására összeállva, ki-kiütöttek váraikból. Ámbár az 1576-ban kötött öt esztendős békét 1583 tavaszán újra meghosszabbitották, ámbár a török-magyar lovagi világ ez időtájt sokkal élénkebb volt a Dunántúl fekvő végházakban: az egrieknek is kijutott néha egy-egy érdekesebb kaland. S a vállalatok annál inger-

lőbbek és érdekesebbek voltak, mert ha kudarczczal jártak: a hadi kamarával, ha dicsőséggel: a török diplomacziával szemben a felelősség kérdését is fölvetették, a mi a koczkázatot, egyúttal a vállalkozás ingerét csak növelte.

Kevesebb koczkázattal jártak azok a kalandok, mikor

34. VÉGBELI GYALOGOSOK.
(Egykorú metszetről másolta Richter Aurél.)

maga a török adott alkalmat egy-egy kicsapásra. A végházakban mindig pontosan tudták, mit terveznek, hova igyekeznek a törökök. A föld népe a saját érdekében rendszeres kémszolgálatot végzett a királyi végházak számára. Nem királyi parancsra vagy taktikai intézményként, hanem az élet szükségszerű parancsából történt ez. A föld népe

ösztönszerűleg a végházakra támaszkodott, s azoknak parancsnokait jó eleve értesítette a közös ellenség mozdulatairól. A végvárak között Eger s vitézei között Bálint sem idegenkedett az eféle kalandoktól. E vállalatok között legemlékezetesebb volt a turai vásár alkalmával 1585 augusztus 24-ikén tett kitörés, a melyben azonban Bálint már nem vett részt, míg 1580-ban Hatvan megostromlásában, a mint Salánki György emlékezetben hagyta, vígan vagdalkozott. Hogy lovaggal s gyaloggal Balassa házakat és pénzes boltokat feltört vala, sok törököt nyakon kötöztet vala, nem Balassa, hanem a kor erénye, melyet török és magyar egyformán gyakorolt, ha módjában állott. Nem idegenkedett az ilyen vitézi játéktól, kopjatöréstől, mely nevét és tarsolyát zsákmánynyal is gyarapítá, s II. Balassa Bálint, bizonyára jól tudta, hogy nagynevű őse:

Tizenegy bajt egy nap vitt erős fegyverben,
Annyiszor részesült a győzedelmekben
És annyi kopja vitéz törésekben.

Az egri élet azonban Bálintra még sem gyakorolt állandó és vonzó hatást. Eleintén ugyan, míg Anna Egerben tartózkódott, nem igen lehetett oka élesebb hangú panaszra, később részint gondjai foglalták, részint szolgálata kötötte le, s ha némileg egyhangú viszonyok közt is, de megmaradt Egerben. Lelkesedése, a melylyel szolgálatát megkezdette, lassankint alább hagyott, 1582 táján teljesen megcsappant. Nyugtalan vére hajtotta, maga sem tudta: merre, de már nem volt nyugta Egerben, nem találta meg küzdelme és reményei czélját a végbeli szolgálatban, melynek merev pontosságát mind nehezebben tűrhette. Álmai, a melyeket a katonai szolgálathoz fűzött, úgy látszik, nem valósultak, éveken keresztül megmaradt ötven lovas kapitányának, sem rangban nem emelkedett, sem vitézkedésre nem jutott nagyobb jelentőségű alkalma. Az udvar folytonos habozása, gyöngesége, mely a békében keresett támasz-

tékot, nem csupán Bálintban, hanem a végvárak vitézeiben általánosan is elégedetlenséget keltett, másokat úgyszólván demoralizált. Bálintot is elfogta az elégedetlenség. Anna távol, a katona-élet nem nyujt szórakozást. Hősünk pedig nem az a természet, a kit a mindennapi élet folyása ki tudott volna elégítni.

Az alatt a négy év alatt (1578 eleje—1582 június 20.), míg Egerben vitézkedett, egy asszonynyal volt bűnös viszonya, kit férje, egy bizonyos Ferdinánd,* a ráfogott bűn gyanúja miatt egy időre elűzött, utóbb magához visszavéve, vele új életet kezdett. Szívbéli regények, sőt bűnös szerelmi viszonyok és merész kalandok nem lettek volna bántók Bálintra mások előtt, sem másokra Anna előtt, de Bálintra Anna előtt mindenképen sértő és megalázó volt ily bűnös viszony, vagy annak gyanúja is. Homályt vetett ama rajongásra s meghazudtolta Bálint fogadkozásait, melylyel Annája iránt viseltetett, Bálint restellte magát Anna előtt s Ungnad aligha látta volna szivesen a nyilvánosságra került viszony hősét. Ez a szerelmi kaland késztethette őt arra, hogy elhagyja Egert, épen akkor, midőn a végek élete az ötéves béke lejárta után élénkülni kezdett, és másutt keresse szerencséjét és nyugodalmát. Szerencséjét, a melyet Egerben hiában kergetett, nyugodalmat, a melyet épen Eger dult fel.

Távozásának oka azonban sokáig nem hagyta nyugodni. Évekkel később is visszatér reá.

Ernő főherczeghez 1589 márczius 20-ikán beadott folyamodásában így védekezik bátyja András rágalmai ellen: «Becsületem, sértetlen jó hirem, nevem mellett tanúskodni fölhivom az egész Egret, a hol, ha a négy év alatt egy-

* Ki volt ez a Ferdinánd, nem tudjuk. Lehetett Nogarolli, a későbbi szatmári kommandáns, ki Harrach Annát birta nőül. Károlyi Árpád ebben a véleményben van. Illéssy János azonban Zamarja Ferdinándban keresi azt a férjet, kinek házasságában Bálint oly nagy zavart okozott.

szer-másszor köztem s bajtársaim között egyenetlenség támadt is, az úgy ki lőn mindig egyenlítve, hogy becstelenségről szó sem volt, csak egyszer itéltettem el csekély birság fizetésére. Hogy pedig engem a Ferdinánddal való viszályomért becstelennek nevez: mily igaz ez, azt Fönséged itéletére hagyom, mint a ki jól tudja: vajjon bármi infámia ez ügyben rám bizonyult-e s vajjon az itéletet kerültem-e, vagy kivántam? De ha mindezt nem tudná is Fönséged, az az egy körülmény fölment engem minden vétek gyanúja (ne mondjam a becstelenség) alól, hogy Ferdinánd az ő kitünő feleségét, kit a rá fogott bűn gyanúja miatt elűzött magától, magához visszavette, vele új házaséletet kezdett, a régi injúriák emlékét örök feledésbe temetvén».*

Az évek lassú pörgése és nagyobb szerencsétlenségek elhomályosító benyomása után nyugodtabban emlékezhetett meg Bálint e kalandról, de azon melegiben sokkal jobban égette szivét a *szemérem*, mint e késői nyilatkozatban tanúsítja. Ez az esemény nagyon megzavarta őt, nem maga, hanem Annája miatt.

Bánthatta őt az is, hogy az évek egyre múltak s az ifjúságnak könnyelmű napjai azonban nem akartak Bálinttól búcsút venni. Harmincz esztendős már elmult s még mindig csak máról holnapra élt. Talán nem is a maga hibájából, bár hajlama megvolt az ilyenre, az ötletszerű, a véletlen által könynyen befolyásolható életre, hanem szive miatt, mely csodálatos állandósággal követte Annát. A gyermekifjú szerelmi lángja nem lobbant ki, hanem lappangó parázszsal égett tovább, melyet az események hol elhamvaztak, hol meg fölélesztettek. Minden elfutó napnak megvolt a maga hatása e szenvedélyre, mely legbővebb s legerélyesebb táplálékát épen emlékeiből kapta. Milyen tiszteletreméltó e kitartás, mely a változó és szeszélyes Balassát egy imádatos kép elé

* Századok, 1882. évf.

szögezi s mily kárhozatos ez az állandóság, mely okává lesz minden következetlenségnek és állhatatlanságnak és a mely megmagyaráz minden kiszámíthatatlanságot és változékonyságot. Balassa évei elmúlnak, állapota változik, viszonyai módosulnak, helyzete átalakul: Losonczy Anna azonban rendületlen tárgya előbb álmainak és emlékeinek, utóbb vágyainak és szenvedélyének. A mit Juliáról (XLVII.) énekel, szembeállítván az egész világot a maga szerelmével, a világ mulandóságát szerelme állhatatosságával, úgy látszik, szórul-szóra igaz.

Istentül mindenben adatott idővel változás, bizonyos vég,
Csak én szerelmemnek, mint pokol tüzének, nincs vége, mert égten ég.

írja költeményében s bizonyítja egész életével. Balassa nem írt le semmit, a mit nem érzett s ha leírta — érezte. Anna annyira elfoglalta szivét, különösen 1578 óta, annyira lekötötte, hogy abban más szerelmi láng föl nem lobbanhatott. A milyen erős és megható állandósága, ép olyan vonzó maga Bálint, a ki egész életét egy női szív meghódítására szentelte s azért mindent föláldozott. Bálint élete az Annáért tett áldozatok szakadatlan sora s érthetetlen e szenvedély ismerete nélkül. Egy buddista fanatizmusával imádja szerelme csillagát, a mely minden alkonyatkor másnak kel föl, egy fatalista játékos lethargiájával rakja mindenét a coeurdámára, s ezt téve lassankint el is játssza rajta mindenét.

Anna iránt táplált nagy szerelme őt e fenséges érzelemnek minden fokán meghordozva a legnagyobb magaslatra emelte s ennek költészete a legékesebb tanúsága. Reménysége lehetett arra, hogy Annát magáévá teheti. Viszonyuk, legalább Bálint részéről, állandó volt, valószínű azonban, hogy Anna inkább kaczérkodott vele, mintsem komoly reménységet keltett benne föl. E szerelem jóhiszeműségét Annával szemben optimizmussá nevelte, noha a külső körülmények ezt a föltétlen hitet nem igazolták.

Anna Horvátországban élt, csak néha rándult föl valamely birtokára, s akkor is gazdasági s házi dolgok foglalták el. Ily alkalommal, ha találkoztak is, Bálint talán többre magyarázta Anna szívességét, mely inkább a multtól nyert táplálékot. Hiszen őt már inkább hajadon lánya, mint az egri kapitány foglalta el, s ha szerelmi érzések iránt érdeklődött: leánya szivében és arczán kereste annak ébredező sugarait. Anna kétségtelenül okos asszony volt, bár talán kissé kaczér; öregedő férje oldalán ha egykor lángra lobbant is a szive, leánya és családi élete, új viszonyai és gondjai e lángot nem táplálják többé. Anna ép oly kitünő gazdasszony volt, mint a milyen rossz gazda Bálint, s ép oly okos és előrelátó, mint a milyen könnyenhivő és jóhiszemű volt az. Köztük a távolság inkább nőtt, mint fogyott, de Bálint e tényt nem látta, vagy nem akarta észrevenni. Még mindig úgy hitte, hogy mint első egri vitézkedése alatt, az egri asszonynak hizelgett fiatalsága, ábrándos szerelme s lantjáról lecsengő dallamos neve; hitte, hogy a mi benne lángol, Annában is ég; remélte, hogy e két láng egykor összeér s fölemészti a szerelmi bánatnak minden emlékét. Milyen ábrándos, mily szépen elképzelt s mennyire jellemző e szerelem élete a hiszékeny Balassára!

Az ábránd végig kisérte őt szerelmének egész történetében, s mert ábrándos volt, csalódásba kellett vesznie. Hogy történt e katasztrófa? Anna okosságából s Bálintnak daczos kitartásából.

Bálint szerette Annát, a közöttük fekvő ország nem lohasztotta lángját, s ha egyszer fejébe vette, hogy őt meg kell nyernie, minden áron meg akarta nyerni. Törhetetlenül kitartott eszménye mellett, sőt még az sem zavarta, hogy 1582-ben 1400 forintot véve tőle kölcsön,* szürke adósává lett annak, a ki előtt mint szerelmes dalia kivánt

* A Gyurikovics-gyűjteményben.

csak érvényesűlni. Mikor a kötelezvényre ráütötte pecsétjét, azzal akár az ábrándos szerelem missiliseit is lezárhatta volna. Ha addig bensőbb volt is viszonyuk, Anna vonzalmának hidegülnie kellett, mert a gavallér dalia helyére lépő könnyelmű gavallér az okos asszonyt már nem érdekelhette, mélyebben nem köthette le. Különben is, sem lantjának édes zenéje, sem fiatalságának naiv varázsa nem ingerelték, talán csak a múlt emléke lebegett körülte s az a tapasztalat, hogy Balassa Jánosnak nagyra menő fia megrekedt az egri kapitányságban, hogy az eszményi lovag s a kedves költő megszürkült, hasonlóvá lett a többi végbeli vitézhez. Látnia kellett, hogy ősi vagyonát sem megbecsülni, sem gyarapítani nem tudja, hanem még tőle kér kölcsönt, s tudnia kellett arról a nyilt szerelmeskedésről, melyben a derék Ferdinánd feleségével egész Eger és a bécsi udvar tudtával, elmerült. Ez kétségtelenül a kiábrándulás útja, nem Bálintra, hanem Annára, s mikor ő erre tért, Bálintnak szükségképen a másik útra kellett térnie, mely lelkében keserűséggel, szivében bánattal, reménységében megcsalatkozva, a lemondás, elkeseredés és a meghasonlás felé vitte. Fatális hite, mely Annához kötötte, megtörött. A másik Annával való szerelmi kalandja, melyet előtte oly mélyen restelt; a végbeli élet megszokottsága, melyet megúnt; anyagi gondjai, melyek nyakára nőttek: mindez tova űzte Egerből, s Bálint elhagyva reményei és bánatai tanyáját: a véletlenre bízta magát. Bújdosni készült. Azt gondolta, hogy kalandok, próbák s új életmód lassankint begyógyítják sebeit; azt hitte, hogy a mint első csalódása után, mostani fájdalmai után is enyhülést talál, a búszerző szerelem ellen. Báthory István, élete megmentője és annak udvara jutott eszébe, emlékei oda vonzották mansvetus fejedelméhez. Bécsben hamarosan értesültek arról, hogy Egert oda hagyta. Talán épen maga jelentette be távozását; az ország északnyugati részén tett utazása alkalmával

módot talált arra, hogy akár a pozsonyi kamarával, akár Bécsben az udvarral érintkezzék. Bécsben nagyra becsülték őt, szerették volna visszatartani, hiszen érdekükben állott, hogy a kitünő vitéz Báthoryt, az udvar ellenségét, elkerülje. Előbb 600—800 tallér ajándékozásával akarták lekötelezni, utóbb vissza helyezték volna Egerbe Ungnad mellé 50 lovas kapitányául.[1] Ez az ajánlat egyfelől rehabilitálta volna őt, s oda vitte volna, a hova mindig vágyott: Annája közelébe. De Bálint, bármennyire számított is az udvar e húzással szivére s így elhatározására, nem ment vissza Egerbe. Az Annától nyert visszautasítás sebe oly mélyen égette szivét, s talán Anna maga kérte, hogy férje életében ne háborgassa többé szerelmével, hogy sem e parancsot megszegni, sem bánatát feledni vagy megújítani nem érezte magát képesnek.

III.

ANNÁL JOBBAN sietett Egerből s annál hamarább is ment el, mert már akkor tudva volt, hogy Ungnad újra beleül az egri kapitányságba. Búcsút mondott tehát Ungnadék házának, mely Szabadhely városrészben[2] már-már újra megnyílt a visszaköltözők előtt. Bécsben, Trencsénben s az északnyugati megyékben kóborgott, amott az udvarnál járt, új állás után, emitt a polgárokat zaklatta, tőlük, kiváltságaikat nem respektálva, vámot szedett s jobbágyait sanyargatta,[3] birtokait járta sorba: Hibbét, Újvárt. Valószinű, hogy fölkereste Véghlesen unokatestvérét Balassa Lászlót (Ferencz horvát bán testvérének, Miklósnak, unokáját) s közvetítette

1 Az erre vonatkozó iratokat a cs. és kir. udv. és áll. levéltárból, KÁROLYI ÁRPÁD úr szivességéből használtam.
2 SZEDERKÉNYI, Heves megye tört. II. k. 262. l.
3 Századok, 1890. évf. 169. l., 1898. évf. 32—33. ll.

közte és András úr közt amaz egyességet, melyet ők hárman 1583 szeptember 1-én Vág-Beszterczén, András várában, Báthory Miklós országbiró előtt kötöttek, kötelezvén magukat, hogy bármely vármegyében fekvő Balassa-birtokot semmi szín és ürügy alatt el nem idegenítenek, egymást ilyennek eladásától vagy megvételétől eltiltják s maguk között magszakadás esetében kölcsönös örökösödést kötnek ki.* Ez a szerződés a három ág részéről kötve betetőzése volt amaz egyességnek, melyet Bálint ugyanez év augusztusában Andrással Zólyom városában, mint Nógrád vármegyének a töröktől való félelem miatt oda áttett szék-

35. A VÁGBESZTERCZEI SZERZŐDÉS ZÁRADÉKA.

(Az okirat eredetije a családi levéltárban.)

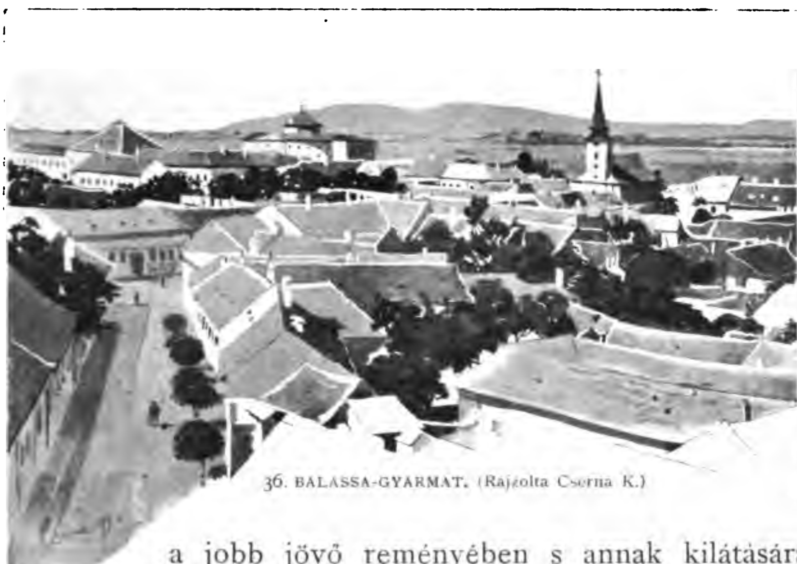
helyén kötött. Ez egyesség szerint, bár ősi vagyonukon már megosztoztak s osztálylevelüket ki is vették, közös birtokaikra nézve újabb intézkedésnek látták szükségét, hogy birtokukat gyümölcsözőbben kezelhessék s szabadabban bírhassák s jobban értékesíthessék. Gyarmat várát, a hozzátartozó jobbágytelkeket megosztván, közösen bírják továbbra is, egyéb birtokaikra pedig osztályt tettek, melynek értelmében András úrnak jutottak a következő birtokok, úgymint: az edőcsi malom, Szögy, Nagy-Csalomja birtokok és Szent-Lőrincz puszta; Bálintnak viszont a gyarmati malom, Nőtincz és Bussa birtokok jutottak a sorshúzás alkalmával.

* Családi levéltár.

Azonkivül a többit barátságos indulattal és testvéri szeretettel, igaz emberek becslése és összevetése alapján két egyenlő részre osztották.*

A mit az oklevél a barátságos hajlandóságról és testvéri szeretetről mond: itt s ekkor még szószerint kell venni. Érdekeik még nem ütköztek össze s Bálintnak nem volt alkalma meggyőződni arról, hogy bátyja ura csak addig szerető rokon, míg erszénye szivével ellenkezésbe nem jut. Bálint tehát gyanú nélkül s ragaszkodva közeledett hozzá s tartott ki mellette még édes testvére, Ferencz ellenében is, mikor Ferencz osztályegyességükbe nem nyugodott bele. A közte és öcscse között támadt egyenetlenséget András úr jó szemmel nézhette. Ferencz sem ennél, sem a másik osztálynál nem volt képviselve, sőt az első ellen óvást emelt, így tehát a Ferencz része egyenesen Bálint kezére jutott, nem tulajdonjoggal ugyan, de kétségtelenül birtokában volt. Ferencz tehát vagy folytonosan Bálintra volt rászorulva, vagy adósságot volt kénytelen csinálni

* András a sorshúzás szerint azt a felet kapta, melyben Terjen, Guta, Alsó-Pettyen, Felső-Sztrehova, Lentvára, Zavod és Fűrész egész birtokok; Olvad, Zelez, Felső-Sztregár, a hozzávaló Thurapolya-malommal, Veresfalu, Ábel-Lehota, Nedelistye a nagysztracsini malommal, Szejboj, Boroznok, Nagy-Kürthös, Szenna, Dobrocsa, Lónyabánya, Losoncz, Polihna részjószágok, Miletincz és Halász puszták, továbbá a nagy-liberthei és nagy-csalomjai malmok, mindezek Nógrádban; azonkívül Haraszti, Podlusan, Illyefalva, Csab, Dacsota Hontban, Ács, Hevesben levő részbirtokok voltak. Bálintra a sors azt a részt vetette, a melyhez Agárd, Szenthe, Kothman-Lehota, Felső-Kis-Liberthe és Nagy-Liberthe egész birtokok, azonkívül Nándor, Szél s a hozzátartozó Dorka és Bánk puszták, Kékkő-Váralja, Alsó-Sztregar a lesthi malommal, Felső-Tizovnik, Alsó-Tizovnik, Madanka, Szöle, Brezova, Zalathna, Hartyán malmával és Kaproncza pusztával együtt, Kis-Sztraczin, Szent-Péter, Nagy-Lam, Puszta-patak pusztával, Vámosfalu, Gergelyfalu, Tononcs, Tamási, Podrosan, egy Lehota Divinalja és Váralja pusztákkal, malmokkal és erdőaljai malommal, Csóka, Kis-Parucza, Lehotka és Sztralistye részjószágok, mindmegannyi Nógrádban, továbbá Nagy-Thúr a malommal, Zahora, Kelenyen és Pribély Hontmegyében tartoztak. Osztályuk s birtokaik biztosítására kölcsönösen megegyeztek abban is, hogy ha valamelyik fél birtokaiból, malmaiból stb. történetesen jelentkező igénykereső javára valamit törvény útján kiadni kényszerülne, azt a másik fél igazságosan kárpótolja; továbbá abban, hogy előbbi osztálylevelükben foglalt egyességüket megtartják s a kölcsönösen kikötött 6000 frt bánatpénzt továbbra is föntartják. Eredeti a családi levéltárban s XVIII. sz. másolata ugyanott.

36. BALASSA-GYARMAT. (Rajzolta Cserna K.)

a jobb jövő reményében s annak kilátására. András úr úgy számított, hogy a könnyen költő Bálint és az adósságcsináló Ferencz között a pénz és örökség miatt gyullongó viszály mind erősebb és erősebb lángra kap s elébb-utóbb elégeti a testvéri szeretet kötelékeit. Ferenczczel szemben, mint gyanújától sértett osztályos atyafi, máris ellentétben lévén, kétségbe vont atyafiságos szeretetét Bálintra tukmálta, hogy őt annál szorosabban kötvén magához, annál merevebbé tegye Ferenczczel szemben. Bálintot kápráztatta ez őszintének hitt vonzalom s természetesnek találta, hogy ő, mint idősebb testvér, regnáljon a közös vagyonnal, s a mellett a közös örökségben bentülni kényelmes volt neki s hízelgett hiúságának, melyet András azzal is növelt, hogy Újvárat a kezén hagyta. Ez a viszony Bálint és András között még szorosabbá lett most említett egyességük és a család érdekében Lászlóval kötött szerződésük által s még melegebb lett, mikor Ferencz a nyitrai káptalan előtt 1584-ben Bálint pazarlása ellen óvást emelt.

Ismerve Andrásnak Bálint iránt kieszelt szeretetét, nem nehéz kitalálni, hogy 1582 derekától, mikor Bálint Egert odahagyta, iparkodott őt lehetőleg magához csatolni, s nem

nehéz föltenni, hogy egyebek között házasságra is ő ösztönözte. Hiszen néhány évvel előbb már Krusith Ilonával is ő akarta összeboronálni s most, mikor hadi pályájától megvált, nemcsak észszerűnek, hanem szükségesnek is lehetett a házasságot tekinteni. Talán Ilonára is gondolhatott, hiszen az még pártában volt, s Krusith halála után szivesebb fogadtatást is remélhetett.

Bálint azonban sem Ilonára, sem a házasságra nem gondolt, legalább nem ez időtájt. Újra legény-mulatságokon törte az eszét, Bécsben Walch Péter mesternél pompás vitézi ruhát csináltatott,* bolyongott az ország éjszakkeleti részén, szerteszét a királyság területén, s mint szabad úr, örült függetlenségének. Rendesen bekopogtat a körmöczi kamarához az újvári angáriáért s több-kevesebb időt tölt András udvarházában, a ki 1583-ban felesége betegeskedése és halála s a Serédy-javak rendezése idején bizonyára szívesen vette atyjafia látogatásait s talán egyben-másban segítségét is igénybe vette. Az idő múlt, Bálint azonban megnyugodni alig bírt. Szerelmi versei keble viharait éreztetik s vándorlása, hogy ne mondjam kóborgása, épen nyughatatlanságáról tanúskodik. Úgy látszik, hogy ez idő alatt vagyoni viszonyai is romlásnak indúlnak, még a bécsi szabót sem tudta kifizetni s egyre-másra csinálja kisebb-nagyobb adósságait.

András előtt bizonyára nem volt titok Bálint háborgása s talán tőle kell származtatni azt a tanácsot, melynek nemsokára foganatja is lett — hogy házasodjék meg. Nyom és eredmény nélkül eltűnő évei, helyzetének bizonytalansága, vagyoni romlása, szivében hordott keserűsége, mind javallani látszottak házasságát. Avval immár tisztába jött, hogy Annája az övé nem lehet, míg Ungnad él, s azzal is leszámolt, hogy laza és eredménytelen suhancz-életén változ-

* Kötelezvénye 1582 ápril 20-ikáról Bécsben, az udvari kamara levéltárában. Dr. Takács Sándor úr szivességéből.

tatnia kell. Lelkében az elérhetetlen vágy az eszmény emlékévé, mintegy stilizált ideállá finomult, mely előbb-utóbb csendes megadásra vitte. Azonban Bálint sem nem tudott, sem nem akart komolyan gondolkodni. Hagyta magát az időre s rábízta sorsát a véletlenre. S a véletlen meghozta az alkalmat s ő e koczkára vetette jövendőjét. Nem eszmélt multjára, nem gondolta meg, hogy még eddig egyetlen ötlete sem sikerült.

A sors koczkája vakot vetett minden ily tételére, de Bálint nem okult, s most megint más koczkára s mást tesz föl: szivében Losonczy Annát imádva, Dobó Krisztinát, Várday Mihálynak elmaradt özvegyét, unokatestvérét választja élete társául.

E házasságot előzményei jellemzik legjobban. Balassáékat a Dobó családdal a rokonságon kívül rendezetlen vagyoni kérdések tartották szoros összeköttetésben. Mikor Miksa császár 1573 október 13-ikán Dobó Istvánnak és Domokosnak, illetőleg, miután ők már meghaltak, örököseiknek, Lekcsei Sulyok Sárának és a többieknek 100.000 rénes, azaz 80.000 magyar forinton beirta Sárospatak várát és tartozékait, a tetemes zálogösszeg lefizetéséhez Balassa János, a sógor, részben Balassa András kölcsönözték a pénzt.* A tartozás miatt Balassa János örököseinek sok kellemetlenségük lehetett Dobó Ferenczczel. Ez az erőszakos és önző ember nemcsak kötelességeinek nem akart eleget tenni, de Sárospatakot s uradalmait egyedül magának

* Mikor Balassa Ferencz az 1584-ik évben a nyitrai káptalan előtt óvást emel bátyja, Bálint pazarlása miatt saját vagyona védelmére, különösen fölemlíti ama 12,000 m. frt tőkét, melyet néhai édes atyjok Dobó Ferencznek kölcsön adott (Századok, 1890. évf. 691. l.), s midőn 1589-ben a szepesi káptalan előtt testvéri szeretete jeléül ugyancsak Ferencz Bálintot kisegíti, Dobó Ferencz 10.000 frtnyi adósságának egy évi hasznát engedi neki át. Balassa Zsigmond, András fia, 1595-ben elismeri, hogy Dobó F. neki 10,000 frtot lefizetett. (Regestája a Gyurikovics-gyüjteményben.) Mind e későbbi okiratok arról tanúskodnak, hogy a Dobók csakugyan a Balassáktól kölcsönt vettek föl s oly nagy összeget, melyre alig lehetett máskor szükségük, mint Patak inscriptiójakor. Lásd Illéssy közleményét az «Egyetemes Phil. Közlöny» 1896. évi folyamában.

akarta biztosítani s azoknak birásaért Sulyok Sárával, édes anyjával, Krisztinával, testvérével és Dobó Jakabbal, unokatestvérével áldatlan és hosszantartó harczot, pörlekedést folytatott, különösen akkor, a mikor hatalmaskodása ellen anyja harmadik férjében Csáky Pálban, testvére, férjében Kisvárdai Várday Mihályban védőt és oltalmazót találtak. A kompetitorok és örökösök között folyó áldatlan pörlekedés egy pillanatra Dobó Ferencz javára billent: édesanyja 1583-ban, Várday Mihály 1583 deczember elején meghaltak. Krisztina, miután Rudolf király a Várdayak kihalta után elrendelte, hogy hit- és jegybérén kivül a kisvárdai várat és javadalmait bocsássa vissza, valósággal árván maradt s annál jobban rá volt szorulva egy energikus és merész védőre. Talán ő maga választotta rokonai közül Bálintot oltalmazójává, benne vélte megtalálni azt az erősszivü s erőskarú férfit, a ki őt és vagyonát meg tudja védelmezni. S Bálint annál könnyebben vállalhatta el ezt a szerepet, mert magának is régebbi időtől származó követelése volt Dobó Ferenczen s Balassa András bölcsen remélte, hogy Bálint neki is kifogja kaparni a sült gesztenyét a Dobó pör parazsából, melyet Ferencz úr folyton szított és táplált. Az e réven támadt sürü érintkezés vetette el a házasság magját, melyben egyik fél sem keresett áldásra váró lelki frigyet, csak anyagi érdekeik kielégítését. Bálintot vonzotta a lehetőség, hogy Krisztina jussát ki fogja erőszakolni, bele ül Sárospatak várába s Dobó pereljen extra dominium, a meddig neki tetszik. Talán arra is gondolt, hogy Várdayné, kit egy öreg férj oldalán töltött házasság csak érdekesebbé tett, feledtetni fogja Annát s behegeszti szivének tíz esztendős sebét. Azonkívül hevítette képzelmét, hogy unokatestvére lovagjául csap fel s izgatta lelkét a zsugori és erőszakos sógorral vívandó küzdelem is. Az egész esemény oly epigrammatikusnak tetszett előtte s ő mindig szerette a csattanós fordulato-

kat. A játékos mohón élvezi a sakk-sekk húzásokat s Bálint abban a hitben volt, hogy Krisztinát feleségeül tevén: ilyet lép a király, Ferencz úr, és a bástya, Sárospatak ellen, s a bástyát Dobó Ferencz kénytelen lesz föladni vagy remisre engedni. Értjük ezt a szenvedélyt is, s értjük a játéknak ezt a fogását is, de ne feledjük el, hogy a cseles játszmákat csak nagyon higgadt játékos használja sikerrel és könnyen zavarba jövő ellenféllel szemben, s ne azt sem, hogy Bálint nem ily játékos, Ferencz úr nem olyan ellenfél volt. A kaland tetszett neki s beleugrott.

Mátkaságáról nem sokat tudunk. Mikor egymással tisztába jöttek, sorba járta ismerőseit, jó embereit s kikérte leendő házasságához véleményüket. Talán nem is annyira házasságához, mint inkább arra, mit és hogy kelljen tennie, hogy leendő feleségének Dobó Ferencz által visszatartott részét Patak és hozzátartozó birtokaiból biztosíthassa, s arra, hogy az unokatestvérek között kötendő házasság ellen egyházi vagy országos törvények szerint nem emelhető-e kifogás. Mindenütt megnyugtató válaszra talált, András bátyjánál is, kinél 1584 végén Zólyomban tartózkodott s a ki neki e frigy megkötését szintén tanácsolta s terve megállapításában főrésze volt. Mikor 1584 deczember elején Andrástól egy 600 frt értékű ékszert vett át leendő felesége jegyajándékaul és András udvari papja kiséretében megindult Patak felé: talán jobban érdekelte Patak elfoglalása, mint a szép özvegy szerelme.

Kétségtelennek látszik, hogy házasságát nem szive szerint kötötte. Jobban izgatta Patak sorsa, az a vágy, hogy Krisztinának kedves, Dobó Ferencznek keserves meglepetést szerezzen s valami olyant tegyen, a minek hire Egerbe is eljut, — hiszen Ungnád a kapitányi székbe ujra beleült, — s Annának tudomására jusson, hogy régi s állandó udvarlója immáron megházasodik. Zólyomtól Patakig, s talán előbb a szabolcsmegyei Várday házig, a hol menyasszonyát föl-

kereste, a kemény téli időben elég ideje volt, hogy mindent mégegyszer latra vessen. Talán a magábaszállás e napjaiban irta azt a szép versét (XXXIII.), «kiben bűne bocsánatjáért könyörög», talán még egyszer jól felgondolta mind azt, a mit tenni akart, mind azt, hogyan kell eljárnia.

Deczember végén, a karácsonyi szent ünnepek előtt megszállott Patakon, mint tette akárhányszor, mikor Szabolcsba vagy Erdélybe igyekezvén, a városban megpihent. Kiséretében tizenöt vitéz szolgája volt csupán, kiséret inkább, mint violencziára szánt csapat. Dobó Krisztina szintén Patakon volt s mindez feltünés nélkül történt. Dobó Ferencz, a vár ura, Barsmegyében időzött, talán mint annak főispánja hivatalos dologban, talán magánügyeit intézendő. Elkövetkezett a nagy ünnep, Krisztus urunk születésének ünnepe. Az egész Patak és környéke, mely az új hitnek egyik legerősebb s legrégibb fészke volt, áhitattal, buzgó és megszentelt érzelmekkel eltelve iparkodott a vár alatt épült nagy templomba, hogy részt vegyen az isteni tiszteletben. Patak papja, Czeglédi Ferencz,* ez a tiszteletreméltó aggastyán, bizonyára maga végezte az isteni szolgálatot, melyet végig hallgattak a nagy gyülekezetben föl sem tűnő idegenek is, Balassa Bálint és fegyvertelen szolgái, s végig hallgatott Dobó Krisztina és néhány hű szolgája s Balassa András papja, kit Bálint, előre kieszelt tervük szerint, magával hozott.

Csendben s néma áhítattal hallgatta a gyülekezet az Isten szolgáját s fölemelkedő ájtatossággal énekelte az úrnak dicséretét, ki eljött régi próféták jövendölése szerint e bűnös világot megváltandó. A magasztos ének utolsó versei alatt oszlani kezdett a hivők serege, midőn Balassa Bálint Várday Mihály özvegyét, született Dobó Krisztinát kézen fogván, vele az úrasztala elé állott s bízott embereik sorai

* Lampe, Hist. ecclesiæ reformatæ in Hungaria et Transylvania, 588. l.

előtt s a késlekedő templomjárók szemeláttára vele házasságra lépett. Papjuk, Balassa András udvari papja, kinek nevét nem is tudjuk, annak rendje és módja szerint össze is adta őket. Alig volt vége a szertartásnak, Balassa és felesége, meghitt embereiktől kisérve, a belső várba mentek s ott Balassa a várban lévő őrséghez beszédet intézett, elmondva, hogy Dobó Krisztinát törvényes házassággal magához kötvén, immár a várnak is urává lett, fölszólította az őrséget, hogy neki is hűséget esküdjenek. Egyben bezáratta a kapukat, kulcsait magához véve, vitézei az őrséget lefegyverezték, a ki ellenszegült, a falakon kivetették vagy megfélemlítették. Eddig minden jól ment s már-már a csíny is sikerült, mert az őrségben Krisztinának is voltak hivei, többi között a várnagy s hihetőleg azok, a kikre sorszerint a kapuk őrizete volt bízva.

Azonban az őrség kintrekedt része föllármázta a várost: félreverik a harangokat s iszonyatos fölfordulást okozva minden oldalról megtámadják a várat. Némelyek létrát támasztanak a falakhoz, mások leütik a kapuk lakatját s voltak, kik a szélsőházak ablakain törtek be. Balassa kelepczébe került, egyszerre túlnyomó számban vették körül Dobó fegyveresei s a fölriasztott polgárok. A percz válságos volt, s a helyzet nagyon veszedelmes: Balassa azonban nem vesztvén el hidegvérét, szolgáit maga köré parancsolva, a vár kulcsait a kapuőrségnek visszaadva, feleségét karon fogva kivezette a várból, melynek őrsége csak azután kezdett föleszmélni. De már ekkor késő volt, Balassa és felesége szolgái kiséretében oda hagyta a várat s Patakot s egyenesen Szikszóra ment s ott lakta el lakodalmát.

Úgy kell lenni, hogy Balassát e kudarcz nem keserítette el valami nagyon, különben nem írta volna néhány nappal később Kapy Sándornak, hogy róla sokat fog hallani, de ne itélje el, mert a mit tett, püspökök és nagy urak tanácsára tette. De annál jobban megrőkönyödött

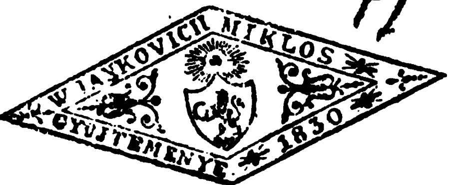
Dobó őrsége s annál jobban neki keseredett a fölcsúfolt Dobó Ferencz. Mert tény, hogy Balassa Patak várát, mint az egyik kompetitor férje, elfoglalta s ezzel Krisztinája jogát Patakra világosan érvényesítette. Birtokba venni nem akarta, különben nem tizenhatod magával ment volna várat foglalni, jól tudva, hogy a vár ő felségeé, s hogy őrsége ő felségének is hűséget esküdött, ő pedig nem mehetett bele abba, hogy fegyveresen pártot üssön ura és királya ellen, de meg akarta boszantani zsugori sógorát, csúfot akart tenni rajta s nevetségessé tenni. Valószinű, hogy Dobón akkortájt az egész ország kaczagott, de e tréfát mégis Bálint fizette meg.

Az ünnep csendes békéjét fegyverzörej zavarta meg. Pedig azt lehetett volna hinni, hogy az ellenségeskedő családok két tagjának házassági összeköttetése békét hoz az áldatlan versengésre. De béke helyett kegyetlen és az egyik fél kimerüléséig vívott harczra nyílt kilátás.

IV.

Balassa és felesége nem sokáig időztek Szikszón. Az a rövid téli nap, mely őket egymásnak adta, a pataki kudarcz után szinte házasságuk allegóriája gyanánt tekinthető. Sem igazi melege, sem igazi fénye nem volt, s nem tartott sokáig. Bálintnál a szenvedély heve nem hiányzott, de a vágyakozás sóvársága megcsappant s a szerelem illusiója megtépve kisérte nászára, Krisztinában az eszményi érzelem fölött első házassága prózájának emléke s új frigyének gyötrő kétségei suhantak át. A milyen volt a kezdete: olyan lett a vége is. Más ifjú ősi kastélyában vigadozó násznép előtt, ünnepi hangulattal és komolysággal kötelezi el magát mátkájának; Balassa szinte lopva s egy, balsiker esetében főbenjáró kaland koczkázatának izgalmai között kö-

Zolgalatomat ajanlom k.gy. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
Tovabba [illegible] akaram tudtara adni k.gy. hogy [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] isten [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] hogy [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] k.gy. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
hogy [illegible] isten [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] k.gy. [illegible] [illegible]
[illegible] k.gy. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] k.gy. hogy [illegible] [illegible]
[illegible] k.gy. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] k.gy. [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] k.gy. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] k.gy. [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] k.gy.

BALASSA BÁLINT LEVELE KAPY SÁNDORHOZ.

(Eredetije a Magyar Nemzeti Muzeum levéltárában.)

Ez Levelet adgyák az
Kir[illegible] [illegible] Sandornak
[illegible] b. Zott Uramnak
[illegible] kezében

tötte magához Krisztinát. Más menyasszony nem ment volna fegyverüket elrejtő vitézek élén s harczi lárma között kétes eredményű vállalatra, mielőtt lakodalmát el nem lakja. A milyen kivételes és merész volt e házasság, olyan kivételes és rideg volt a lakodalom. A Patakról idegen ember kocsiján, egy balsikerű hatalmaskodás szégyenével tovaillanó ifjú párnak mézes heteiről az események maguk törölték le a boldogság varázsát.

A pataki kaland híre hamar befutotta az országot, a kik előre tudtak róla s kiváncsian várták annak végét, bizonyára ép oly gyorsan értesültek róla, mint az, a kinek meglepetést akart szerezni: Dobó Ferencz. A Balassák, úgy látszik, terv szerint, a zólyomi várban egybegyűlve várták az ifjú párt.

A balszerencse a Balassákat most is szorosabban fűzte egymáshoz. Ferencz kibékült bátyjával, talán Andrással is, a kire kevesebb oka volt neheztelni. Megsejtették vagy talán megértették, hogy egymásra vannak utalva s feltámadt a családi összetartás hagyománya, hogy egymást szeretniök, legalább is támogatniok kell. Mintha érezték volna, hogy kemény idő következik rájuk; kiverték lelkükből az egyenetlenség és viszálykodás emlékét, megszüntették minden pörüket. Bálint elismerte, hogy kettejük örökségét maga használva, öcscsének a jövedelemből kevesebbet juttatott, hogy ez önző gazdálkodás tette őket ellenesekké s ebből táplálkozott kicsinyes gyűlölködésük. Kárpótlást ajánlott Ferencznek, míg őt egészen ki nem elégítheti. Ferencz elfogadta az egyességet s azzal a békés jobbot is és ily értelemben foglaltatták megegyezésüket írásba január 9-ikén, Zólyomban.* S hogy még jobban megerősítsék békességüket: Bálint és Ferencz egymás között barátságosan megosztozkodtak atyjuktól s anyjuktól örökölt ősi javaikon.

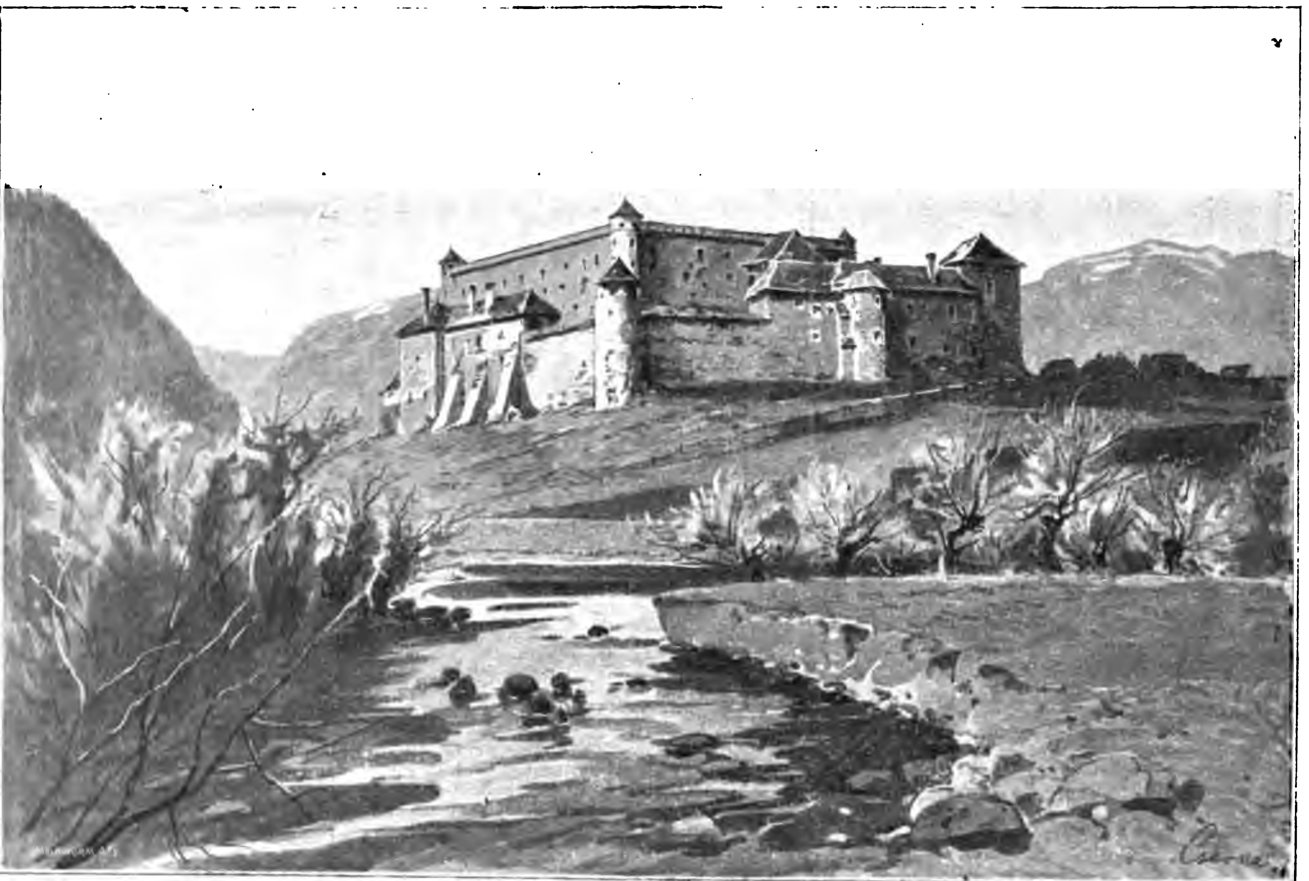
* A családi levéltárban.

Ez osztály az, melyről végrendeletében is megemlékezik: «mert öcsém között (és köztem) az hódolt jószágnak divisiója is házasságomnak utánna ment végbe».[1]

A míg a Balassák összebékéltek, Dobó sietett föl Pozsonyba a fiskushoz s Bécsbe az udvarhoz. Előterjesztette az eseményeket s kérte Balassa megbüntetését.

Előadása szerint Balassa nemcsak az ő, hanem a felség szolgáit is bántalmazta és esküre kényszerítette, így a várat tényleg elfoglalta, merénylete minden tekintetben a hűtlenség jellegét viseli magán.[2] Dobó azonban, nem lévén érdekében az egyenes igazság, elhallgatta, hogy 1584 szeptember 17-ikén Balassáné, még özvegysége alatt a 100.000 frt zálogos összeg fejében vele és Dobó Jakabbal a pataki várnak harmadrészben birtokos társsá lett, s hogy ezen az alapon Dobó Krisztina férje megkövetelhette, hogy az őrség neki is hűséget fogadjon. Dobó jelentésének czélzatos kiszinezését valóságra váltva, más tény nem világlik ki ez eseménynek egyetlen rossz szándékú leírásából, csak az, hogy Balassa Patak várába bement, az őrséghez beszédet intézett s mikor ellenállásra talált, a várból mérkőzés nélkül távozott. E tények magukban véve és szárazon előadva bizonyára nem hatottak volna oly megdöbbentően az udvarnál, mint Dobónak erősen színes és élénk előadásában, mely a meglepett őrségnek védőirata s magát mentő elbeszélései után készült. Ha tehát Dobó előadásának hitelt adunk, Balassa tényleg hűtlenséget követett el, s fejére és vagyonára törvényeink szigora száll. De az idő mást mutat, először is azt, hogy Dobó Ferencz még ez év folyamán királyi rendeletet kap, hogy Várday Mihály özvegyének őt megillető részét adja ki,[3] másodszor azt, hogy a kincstár a Balassa ellen megindított pereket egymás után beszüntette.

1 Századok, 1873. évf. 314. l.
2 Jelentését l. Irodalomtört. Közl. 1893. évf. 207. l.
3 Századok, id. évf. 254. l.

37. ZÓLYOM VÁRA.
(Rajzolta Cserna Károly.)

A bonyolult pör aktái a kivánt teljességben még nem kerültek elő, így a pataki erőszakoskodás Dobó vádján kívül semmivel sincs bizonyítva: ellene pedig nem egy körülmény s érv hozható föl. Ezek elseje Dobó érdekelt volta, jelentésének czélzatossága, másodika, hogy Balassa a várba kevesed magával ment és bántódás nélkül távozott, harmadika, hogy az ellene indított pört abban hagyták s végül hogy a kamara Dobó Krisztinának Patakra allegált jogát elismerte és jóval később ugyan, de Balassát fölmentette.

Ez érdekes eseményre vonatkozó iratok magyarázásával még jobban elénk tárul Dobó Ferencz rosszlelkűsége, melyet már kortársai, különösen Szamosközy, nyilvánosan elitéltek. Hogy zsugori, fösvény és önző volt, mindenki tudta. Jellemzésére legyen szabad átvenni e kor egyik legavatottabb ismerőjének rávonatkozó itéletét: «Dobó Ferencz, a kinek bármily tagadhatatlan érdemei vannak is a sárospataki iskola megalapítása körül, lelketlenségének visszataszító bizonysága nem csupán ezen tette által homályosítja elemlékezetét. Ki anyját per után perrel támadván meg, úgyszólvan betevő falatjától is megfosztotta s míg maga bőségben dúskálkodott, azt éhezni, nyomorogni hagyta: nem csuda, ha testvére után is lesbe állt, feladójává lett s talán csak akkor emelte ellene szavát, midőn hitte, hogy ellenmondása nélkül megkötött házasságáért a saját lelkét terhelő bűn súlyos emlékével felérő bélyeget süthet reá azon törvény segélyével, mely királyi kegyelemmel enyhíttetve gazdag zsákmány gyanánt az ő kapzsi körmei közé ejtheti vala az eltapodott testvér és kétszeres vérrokon vagyonát. Szamosközy anyján elkövetett méltatlankodásai büntetését látta abban, hogy hét gyermekét, egyiket a másik után kiskorukban ragadta el tőle a halál s hogy egyre örökös után várakozott, kire anyjától rablott vagyonát hagyhassa.»*

* Szilády Áron Bevezetése Balassa költeményeihez, XXII. l.

Ilyen volt a pör indítója, a kinek lelkiismeretéhez könynyen hozzáfért, érdekeinek nagyon megfelelt, hogy sógorát lehetőleg bemártsa. Ernő főherczeg Dobó panaszára január 21-ikén meghagyta a pozsonyi kamarának, hogy a fertőzetbe s hűtlenségbe esett Dobó Krisztina birtokait kobozza el, egyben véleményt kér arról, hogy Balassa hatalmaskodása megtorlására mit kell tenni. S öt nap mulva, január 26-ikán már leküldi véleményezésre Dobó Ferencz folyamodását, melyben Balassa Bálintnak a koronára visszaszálló javait adományképpen kéri. A királyi kamara a jogügyek igazgatójához fordult tanácsért, kinek véleménye azonban nem felelt meg minden ízében az udvar óhajtásainak. E véleményt a kamara február 12-ikén terjesztette föl a maga jelentésével együtt, de az udvar nem nyugodott meg abban, a mit a jogügyek igazgatója és a kamara tanácsoltak, hanem megmaradt a saját fölfogása mellett, hogy Balassa ellen a korona nevében kell eljárni. S hamarosan megparancsolta a kamarának, hogy Balassát és társait a jövő országgyűlésre idézze meg. A kamara e dolgot a jogügyi igazgatóra bízta, a maga nevében pedig megkereste Dobó Ferenczet, márczius 27-ikén, hogy a lakodalomról és a vár elfoglalása felől részletes jelentést tegyen, hogy annak alapján kilehessen állítani az idézést. Dobó Ferencz erre küldte föl a kamarának azt a jelentést, melyben természetesen úgy igyekezett a dolgot föltüntetni, hogy abból Balassa hallatlan vakmerősége minél sötétebb színben lássék, ellenben a várőrséghez még a gyanúnak árnyéka se férjen, mintha a királynak fogadott hűségről csak egy pillanatra is megfeledkezett volna.* Ez a jelentés volt azután alapja az esztergomi székes főkáptalanhoz küldött s június elsején kiállított parancsnak, mely a kamara nevében perbe szólította Balassát és társait.

A míg Balassa ügye ennyire eljutott, Bálint az udvar

* Egy. Philologiai Közlöny, 1896. évf. 846. l.

és a jogügyek igazgatója s a kamara között váltott izenetekben és jelentésekben már vesztesnek látszott. Az udvar fölfogása az volt, hogy Balassát elriasztó példa gyanánt a törvény szigora szerint kell büntetni. Dobó Ferencz írásbeli jelentése alapján Balassáékra teljes mértékben lehetett alkalmazni a Hármaskönyvnek súlyos törvényeit. A Hármaskönyv szerint «a kik bármely honlakosnak, várát, kastélyát vagy más erősségét megostromolják, elfoglalják vagy alattomosan kézre kerítik, ha a tett nyilvánosan rájuk bizonyult», hűtlenséget követnek el;[1] s ugyancsak a Hármaskönyv kimondja, hogy «a vérrokonság a szent kánonok és országunk törvényei szerint is bezárólag a negyed ízig akadályozza és tiltja a házasságot»[2] s így Balassa Bálint vérfertőző és e minőségében is hűtlenség alatt állt. Akár erőszak, akár vérfertőzés czímén hűtlenségi pörbe lehetett volna fogatni s rá alkalmazni a jószág és fővesztesség büntetését.[3] De Dobó Ferencznek nem az kellett, hogy Bálint és Krisztina elnyerjék büntetésüket, hanem az, hogy elveszítsék birtokaikat s ő benne maradjon Patak várában osztatlanul, s hozzácsatolja Balassa birtokait. E végre azután nem is késett adományozásért könyörögni Bécsben. Erősen üthette a vasat, hogy ügye gyorsabb tempóban haladt. Jelentése nem is Krisztina, hanem főként Bálint ellen éleződik ki, s e miatt Ernő főherczeg január 26-ikán kelt rendeletében külön arra is véleményt kér, nem kell-e Krisztinát is pörbe fogni. «Jóllehet Dobó folyamodásában az említett bűn elkövetésével nem vádolja egyszersmind a maga testvérét is; de mivel sokan úgy vélekednek, hogy e tekintetben ez is éppen olyan bűnös s e miatt nemcsak kis várdai dotalitiumát, hanem sárospataki birtokrészét is elvesztette.»[4] A sokak közé tartozott első sorban Dobó. Áhítozott Krisztina részére, de megakarta legalább a lát-

[1] I. r. 14. cz. 10. §.
[2] I. r. 107. cz. 1. §.
[3] II. r. 75. cz. 1. §.
[4] Szilády, id. h. XXI. l.

szatot menteni azzal, hogy testvérét nem vádolta. Az ő durva lelke nem volt fogékony a finomabb érzelmekre, különösen nem akkor, ha azok ára kézzelfogható haszonnal volt fölmérve, de a világra s a külszínre mégis adott valamit, s mert jól tudta, hogy vád nélkül is, maga a tény vádolja Krisztinát, nagylelkűnek akarván látszani, lemondott a világ előtt a bakónak torz szerepéről.

A jogügyek igazgatója azonban a Hármaskönyv intézkedéseit tartotta szem előtt s e miatt az ügy mégis lassúbb tempóban haladt, mint ő szerette volna. Mert a pozsonyi kamara is a jogügyek igazgatójának jól megokolt álláspontját fogadta el s kísérőlevelében mellette nyilatkozott. E szerint Bálintot a rendes per útján történt nyilvános elmarasztalás alapján lehet csak a hűtlenségben vétkesnek kimondani s rá a törvényes itéletet kiszabni s Dobó Ferencznek a maga nevében kell a pört megindítani. Jelentette azt is, hogy Dobó Balassának csak ősi birtokait kérheti, nem pedig az inscriptio czímén s örökösödése által negyedrészben bírt Újvárat és Kékkőt, továbbá, hogy ha a felség Krisztina pataki, gönczi és telkibányai részét hűtlenség czímén elkobozva, Dobónak adományozza, a kincstár elveszti a visszaszerzés jogát, mert a birtokokat Krisztina, Dobó Istvánnak szóló inscriptio czímen, mint örököse harmadrészben bírja. A pozsonyi kamara mellett a szepesitől is véleményt kértek s ez úgy nyilatkozott, hogy Krisztinát, míg per útján el nem marasztalták, nem lehet pataki jogai gyakorlásában akadályozni, legfeljebb korlátozni, hogy férfi kísérettel Patakra be ne léphessen.

E jogi vélemények Dobó Ferencz vérmes reményeit lelohasztották, a hűtlenek birtokaira való igényeihez már nem nagyon bízott, de az édes bosszú még mindig sarkalta, s reményét élesztette, hogy a pörbehívás megtörtént; még pedig mindkét czímen. Az esztergomi káptalan, melyre a pörbehívást bízták, az 1585 június 1-én kelt királyi parancsnak en-

gedelmeskedve Thomassanovith János barsi alesperest bízta meg az idézések kézbesítésével, a kamara pedig külön is figyelmeztette Dobót, hogy az idézőlevelet sürgesse, nehogy a törvényes 60 nap eltelvén, a megidézettek kifogásokkal élhessenek. Dobót nem nagyon kellett biztatni s a barsi alesperes félországot bejárva szerencsésen elvégezte föladatát. Balassát és nejét július 15-én Bornemissza Imre kastélyában, Velejtén találta meg, s nekik ott kézbesítette a megidézést; Balassa és felesége szolgáit, kit hol tudott, ott kereste föl. A derék papnak ugyancsak sürgős útja volt, ha a június elsején kelt idézést idejében akarta kézbesíteni; jelentését a káptalan augusztus 11-én terjesztette fel, s ezzel mi sem állott annak útjában, hogy Balassáék ellen a főbenjáró per meginduljon s Dobó Ferencz reménysége ismét éledezni kezdjen. Nagyon nehezére esett volna neki, ha le kell mondania Sárospatakról, melyet tényleg már úgy is bírt. Mióta Krisztina és férje ellen a sógor hajszája megindult, nyugodtan ült a várban, mert természetes, hogy a fiatalok nem háborgatták, sőt Krisztina javait is magának foglalta le, különben Bálint nem kérte volna végrendeletében feleségének rendelt tutorát, Báthory István lengyel királyt arra, hogy «ő felsége Dobó Ferenczet intse arra, hogy az elvett jószágot és marháját adja meg a szegény árva feleségének és hagyjon békét mindenből neki». Dobó tehát Patak urának tekintette magát és nem szívesen látta, hogy a pör, a milyen sietve indult, később ép olyan akadozva folyt.

A pataki várnak úgynevezett elfoglalása után megindított hűtlenségi pör elseje volt ama méltatlan pereknek, melyekkel a korona Bálintot zaklatta, egyike s a kevésbbé súlyosabb. Jól ismervén a hazai törvénykezés útját-módját, a politikai viszonyokat és sógorát Dobó Ferenczet: számított arra, hogy mire az országgyűlés, melyre idézve volt, összeül, jó darab idő el fog mulni s akkorra a nagy fel-

38. A SÁROSPATAKI VÁR UDVARA.

(Rajzolta Dörre Tivadar.)

háborodás, mely a pataki eset nyomán, szinte megdöbbentőleg rátámadt, engedni fog erejéből s ő egy nyugodtabb és pártatlan biróság előtt magát sikerrel védheti s a violentiát tisztába hozhatja. Számított arra is, hogy Dobó, ki első sorban Patakot osztatlanul kívánta bírni, miután már úgy is benne ül, nem fogja a dolgot sürgetni, amúgy sem lévén sok keresni valója, mert Bálintnak csak ősi vagyonát lehet elkobozni s azt is részben Ferenczczel felében, részben Andrással negyedében bírta, s egyik fele a hódoltságon fekszik. Számíthatott arra is, hogy az országgyűlésen annyi államügy kerül szóba, hogy ügye újabb halasztást

szenved s így minden közrejátszott arra, hogy az időtől várja pörének szerencsés végződését, főként abban a reményben, mely a felség kegyelmével is kecsegtethette. Ez okok miatt több-kevesebb bizalommal tekinthetett a jövőbe, bár nyugalmat nem tudott magának biztosítani. S annál kevésbbé, mert a házasságából keletkező másik per, mely őt vérfertőzéssel s így hűtlenséggel vádolta, amazzal majdnem egyidejűleg indult meg ellene.

V.

Az egyház az unokatestvéreket másodfokú rokonságban levőknek tekinti s házasságukat elitéli és bünteti. A magyar jog a római egyház álláspontján volt, melyet a lateráni és trienti zsinatok végzései végleg megerősítettek. A Hármaskönyv intézkedése, mely a negyedízig való rokonok közt kötött házasságot vérfertőzésnek mondja ki, s a vérfertőzők ellen hűtlenségi keresetet indít, határozott és világos, de ha Bálint nem az országos törvények, hanem felekezete tanítása tekintetbe vételével vette is el unokatestvérét: mindenképen tudatában volt annak, hogy házassága törvénybe ütközik. Mert a protestáns zsinatoknak idevágó végzései meglehetős egyértelemmel tiltják a rokonok közt a házasságot, csupán a rokonsági fok megállapításában térnek el.* Bálint nemcsak az országos, hanem a vallási törvények ellen is vétett, midőn Krisztinával megesküdött, sőt vétett egyházának más rendelkezései ellen is, a melyek a házasság megkötésének módjáról szólanak.** Es-

* Maga az 1567-iki debreczeni zsinat a vérfertőzést egyenesen halálra méltó bűnnek minősítette. A debreczeni hitvallás (1562) rendeli, hogy a vérség iránt való tiszteletből harmadfokon belül s vaktában ne történjék összeköttetés; épen ily értelemben határozott a körmöczi 1558. 1577. és 1580 évi konvent; míg a többi zsinat, a mely ezzel foglalkozott, negyedízig tiltá a házasságot rokonok között.

** A debreczeni zsinat egyenesen megmondja, hogy lakodalmakat tartani, házasok

küvője, legalább Dobó Ferencz jelentése szerint, titkon, hozzátartozói és bűntársai előtt és a karácsonyi ünnepek alatt történt, tehát még ezzel is szaporította ama lehető kifogásokat, melyek házassága törvényességét fenyegették.

Nem lehet föltenni, hogy Bálint vagy környezete, bátyja András, öcscse Ferencz, a Balassák lelkipásztora ne tudták volna az egyházi és világi törvényeket, melyek az unokatestvérek között kötött házasságnak akadályul szolgálnak s ne tudták volna azt sem, hogy mily föltételek között kötött házasságot ismer el az egyház törvényesnek. Azt sem lehet föltenni, hogy mindezt tudva, Bálint és Krisztina vaktában, szinte a maguk veszedelmébe rohanva, keltek volna össze. Olyan féktelen szerelmi vágy egyiken sem uralkodott s összeköttetésüket érdekeiknek gyakorlati közösségén kívül mi sem siettethette. S azok a főemberek és papok, kiknek tanácsára hallgattak, tudva és akarva csak nem kergethettek bele két fiatalt a törvények szigorának megvetésébe? Talán arra gondoltak volna, hogy a vérrokonok, ha nem tudják rokonsági fokukat, jóhiszemű házasságot köthetnek s ez gyermekeiket törvényessé teszi? Vagy arra számíthattak talán, hogy a vagyonilag érdekelt felek tudomása fölment a törvény alól? Egyik eset sem mutatkozik valószínűnek, mert bár Ferencz és András, a Balassa ágán érdekeltek, hozzájárultak ugyan Krisztinával leendő egybekeléséhez, de ezt a Dobó ágán érdekeltekről nem tudjuk, Ferenczről jelentése szerint bizonyos, hogy nem tudott róla. Azonkívül a közöttük lévő vérség mindkettőjük előtt s különösen papjuk előtt nyilvánvaló volt s kétséget nem szenvedett. Miben bízhatott tehát Balassa, hogy mégis házasságot kötött unokatestvérével: ha sem az egyházi, sem

esketését úrnapokon végezni nem szabad (1567: XXII.) s a gönczi zsinat tételesen fölsorolja az ily napokat, köztük a karácsonyi ünnepeket (1566: XV.); s intézkedés történt arra is, hogy a házasokat kihirdessék, nyilvánosan a gyülekezet előtt eskessék és a felek rokonsági fokát megtudakolják.

az országos törvények szerint nem lett volna szabad azt tennie? Vagy annyira könnyelmű és oktalan volt, hogy fejjel rohant a veszedelembe, vagy annyira égett Krisztina után s ez őt annyira elvakította, hogy vakon követte oly koczkázatba, hol fejükkel játszanak?

Kétségtelen, hogy a kinek hatalma van kötnie, hatalma van oldania is. Az egyházi törvények követelte föltételek alól való föloldozásra ma is van a fölöttes hatóságnak joga, volt régen is, lehetett nálunk már a XVI. században is. S Bálint dispensatióval köthette meg házasságát, mert egyik leveléből meglátszik, hogy arról, a mi Patakon történt, előzetes tudomása volt sok főembernek: «mert én azt soha az én magam fejétől s magam gondolatjától nem cselekedtem, hanem holmi főprocator ez országban volt és mind az mi hitünkön való főpapok s mind az püspökök akaratjából s biztatásából indultam erre, hogy mind Isten előtt, s mind penig ez világi emberek előtt tisztességemre essék, ők ezt mondák». Ez a levél nem mondja ugyan szószerint, hogy dispensatiója volt, de azt mondja értelme szerint. Mert a mi a holmi főprókátorok s a hitén lévő főpapok és püspökök akaratjából történt — engedelmükkel történt, s a mit biztatásukból tett, jóváhagyásukkal tette. S tette bona fide, majdnem polgári és hitbéli hűséggel, hogy mind Isten előtt, mind az világi emberek előtt tisztességére essék. S valóban megemlékezve arra, hogy házassága mindenképp menthetetlen könnyelműség és vak ostobaság lett volna: ez az egyetlen mód van hátra, a melylyel házasságát megköthette: a dispensatio, melyet főpapjai neki megadtak.

A főpapok és püspökök biztatására és akaratjából Bálint ép oly jóhiszeműséggel kötötte meg házasságát, mint a milyen jóhiszeműen járt el a főprókátorok tanácsára, mikor Patakon a várőrséget a maga hűségére fölesksüdtette. Csakhogy a kamara s az udvar házasságát is oly komolyan vették, mint a vár elfoglalásának megkísérlését. Dobó Fe-

rencz biztosra számított: Patakra vonatkozólag a játékot megnyeri. Ez okból élőszóval tett panaszában hihetőleg ép oly keményen vádolta sógorát és testvérét, mint írásbeli jelentésében s Bécsben egyelőre neki adtak igazat. A január 21-iki parancsban Ernő főherczeg e fölfogást árulja el, a midőn erősen hangsúlyozza, hogy a vérfertőző házasságot kötött s hűtlenségbe esett Balassánénak birtokait kobozza el s adja át Dobó Ferencznek, s az ellenük megindított eljárás hasonló szellemben folyik tovább.

39. A POZSONYI KAMARA TANÁCSOSAINAK ALÁÍRÁSA 1585-BŐL.

Látnivaló, hogy e vádaknak bármelyike, annál inkább a kettő együtt, megkeseríthette az új házasok mézesheteit, de látnivaló az is, hogy forrásuk egy s ugyanaz: Dobó Ferencznek esztelen kapzsisága. Ez a forrás bepiszkítja a jog és törvényesség tiszta folyamát s bár nincsenek rá adataink, de hiszszük, hogy az akkori közvélemény talált mentséget Bálint esetében s talált megróni valót Dobó eljárásában. Ha még azt is meggondoljuk, hogy Bálint nem a maga akaratjából tette, hanem bízott a jogtudósok és főpapok tanácsában, e súlyos esetekben nem magát a köny-

nyen hívő költőt, hanem környezetét kell vádolnunk. Mélyen sajnáljuk e kemény leczkét, melyben törvényeink őrei Bálintot részesítették, de megnyugtat az a tapasztalás, hogy túlon túl való buzgalommal nem siettek a törvény szigorának érvényt szerezni. A miben, úgy véljük, nagy része volt annak, hogy a kamara s a rendek tisztában voltak a vádlóval s a vádlottal, ismerték amannak önző lelkét, ennek könnyen hajló és meggondolatlan természetét. Szeretnők, ha e pörök minden irománya előttünk feküdnék: hogy tanúságot tehetnénk a mellett, a mi a magyar biróságnak dicsősége marad: mélyen belátó jogérzetéről.

Balassa Bálint pedig a zólyomi várban várta a tavasz kinyiltát s azt, micsoda szemmel nézték Bécsben házasságát. Fent a Kárpátok kellő közepén lassan tavaszodik, az emberek nehézkesebbek, de azért a róla szóló híreket adták s vették s eljuttatták Bálint fülébe is. Kénytelen volt belátni, hogy a világ inkább ellene, mint mellette van. Míg a tél tartott, a tavasz ki nem zöldült, egyre-másra irogathatták informáló leveleiket a felső megyék uraihoz s Bécsbe és Pozsonyba, az udvar s a kamara szolgálatában álló bizalmasaikhoz. Mikor azután a tavasz beköszöntött, Bálint és felesége is útra keltek. Bejárták ismerőseiket s egyengették a maguk igazságát. Így mult el a nyár is. Július közepén Velejtén voltak Zemplénben, a hó végén Abauj-Szántón, s később az ősz derekán Királyfalván, a mint okleveles nyomaink mutatják. Bálint mintha bujdosott volna. 1585-ben az újvári angáriáért sem köszönt be, hihetőleg erre az évre Ferencz vette föl. Talán az idézés alul akartak kibujni, talán Bálintnak nyugtalan természete követelte meg ezt a kószáló életmódot. Később is, mikor nagy bánat érte, bujdosásra indult, s most eléggé ránehezedett a sors, hogy nyugton ne hagyja. Milyen rövid és nyughatatlan az a levele, a mit július 22-ikén Szántóról Móricz Balázshoz írt. Röviden és szakgatottan ír, kéri támogatását: «s most kérem kegyelmedet, mint

régi bízott uramot és barátomat, ne hagyja kérésemet hiában, hanem ez mostani szükségemben kegyelmed is legyen mellettem az igazság szerint».* Versei között, a mint költeményeit olvasgatjuk, egyet sem találunk, melyben e nyugtalan és aggodalmas, ez izgatott és zaklatott kedélyállapot ki tudott volna fejeződni. Testi szenvedéseit soha sem foglalta versbe, költőileg csupán a lelki fájdalmak törtek ki ajakán. S most ime betegeskedett; betegsége, hihetőleg e túlcsigázott lelkiállapot s meghajszolt bujdosás következményeként, már előbb meglepte s később mind fenyegetőbbé kezdett válni. Régebben (1577-ben) írt leveleiben arról is panaszolkodik, hogy az András által tervezett házasságtól azért is vonakodik, nehogy újra reá törjön a szemfájdalom, a betegség. Nem e régi keletű baj támadta-e meg mostan, mikor megházasodott? Feje fölött meggyűltek a felhők, lelki és testi bajok egyformán nyomták s ez utóbbiak miatt költészetéhez sem tudott menekülni.

S hogy minden ellene esküdjék, még bátyjával, Andrással is ellenségeskedésbe keveredett, a mely még csak fokozta, mai kifejezés szerint, idegességét. Csak egy reménysége volt: felesége áldott állapota, mely apai örömmel kecsegtette. Felesége és öcscse Ferencz tartottak ki mellette; hűségüknek és szeretetüknek legszebb bizonysága az az őszinte szeretet és ragaszkodás, mely végrendeletéből kiolvasható. Ellenben András ez év tavaszától már ellensége lett — a véghlesi örökség miatt. Ekkor nyilt ki Bálint szeme, ekkor ismerte meg Andrást a maga való színében. Megemlékezett arról, hogy András úrral 1583 szeptember elsején Vág-Beszterczén a túlélő fél javára kölcsönösen biztosított viszont-örökösödést kötött ki, s megtudta azt, hogy András egy esztendővel előbb már bizonyos Balassa-javakra a tarnowi gróffal a viszonos örökösö-

* Századok, 1876. évf. 90. l.

dést megkötötte. Vág-Beszterczéért vejének, János herczegnek átengedte Makoviczát és egyéb birtokokat. Makovicza pedig ama birtokok közé tartozott, melyeket András úr 1569-ben Miksától 190.500 rajnai forinton kapott.* A testvérek atyja, János, e vásárban is érdekelt fél volt, s a mint András elhallgatta annak idején, hogy a testvéreket Dunaeczből is rész illjeti, könnyen elhallgathatta azt is, hogy ily módon megkárosította unokatestvéreit. Hihetőleg Bálint maga kérte meg Istvánffy Miklóst a közbelépésre, a ki Balassa János fiai iránt való őszinte érdeklődéséről nem egy alkalommal tett tanúságot, s most is szivesen pártolta ügyüket.

Bálintot e kiábrándulás mindenkor nagyon bántotta volna, most egyenesen dühbe hozta. Dühét fokozta, hogy András éppen akkor támadt föl ellene, mikor neki a legnagyobb szüksége lett volna minden segítő kézre. Ha még fokozni lehet a csalódás szülte keserűséget, mely Bálint őszinte szivét eltöltötte, Andrásnak sikerült ezt tennie azzal, hogy egyszerűen kifürösztötte őt és testvérét Véghles várából és a hozzá tartozó birtokokból. E tettét is símán és álnokul, alattomosan és a törvényesség látszatával hajtotta végre, úgy hogy törvényeink alakiságaival sikerült az igazságot elhomályosítani. Mennyire ravasz róka volt, s menynyire be tudta Bálint szemét kötni, mily nagy mértékben képes volt Bálintot áltatni, hazugsággal magához kötni és jóhiszeműségét, igazságszeretetét fitogtatni: épen a véghlesi pörből tünik ki. András úrnak sok turpis causája között ez volt a legcsúnyább.

A Balassák egyik vonását, hogy családi érdeküket és nevük fényét kölcsönösen emeljék, a legcsúnyábban András úr támadta meg. Önző lelkét kúfár szellęme igazgatta, s ez előtt sem a családi név fénye, sem a familia emelkedése nem volt másképen elképzelhető, hanemha ő általa.

* Wenzel másolatai a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.

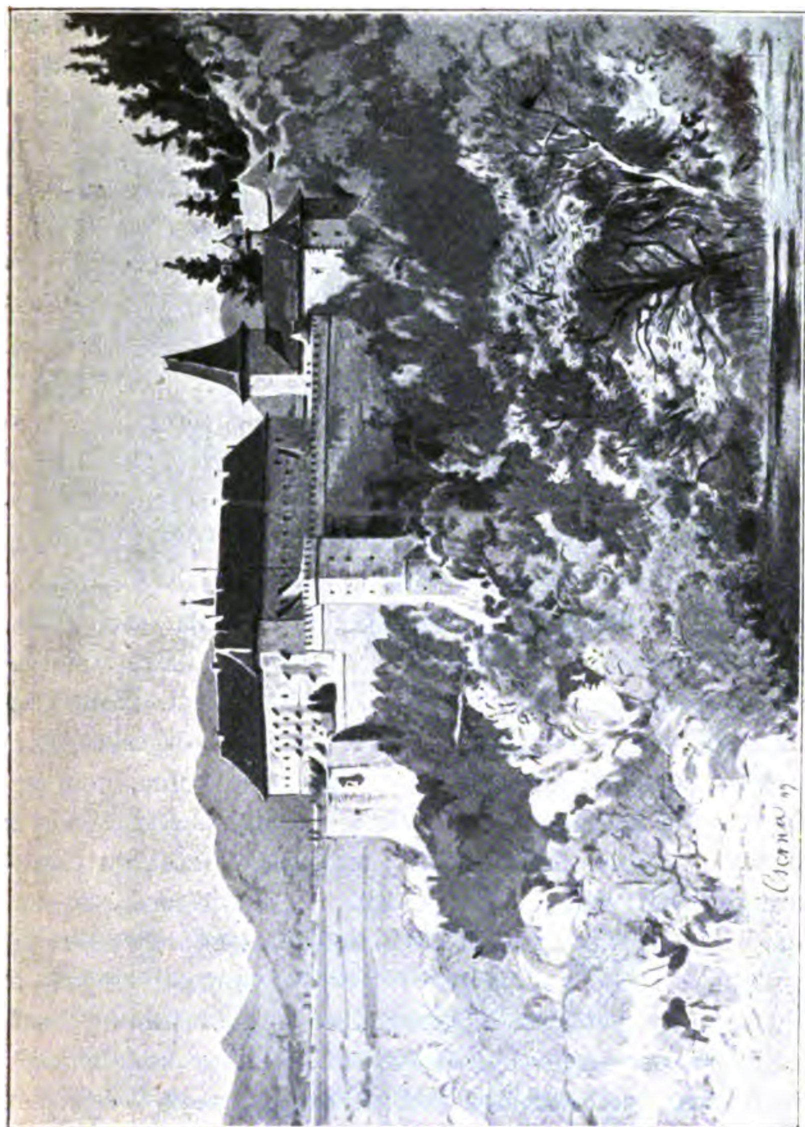
S míg a régi jó Balassák fiágazatukban kihalván, vagyonukat szent hagyományképen szállították át a túlélő Balassákra: András az élők vagyonára áhítozott s az élők megkárosításával akart gazdagodni. Míg a többi a régi gyűlölködések keserű emlékeire fátyolt tudott borítani a halálos ágyon: ő a vele jót tévő Balassa János fiai ellen fenekedett. El tudta felejteni, hogy emelkedését, szerencsés zálogos jószágait Balassa Jánosnak köszönte, s az atyától nyert kölcsönt, mert írásba foglalva nem volt, a fiaknak nem fizette vissza, sőt közösen öröklött javaikban is meg akarta őket rövidíteni.

Mikor Balassa László 1585 tavaszán halálát közeledni érezte, megemlékezett a Balassák e hagyományáról s április 16-dikán végrendeletet tett, melyben az 1583 szeptember elsején Vág-Beszterczén kötött egyességük szerint vagyonának javarészét, melynek gyöngye a véghlesi vár volt, Andrásnak és János fiainak hagyta. Mikor azután tavaszszal, valószinűleg még áprilisban, meghalt, Véghles miatt a Balassák között kiütött az egyenetlenség. Jogot tartottak hozzá András és a testvérek, mindhárman azon az alapon, melyet kölcsönös örökösödésük ügyében, Vág-Beszterczén kelt egyességükben irásban foglaltak, s László végrendelkezése szerint, melyet április 16-ikán Véghlesen «súlyos betegségében ágyához szögezve, lelkét Istennek ajánlva, testében betegen, de elméjét épen bírván», odahívott tanúk előtt tett.

András úrnak nehéz volt kivárni a temetés végét. Sietett Bécsbe s «non obscure ostendit» Ernő főherczegnek, hogy a véghlesi vár s tartozékai «optimo jure» ő reá szállottak, abban a mérvben, a mint boldogult Balassa László azt bírta. Útja nem volt hiában, mert május tizedikén Ernő főherczeg a magyar kanczelláriával s egy hét mulva a hadi kamarával ráirat a véghlesi várnagyra, Tapolcsányi Jánosra, hogy Balassa András urat a várba beereszsze s őt a várnak

nyugodalmas birtoklásában meghagyja. András úr be is vonult Véghlesbe, ámbár nem olyan hamarosan, mert Tapolcsányi nem eresztette be, hanem azzal csúfolta ki, hogy a királyi rendeleteket egy forinton vásárolta, s nem is volt hajlandó addig beereszteni, míg a parancsot Dobó Ferencz útján hozzá nem küldik. András úr panaszt emelt ellene Bécsben s végre is kénytelen volt őt Véghlesbe bebocsátani. Nem véletlen dolga, hogy Tapolcsányi akadékoskodott, ő igen jól tudhatta, hogy Balassa László öröksége nem illeti egyedül csak Andrást, s azt is, hogy László végrendelkezett. Egyik felet sem akarta a várba beengedni, hogy a másik felet magára, a várra s a hozzátartozó birtokokra ne ingerelje. Bölcsen tudta, hogy a melyik Balassa beül, azt kivetni azután nem lehet, továbbá, hogy a melyik kint maradt, az erőszakosan is be akar jutni. Hanem András Bécsben addig járt, mígnem be kellett őt eresztenie. A várnagy pedig jól számított, hogy a kint maradt Balassák nem hagyják a beülőt nyugodtan.

A mint Bálinték megtudták, hogy András Véghlest tényleg bírja: neki eresztették féktelen szenvedélyüket András ur nyugodalmának. Napról napra nyugtalanították, hogy a vár birását reá nézve lehetetlenné tegyék. András megint Bécshez fordult s augusztus 17-ikéről újabb parancsot eszközölt ki Tapolcsányihoz, hogy Balassa Andrást rokonai s minden más birtokháborító ellen megvédelmezze. Ez a parancs nem védelmezte meg sem Véghlest, sem Andrást, s Tapolcsányi sem tudta a rendeletet Bálinték ellen foganatosítani, a kik András úrnak nagyon keserű napokat szereztek, daczára annak, hogy ugyanazon napról ők is megkapták a főherczeg parancsát. Bálinték megfogadták a főherczeg szavát, maguk tehát nem Andrást zavarták, hanem véghlesi jobbágyait. Nem maguk bántották András úr embereit, hanem odatelepítették hű szolgáik közül a legvakmerőbbeket, azok azután tőlük telhetőleg mindent elkö-

40. VÉGHLES VÁRA.
(Rajzolta Cserna Károly.)

vettek, hogy András ne arathasson. Andrásnak megint csak Bécshez kellett fordulnia. 1586 április 5-ikén Ernő főherczeg a Balassa-testvéreket szigorúan meginti, hogy szolgáikat féken tartsák, s hogy ha igényük van Véghlesre, arról őt világosítsák föl s jogukat törvény szerint keressék.

Ez az izgató és furfangos játék, melynek Tapolcsányi meg a várnépek itták a levét, még sem tarthatott örökké. András belátta, hogy Bálinték nekivadultak, hiába van ellenük minden igyekezete, a kamara s a kanczelláriának minden rendelete, nem fogják megtűrni, hogy ő a várat nyugodtan bírhassa. A milyen álnok volt velük szemben bátyjuk, olyan kiméletlenek voltak ők, mert nem csupán Véghlesben, hanem mindenütt nyomában voltak, mint az antik világ fúriái, mindenütt nyugtalanították. Váratlanul rajta ütöttek emberein, termésén, jószágain, ménesén. Semmit sem kiméltek, mindenben kárára voltak. Bálint maga Vág-Besztercze alatt kiszakított két fehér csikót a legelésző ménesből s elhajtotta, Ferencz pedig 32 oldal szalonna s egyéb holmiból álló szállítmányra tette rá a kezét, melyet Balassáné Zethenyéről Szent-Miklósba vitetett. Nem képzelhetjük, hogy Bálintot és öcscsét akár a két csikó, akár az oldal szalonnák anyagi értéke vonzotta volna, nem pedig egy kis hetykeség, a mely nagyon emlékeztet a magyar virtusra. András nem győzött minden ily esetben királyi parancsot sürgetni, a minek azonban foganatja természetesen nem lett. Így azután igen rövid idő alatt égő gyülölet választotta el őket egymástól, a mely egyformán lángolt az ellenséges rokonokban. Egyforma erővel égett mind a kettőben s minden egyes esetben kitört, a mikor csak alkalom kinálkozott reá. Az áldatlan versengés, mely Véghlesért közöttük folyt, előbb-utóbb a törvényes fórumok elé vitte ügyüket, s Andrásnak sikerült kivinnie, hogy Véghles az övé maradt. S ezt a pert nem Balassa László, hanem László atyjának, Zsigmondnak végrendeletével nyerte meg.

41. A ZÓLYOMI VÁR A VÁROS FELŐL.

(Rajzolta Cserna Károly.)

VI.

BALASSA László halála s a Véghles birtokáért megindúlt versengés egy időre esett a pataki kaland és házassága miatt Bálint ellen indított pörök kezdetével. Lelke égett a szégyentől s a Dobó ellen szított bosszútól. Komoly aggodalommal látta, hogy ellenségei házasságát és a pataki kalandot hűtlenségnek minősítik s keserűen csalódott Andrásban. Pörei az országgyűlésig pihenhettek, Dobóhoz nem férhetett: nyitva állott azonban útja Véghles pusztítására, András rontására, hogy a benne összegyülemlő vak indula-

tok tárgyául szerepelvén — egy rövid időre megcsendesüljön. A hirtelen támadt harag hamarosan kiadta mérgét s Bálint otthonában megtalálta az enyhülés és a remény napjait.

Két esztendeig tartott a házi tűzhely vonzó s megnyugtató hatalma, 1586 végeig, mely alatt Bálint a zaklatások elől otthon menedéket, a világ bajaiban enyhülést talált. Életének talán ez volt egyetlen szakasza, a mely alatt lelkének nemesebb fele sikerrel tartotta egyensúlyban hirtelen feltörő szenvedélyeit. Krisztina szerelme, hitvesi figyelme, ha nem is boldogsággal, de a megelégedésnek kedvesebb derűjével tudta körülvenni. S örömét a reménység megaranyozta, reményét a valóság beváltotta, s ez a valóság őt egy időre, de nagyon boldoggá tehette. Fia született, a kit a nagyapa emlékére Jánosnak keresztelt, s a ki őt hasonlíthatatlan gyönyörűséggel örvendeztette meg. Az izgalmak, melyeket pörei, kalandjai s a «kis idegen» várása okoztak, betegségbe döntötték. Vas egészségét komoly veszedelem fenyegette, ezért végrendeletet is tett, felesége és magzata javainak és jogainak védelmére. Betegágyán magába szállott, lelkét kegyelmes Istenének ajánlva, kéré azután mindenféle barátait, bizott urait és ismerőseit, hogy a kinek mit vétett volna, ő néki megbocsássanak. Végrendeletének nyugodt hangjából magába szállása, intézkedéseiből igazságszeretete, jólelküsége és családja iránt való komoly kötelességérzete tünik elénk. Krisztina és kis fia minden gondja, ő értük aggódik s kéri az ő érdekükben fejedelmi jóakaróját, a lengyel királyt, tútorait s az ő vitéz öcscsét: «az egy Istent megtekintvén és aztot is, hogy az én feleségem ő kegyelmének kétképpen való atyjafia, ne háborgassa semmiben, hanem ő kegyelme is legyen egyik oltalmazója, kiért az Uristen mind jártában, költében szerencséltesse és nagyra vigye dolgát. Minden gonosz tanácson se induljon el.»*

* Századok, 1873. évf. 316. l.

Ez utóbbi tanács magában foglalja Bálint életének egész tanulságát, egyúttal pedig minden tévedésének egyetlen s főokát. Végrendelete élete eddigi folyásának harmonikus, megnyugtató befejezése gyanánt tünik föl, s egyben apologiának, a miért minden gonosz tanácson elindult s házasélete csendes boldogságáról írott vallomásnak.

Azonban Bálint nem arra született, hogy mint egy Istenhez térő nemes úr, övéiről gondoskodván, letegye az élet nyügét s névtelenül merüljön el az idők árjában. Sorsa másként volt megírva a csillagokban — fölépült s újra kezdte az életet. Innentől azután nem indult el minden gonosz tanácson: saját szivét és erős lelkét követte. Hogy szíve és szenvedélyes lelke nem csalhatatlanok, azt még ekkor nem tudta, de érezte, hogy szíve igaz és lelke őszinte, s úgy képzelte, hogy ha ennekelőtte is rájuk hallgatott volna, elkerülhette volna életének nem egy zátonyát.

Pöreiben némi szünet állott be, míg az országgyűlés sem volt kitűzve, a melyre czitácziót kapott. De az esztergomi szentszék beleavatkozott, s a pápa is. V. Sixtus hitelt adva ama kósza híreknek, hogy Balassa törökösségben él, hogy fiát is «török módra keresztelte»* s neki Musztafa nevet adott, egyszerre két oldalról támadták meg. Az esztergomi szentszék pörbe fogta házasságáért, s a pápa eljárást akart ellene indíttatni, azért hogy törökké lett. Mikor erről Rómában élő barátaitól értesült, megerősödött benne az elhatározás, hogy apja hitét elhagyva, katholizál. Elhatározásának indítékai ép oly rejtélyesek az utókor előtt, mint annak a katasztrófának részletei, a melyek szivét ép e lelki szorongattatások közepette érték. Mi történt közte és felesége között, úgy látszik, soha sem fogjuk megtudni; csak versei sejtetik velünk a csalódás nagyságát, mely oly hirtelen zudult Bálint lelkére.

* «*Ritu turcico baptisari curasset*», úgymond a vádlevél.

Krisztinát *idegenségben* és *hamisságban* találta, s látva, hogy *elvadult,** válni készül tőle, akkor, midőn a csellel kötött házasság miatt két főbenjáró per folyik ellene. E látvány groteszkségét csak helyzetének tragikuma múlja felül. Kis fiát törvénytelennek akarják bélyegezni s apjával együtt törökösségről vádolják, András Véghles miatt támad ellene, öcscsével anyagi bajok miatt meghasonlott, őt magát a szükség nyomja s még az elemek is rontják. S míg eddig legalább otthonában vigasztaló feleségét és gyermekét ölelve, föl tudott engedni, vagy öcscsében bízva, aczélosodni érezte tetterejét, most magára hagyva, ellenségei üldözésének kitéve, nyomasztó gondok terhe alatt senyved.

Bálint az életnek mindennapi gondjait soha sem vette komolyan. A pénz és arany értékét, mint a legtöbb ember, csak akkor érezte, mikor nem csörgött tarsolyában. Hanem annál mélyebben érintették lelki bajai; csalódások és aggodalmak. Megtagadta vallását, elfeledte édes anyja imáit és rengető dalát, Bornemissza tanításait — de megtalálta az embernek egyetlen hű barátját, egyetlen igaz menedékét, egyetlen őszinte vigasztalóját: az egy igaz Istent. Megtalálta lelke vigaszát s elvetette annak forrását: régi hitét; hogy az ellene szórt új rágalmakat elnémítsa, vallást tett hitéről, a szepesi káptalan, majd 1586 augusztus 24-ikén az esztergomi káptalan előtt. «Tagadta, hogy Mahomet követője volna, ünnepélyesen vallást tett arról, hogy ő, bár eretnekségben született és neveltetett, most már mind az által erős hittel a római katholikus egyház hívének vallja magát. Jól lehet ezeket a feljebbvaló napokban a szepesi káptalan előtt általánosságban kinyilatkoztatta, most mégis a teljesebb bizonyosság kedveért s azért is, hogy akkori általános nyilatkozatának lehető homályosságát végképen eloszlassa s mindaz, a mit

* A XXXIV., XXXV., XXXVII. sz. énekek czímeinek kifejezései.

akkor elhagyott, vagy a mi a jegyző hibájából járult nyilatkozatához, helyreigazíttassék; ezt újból nyilvánítja, fogadja és erősíti.»* S a mit belecsöpögtettek fogékony gyermeklelkébe, a zólyomi vár tanuló szobájában, most vált malaszttá, sanyarúságai között. Belőle költészetének új s fönséges forrása fakad és himnuszainak, zsoltárfordításainak s istenes énekeinek komoly és magasztos tartalmává finomul. Az élet nyomorúsága megtanítja, hogy a saját lelkébe nézzen és Istenére tekintsen s eszmélve arra, hogy minden mulandó, a mi nem a hit szikláján épült — hitéhez köti reményeit, belőle merít vigasztalást s tőle nyer erőt és benne talál megnyugovást.

S most minderre nagy szüksége van. Magára maradt, egyházi és világi törvényszékek készülnek ellene s oly pörben, a mely már is tárgytalanná vált s oly itélettel, a mely nem őt a hibást, nem feleségét a bűnöst, hanem kis fiát, az ártatlant sújtja. Kuthassy György esztergomi vikárius fölvéteti ügyét s itéletet mondat, hogy a kis János törvénytelen s vérfertőző ágyból származott s így a Hármaskönyv I. r. 106. cz. 2. §-a értelmében ráolvastatta, hogy nem örökösödhetik szülői javaiban és jószágaiban, még akkor sem, ha a pápa törvényesítené, mert ennek a javakban való öröklésre semmi hatása sincs.** Szegény Bálint, megint holmi rossz tanácsra hallgatott.

Volt valami tetszetős valószerűség abban, hogy elhagyottságában, a zaklató támadások elől a katholikus egyház mindenható hatalmához forduljon védelemért s a szentszék szárnyai alá meneküljön. Rést ütni a kipróbált hűségű Balassák protestantizmusán, visszahódítani közülök egyet, a szorongatott Bálintot, s ezzel is gyöngíteni a protestantizmust: minden időben nyeresége lett volna a katholikus egyháznak. Egy megtérő bünös többet ér száz igaznál, egy katholizáló Ba-

* Szilády, id. h. xxv. l.
** Századok, 1873. évf. 320. l.

lassa megérdemli, hogy érte közbe járjanak. Kitől eredt e tanács vagy kinek a gondolata volt — nem tudjuk, de hogy nem Balassáé, az valószínűnek látszik ama rágalmakból, melyeket ellene támasztottak s Rómáig eljuttattak. «Azt a rágalmat, (t. i. hogy törökösséggel vádolták,) czáfolásra sem tartotta méltónak, egyszerűen csak tagadta. Énekeiből látszik, hogy a török nyelvet tökéletesen értette, abból egyes dalokat (XXVIII. XXXIX. LVI. Coel. XVI.) úgy tudott átültetni, hogy fordításaiból nemcsak a nyelvismerete, hanem a költői művek fordításához megkivántató finomabb érzék is kitetszik. Ezen jártasságához s képességéhez külső magaviseletéből s nyilatkozataiból is járulhatott egy és más, a mi az ellene támasztható, nálunk az akkori időben közönségesen *törökösség* néven ismeretes vádat inkább vagy kevésbbé valószinűnek mutathatta.»* S e vád czélja nem lehetett egyéb, minthogy őt katholikus hite mellett tanúságot tenni kényszerítse.

Ha megmarad apja hitén, a szentszék hatalma nem terjed ki rá, csak az országos törvények s nem egyúttal az egyházi fegyelem; de a mikor katholikussá lett, alávetette magát az egyházi biróságnak. A szentszék pedig szivósabb felpörös volt, mint a kincstár s még azután is zaklatta, mikor ettől már megszabadult. A rossz tanács megint visszájára fordult, Bálint újra csalódott. Azonkívül pedig hitének megváltoztatása ismét nagyobb távolságra vetette családjától, kivált Andrástól, a kivel a már ismert véghlesi ügy miatt törvény elé is kellett állania.

András úr benne ült ugyan Véghlesben, de nem bírhatta békén a Balassa-fiúk zaklatása miatt. Törvényes itélettel akarta tehát a várat és nyugodalmát biztosítani. László végrendeletét megszereznie nem sikerülvén, eljárást indított annak fölkutatására. A nyomozással Radecius Ist-

* SZILÁDY, id. m. XXVI. l.

ván egri püspök a garam-szent-benedeki konventet bízta meg, mely az 1585 október 19-ikén kelt jelentésében pontosan beszámolt annak eredményéről. A végrendeletet sehol sem sikerült megtalálni. A legnagyobb valószinűség szerint László nem is foglalta azt irásba, hanem szóbeli intézkedéssel hagyta javait kész az unokatestvérek versengésére, átokul. András beleült, mint láttuk, a várba, Bálinték pedig ott rabolták, a hol érték. Az állapot tűrhetetlen voltát mindenki érezte s a kérdést törvényes itélettel eldönteni, mind égetőbbé vált. Ernő főherczeg 1587 június 27-ikén kelt rendeletében Istvánffyt bízta meg törvénylátással s hosszabb kisérlet után augusztus 15-ikén megtartották a tárgyalást, melyre András úr Beznák ügyvéddel személyesen jelent meg; Bálinték Potoczky Kristófot küldték ügyvédjökül. A testvérek augusztus 7-ikén kelt levelükben* elmaradásukat országos dolgaikkal igazolták. «Hiszszük, hogy ti nagyságtoknál és kegyelmeteknél nyilván vagyon, minémű nagy dolgunk nekünk most itt Egren vagyon, mely nemcsak jószágunkban, hanem egész familiánknak tisztességében járó dolog . . . Hanem im barátinkot küldtük föl az ti nagyságtok és kegyelmetek személye eleiben, hogy a mi nemű dolgunk a mi urunkkal bátyánkkal Balassa Andrással urammal az véghlesi jószág felől vagyon, azt mi nevünkkel ti nagyságtok és kegyelmetek eleiben terjeszszék.» Már e levélből is kitünt, hogy Bálinték nem jártak egyenes úton. Eddigi nyomozásaink szerint nekik Egerben oly fontos dolguk nem volt, a mi miatt Pozsonyban meg nem jelenhettek volna. Ferencz ugyan, mint ötven huszárnak kapitánya, véghelyi szolgálatot tartott, de Bálintról nem tudjuk, mi tarthatta volna Egerben, ha nem az a szándék, hogy a biróság előtt másról, mint a véghlesi várról szó ne legyen. Ily értelemben adták ki megbízó

* Hasonmását l. a következő oldalon

42. BALASSA BÁLINT ÉS FERENCZ LEVELE A VÉGHLESI ÜGYBEN.

(Eredetije a családi levéltárban.)

levelüket, ily értelemben allegált Potoczky is, holott Bálint maga is úgy kérte, a főherczeg is úgy adta meg s a személynök is úgy tűzte ki a tárgyalás napját s őket is úgy idézték meg, hogy nemcsak a véghlesi, hanem az újvári s minden más ősi és szerzett vagyon és jog fölött támadt ellentét nyerjen e tárgyalás alatt kiegyenlítést. Bálinték bujkálása mindjárt a tárgyalás elején kitűnt, a mint a biróság fölvetette, hogy nem csupán a véghlesi, hanem minden más kérdésben dönteni fog a főherczeg rendelete szerint. A testvérek ügyvédének kifogását András úr és ügyvédje Beznák teljesen lerombolták azzal, hogy az összes Balassa-pörök reviziója van napirenden, mert maga Bálint kérte az új reviziót, s nagyobb bizonyossággal fölmutatta Bálint kérvényeit, melyekben azonfelül Andrást a törvények megkerülésével vádolja. Az ügyvédek tehát első sorban e kérdésben kértek itéletet s a birák kimondták, hogy a felek kötelesek a pörök összeségében hozandó itéleteket elfogadni s magukat ily irányú tárgyalásnak alávetni. Mert a biróság egybevetve a testvérek kérvényeit s a főherczeg rendeletét, arról győződött meg, hogy az összes pörök revizióját Bálint maga kérte a főherczeghez intézett folyamodásában. Bálinték tehát az első ütközetben csatát vesztettek, a mit minden katona ember rossz ómennek szokott tartani.

A biróság itélete így tehát in contumaciam szólt, legalább, Véghlest kivéve, a többi panaszokra, s bizony Bálintékra elmarasztaló volt. Kimondták, hogy Bálint és Ferencz kötelesek az okozott károkat megtéríteni, hogy Véghlesre nézve elutasíttatnak, hogy kötelesek, Salgó várát, Bussát és a kékkői várhoz tartozó birtokokat, továbbá minden osztatlanul maradt birtokukat megfelezve, az Andrást illető feleřészt kiadni; kimondták, hogy Bálint köteles az újvári részt Andrásnak átengedni s őt 1584-től az évenkinti 120 frttal kielégíteni. Az itélet kihirdetése után András ügyvédje figyelmeztette ellenfelét, hogyha valami panasza volna, terjeszsze

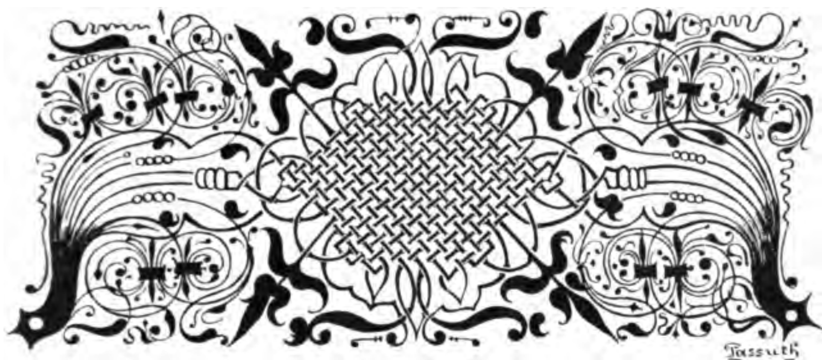
a biróság elé, mire Potoczky előadta, hogy néhai Balassa János Andrásnak Vág-Beszstercze megvételéhez nagyobb kölcsönt adott, megbízói tehát kérik, hogy ennek fejében a nekik eső rész kiadassék s kérnek terminust, hogy ez állításukat megbizonyíthassák. András úr erre is készen volt a válaszszal. Meggyőzte a biróságot azzal, hogy miután erről sem Ferdinánd adománylevelében, sem Balassa János végrendeletében egy szó említés sincs, Bálintéknak Beszterczéhez semmi közük sem lehet. S a biróság kénytelen volt a tények előtt meghajolva kimondani, hogy a testvérek ez irányban sem formálhatnak jogot. Pedig ha valaki, Joó János személynök, a ki Balassa Jánosnak minden dolgát tudta, meg volt arról győződve, hogy az itélet csak formailag helyes, és mégis kénytelen volt az itéletet ily értelemben mondani ki.

Bálint és Ferencz tehát pört vesztettek az újvári s a véghlesi ügyben. De mindaketten igen jól tudták, hogy az itélet nem végleges, számukra még mindig fönmaradt a pörújítás reménye és a boszú, melynek kegyetlen ostorát újra megsuhogtatandók voltak András úr feje fölött.

43. ISTVÁNFFY MIKLÓS ALÁIRÁSA.

HARMADIK KÖNYV.

CSALÓDÁSOK.

44. RUDOLF KORABELI CZÍMERES-LEVÉL DÍSZÍTÉSE.

I.

A POZSONYI biróság itélete a Balassák között eldöntötte a felek igazát; mindamellett is talán senki sem gondolta, hogy ez itélettel a Balassák pörei befejezést nyertek. Ismerték a pörös atyafiakat s ismerték helyzetöket és vérmérsékletöket; jól tudták, hogy Bálinték vagyoni romlása ezzel elkerülhetetlenné vált, s hogy András nem elégszik meg az irott malaszttal, hanem az itéletnek birói végrehajtását teljes erővel fogja sürgetni. András vérei ellen táplált irigységében oly élénken szorgalmazta ügyét, hogy a kamara két nap alatt rendeletet kapott a birói végrehajtásról teendő jelentés tárgyában. A kamara jelentését nem ismerjük, de tudjuk, hogy Vizkelety protonotáriust e kényes föladattal hamarosan megbizták, s hogy ő az évnek utolsó hónapjait e kedve ellen való megbizatással töltötte el.

A protonotárius is hallott már egyet-mást a Balassafiúkról, hírük épen a kamarán s a királyi törvényházakban nem a legkecsegtetőbb lehetett. Mily kellemesen csalódhatott tehát, mikor a dühös farkas helyett kezes bárányt talált, s mily hihetetlennek látszhatott András

előtt is az a tény, hogy Bálinték az itéletben megnyugodtak, s hajlandók voltak a protonotárius előtt az ellentétek békés kiegyenlítésére.

Valóban csoda számba ment e nem várt fordulat. Bálint megnyugodott, legalább mindenben a barátságos egyezkedés útjára tért s egymás után alkudott meg Andrással s foglalta a protonotárius előtt írásba egyezkedésüket. Hogy történt e változás? Talán, mert belátta, hogy a törvény előtt András úrral nem boldogulhat; talán, mert menekülni akart a zaklató pöröktől, úgyis elegendő aggodalommal nézett nótapöreinek küszöbön lévő tárgyalása elé; talán, mert pénzre volt szüksége s úgy gondolkodott, hogy többre megy az egyezkedéssel, mint az aktív vagy passzív ellenállással. Nem volna csoda, ha megunta volna a pörlekedést, ha egyszer már tisztázni akarta volna vagyonát, hogy András úrral ne kelljen közösködnie, az sem volna csoda, ha merő apathiából hajlott volna a békés kibontakozásra. Azonban úgy vélem, Bálint nem járt egészen az egyenes úton. Számított, okoskodott és kertelt, mint a hogy urabátyja, András szokott cselekedni. Belátta ugyan, hogy tanácsosabb barátságosan kiegyezni s a közösen birt vagyonból a maga kisebb részét kizárólagosan birni, azonban főként az döntött elhatározásában, hogy a házasságából eredt nótapörök tárgyalása elé, mely az 1587 november elejére egybehítt országgyűlés napirendjére volt kitűzve, nem volna tanácsos nyilt ellenszegüléssel harangozni be. Ezenkívül súlyosan nyomta sanyarú helyzete, melyről a kamara már 1585-ben kiállította a szegénységi bizonyítványt, hogy t. i. vagyona kevés, nem valami jövedelmező, azaz nem sokat ér.* Végül még arra is lehetett reménye, hogy az egyezkedéssel vontatódik a dolog, s a jövendőt senki sem láthatja.

* Egy. Philologiai Közlöny, 1896. évf. 851. l.

Vizkelety tehát kellemesen csalódva fogott a munkához, mely az osztályos atyafiak és pörös ellenfelek között pontról-pontra menő tárgyalás és írásbeli egyezség alakjában hosszabb időt vett igénybe.*

Mialatt ezek az egyezkedési kisérletek az 1587. év őszén folytak, Bálint feje felől a közvetetlenül fenyegető felhők oszladozni kezdettek. Az országgyűlés, melyre nótapöreinek tárgyalása ki volt tűzve, bizonyos okokból, napirendre tért fölötte s 1588 február 8-ikán Ernő főherczeg kiadta kegyelmezési rendeletét, a mely szerint ellene a házassága alkalmából folyamatba tett pörök megszüntek és ő nemcsak elválasztatott volt feleségétől, Dobó Krisztinától, hanem engedelmet is nyert új házasság kötésére. Ez a tény egyszerre megfordította Dobó Ferencz indulatát is. Alig értesült róla, már megkezdette a kibékülés útjának egyengetését. Nem ugyan személyesen, hanem jóakarói által megkörnyékezte Bálintot a békesség iránt, a ki maga mihamar tudósította Kapy Sándort: «Mert, hogy ime nem régen Wárdaynétól elválám, az elválás után mindjárt azon nap törekedtek azon, hogy Dobóval megbékéljem, s mind magamot, szolgáimot kárunkról meg elégit. Erre penig

* Ez egyezkedésről két oklevél regestáját bírjuk, s ezek arra engednek következtetni, hogy minden kérdést külön-külön, egymástól elválasztva oldottak meg és foglaltak írásba. Mind a kettő Vizkelety előtt kelt s az itélet értelmében kötött egyességről szól. Az első 1587 november 4-ikéről azt tanúsítja, hogy Bálint a Kamenicz, Zmygrod, Wydrikon várból, illetőleg birtokból reá eső egynegyedrészt Andrásnak 2500 frton eladta s a pénzt fölvette; a második deczember elejéről, arról szól, hogy Bálint az újvári majorságot (úgy vélem fundus instructust) és termést (úgy vélem, az őszi vetést) 1200 frton el- és átadta Andrásnak s ez összeget tőle fölvette. (Gyurikovits regestái a M. Nemz. Múzeumban.) Ez ügygyel kapcsolatban még más két egyezségükről tudunk, az újvári várhoz tartozó részbirtokoknak, s az újvári vár negyedrészének megvételéről. Amazt a nyitrai káptalan előtt 1588 őszén kelt bevallásból ismerjük, a mely szerint Bálint önként felajánlotta Andrásnak a várhoz tartozó részbirtokait azzal, hogyha ő nem veszi, bárkinek is eladja s András ennek következtében önként és nem kényszerítve azokat meg is vette. A vételár nincs kitéve. (Századok, 1890. évf. 694. l.) Az újvári várnak negyedrészére való jogát is Bálint örökáron és visszavonhatatlanul eladja 3300 frton (Századok, 1882. évf. 731. l.), ugyancsak Andrásnak, s így természetesnek találjuk, ha az a várnak s a jószágoknak is birtokába jut, megveszi az ingatlanoknak fundus instructusát és őszi vetését.

ugyan két fő szolgája előtt erőltettek az pispekek, úgy hogy szabadon megérthettem, hogy Dobó akaratjából vagyon; mert midőn csak azt mondanám reá, hogy talám, ha én akarnám is az békességet, Dobó nem kezdené akarni... Ebből ki ki könnyen megértheti, hogy kész ő most a békességhez; oka penig semmi sem egyéb, hanem a szolgám halála csak . . . s erre volna jó a békesség, de nekem sok pénzem, marhám vagyon oda».* Dobót tehát nem a megkegyelmezés ténye hangolta a békességhez, hanem főként az a félelem, nehogy Bálint viszont keresetet indítson ellene elmaradt veszteségeiért és emberei kára és egy szolgája halála megtorlásáért. Bálint úgy látszik sem meg nem békült, sem megtorlásra nem gondolt. Sokkal jobban örvend annak, hogy zaklatott lelke végre némi enyhet érezett, semhogy újabb bonyodalmak izgalmainak akarná magát kitenni.

Csupán egy kérdés zavarja: mit fog tenni, mire határozza el magát a jövendőben? S ez a kérdés elég gondot adott neki, mert most megint ott van, hogy szolgálatot keressen. Andrással folytatott villongásai, pörlekedéseinek költségei, kalandjai, könnyelmű és tékozló életmódja egészen megingatták különben is zilált anyagi helyzetét. A pozsonyi itélet s András kapzsi eljárása úgyszólván mindenéből kiforgatták. Újvárat s a lengyelországi birtokrészeket eladta, Salgó és Divény romokban hevertek, Véghlestől András elütötte, egyéb javai is nagyobbrészt más kezekbe kerültek. Alig akadt széles e hazában csak egy talpalatnyi föld is, a melyet magáénak mondhatott. Régi álmai, hogy független, gazdag úr lehessen, füstbe mentek, ő megint csak ott van, hogy az udvarnál kell kopogtatnia valami szolgálatért. Egyelőre az is megfordul a fejében, hogy külföldre megy szerencsét próbálni, kardjával pótolni, a mit

* 1588 márczius 7-ikén kelt levele a Magyar Nemz. Múzeum levéltárában.

a fiskálisok pörein elvesztettek. Odakint a világ háborútól zajos, Flandriáért folyik a küzdelem s a pármai herczeghez csalogatják is, mindjárt minden katonára tizenkét tallért igértek neki; a lengyel trónért egyelőre a diplomaczia verseng, de már háborús hírek szállingóznak a levegőben, s Bálint egy-egy titkos gondolattal oda is hajlott. Azonban mégis jobbnak tartotta, hogy szülötte földjén éljen és haljon s az udvarhoz fordúl. A szőllősi tisztséget, melylyel

45. SALGÓ ROMJAI.

(Rajzolta Cserna Károly.)

2000 frt járna, nem nyerhette el, azonban kardját megbecsülik, szolgálataira s atyja érdemeire emlékezvén valamelyik véghely kapitányságát ajánlják neki. A király mindenben kedve szerint tesz. «Fizetésemet és helyemet — írja föntebbi levelében — ott és úgy rendelte, a mint szinte kivántam Ujvárban. Mert Palotát, még azelőtt, hogy én kértem, Ormándynak (Péternek, a ki rövid idő mulva el is esett) igérték volt. A véghlesi kapitányságot adják vala, de nem vőm, Egren azért nem vők fel fizetést, hogy Ferencz urammal együtt ne lakjam, kivel megbékéllénk,

igen könnyen, kiki a maga hasznáért, miért hogy az András uram tökéletlen volta miatt egyet kell értenünk.» Így hát békessége van Ferenczczel és újra a katonai pályára lép. Megint csak elővezi hűséges kardját és komolyan készül a hadi életre. Két hívét, Újszászit és Hunyadit Erdélybe küldi Bánfihoz, a kitől pénzét és portékáját kéreti el, később maga is odajárt jó hamar lovakért. Kapy Sándortól két bokor gémtollat kér, «újat, de hogy im most lettem esmét katonává, meg is frissítheti kegyelmed.» Úgy viseli magát, mintha pusztán csak jövendőjére gondolva, a múlttal teljesen szakítani akarna, leszámolni viszonyaival, elintézni minden régi dolgát. Az új élet s annak boldog reménye egészen újjá látszott teremteni őt magát is, kiemelte a lelki izgalmak forgatagából, visszaadta életkedvét és könnyűvé tette a leszámolást is. Még régi haragosait is könnyen veszi, Dobót és bátyját, Andrást. Ez utóbbit ki akarja elégíteni. Várja, hogy bízott emberei pénzét kihozzák Erdélyből, megkinálja a pénzzel, «ha felveszi jó, s ha fel nem veszi, én azt mívelem, az mint barátim adnak tanácsot, hogy birom az enyémet és többször az pénzzel sem kinálom meg». A nyugalmas élet öröme átmelegíti szivét, hálára nyitja ajkát: «Én az én Istenemnek nem győzök elég hálát adni róla, mert immár lelkem csendes.» Mintha beteljesült volna imádsága, a menybéli Úr csendességet, lelki békességet kérő szavait meghallgatta s már nem várna más reá:

Repülvén áldjalak,
Élvén, imádjalak
Vétek nélkül,
Kit jól gyakorolván
Haljak meg, nyúgodván
Bűnöm kívül. (LXIV.)

Reménysége is van már néki s örömmel súgja meg levelében Kapy Sándornak, hogy ha Isten élteti, kará-

csonyra nagy úr lesz még, ha másképen nem, a szive után. De mintha félne, hogy merészen szőtt tervét elharangozza, kérve-kéri, hogy: «de ha én uram és igaz atyámfia vagy: ne szóljon kegyelmed senkinek semmit.

Valóban érthetetlen-e ez a változás, hogy ím tervek, remények és álmok derítik föl a csendes és derült napok óráit? Bálint még mindig a régi s a tapasztalatlanságnak rózsaszínű ködén keresztül látja és nézi a világot; ábrándot sző, szerelemről, nagy uraságról álmodik s nem jut eszébe, hogy balszerencséje eddig még mindig szétszaggatta költői képzelmének szivárványos szövedékét. Honnan merítette az erőt, mely vigasztalannak látszó helyzetéből kiemelte? Szinte úgy látszott, hogy előtte már csak a létlenlét évei állanak s vagyona romjain, szerelmi csalódásai és boldogtalan házassága, kalandos ifjúsága és annyi próba után a kényszerű megalázkodás, a sorsába való apathikus beletörődés és a keserű lemondás várhat rá. Azonban e keményfájú Balassán nem a modern életnek nyárspolgárias felfogása uralkodott. Harminczhét viharos esztendő után is dalia, fiatal szívű levente és erős karú vitéz lévén, ha egy és más esemény elhomályosította is egy időre reményeit, ha könnyelműen pazarolta is vagyonát s merész kalandokra ki-kiszállt is, ha szivét a csalódások bánattal, heves vérét a vezeklés keserűséggel és nyugtalan természetét az élet bajokkal terhelte is: szive ép, karja erős és hite megingatlan maradt; fölvette az élet terhét újra — új tavaszt várt s bízott eljövetelében. Azonban ennek a csodás megifjodásnak mégis mélyebb és hatalmasabb ösztönből kellett fakadnia, mely virágzó és illatozó kikeletet varázsolt szeme elé, az újra ébredő szív ifjúságának tavaszát!

Balassánál ez a csodás hatalom nem lehetett más, mint az *igaz* szerelem. Vénus nagy követséggel hamarosan hozzá küldötte Cupidót (XXXVI.), s ha e költeményből,

mely Pető Gáspárnénál, Balassa István sógorasszonyánál[1] elveszett, az első soron kívül többet is ismernénk: talán kiolvashatnók belőle a sietség okát is. Cupido követsége új szerelmét jelentette, új szerelmét szép Julia, Vénus helytartója iránt. Ha észbe veszszük, hogy Ungnad Kristóf 1587 november elején meghalt, s így Losonczy Anna özvegyen maradt, ha észbe veszszük, hogy az elébbi versek előtt mit mond az az ismeretlen iródeák, a kinek kéziratában versei ránk maradtak,[2] s ha az LIV. ének *szép Julia-Annám*-jára emlékezünk s arra, hogy Anna mily állandó s igaz szerelme volt Bálintnak, mióta ez érzést ismerni megtanulta: lehetetlen Ungnad özvegyében nem látni meg Bálint lelkének vidámítóját, régi, igaz szerelmének újra való fellobbanását, mely szivének ime már harmadik tavaszát fakasztotta. Ime a szóban forgót megelőző költemény (XXXV.), melyet akkor szerzett, «hogy az ő felesíge idegensíge miatt, az rigi szeretőin kezdett szivében megindulni,» költői kifejezése az életrajzi ténynek, hogy Anna iránt szerelemre gyulladt s hogy új bánat fogyasztja, mert semmi módját sem látja annak, hogyan oltsa szerelme lángját.[3] S míg itt azon rimánkodik, hogy «nyerhetetlenre ne gyulaszsza» az áruló Cupido, a következő, elveszett versben, már nagy sietséggel megy hozzá s a harmadikban Cupido már szép Juliával vigasztalja őt. Vénus ezzel mintegy fogadását váltja be, hogy most már, miután békével megszabadult attól, a kitől

1 Petőné, Csóron Dorottya, testvére volt Csóron Annának, Balassa Istvánnénak.

2 «Ezek után már a kik következnek, azokat mind kiket házasságában, kiket a feleségitül való elválása után szerzett. Jobb részre a virágénekeket inkább mind Juliáról, mely nevére azért keresztelte a szerelmesét, hogy a régi poétákat ebbe is kövesse, kik közül Ovidius Corinnanak, Johannes Secundus (Hagiensis) Juliának, Marullus Neæreanak nevezte szeretőit.»

3 Régi szerelmemnek nagy tüze
Hamuvá vált vala szinte,
De mi nem tudom mi lőle,
Hogy bennem meg fölgerjede.

Elvált hív szeretőm miatt
Új bánat nagy kénnal fogyat;
De nem is látom semmi módját,
Mint oltsam szerelmem lángját;

Mert mint mérges nyíllal lőtt vad,
Kibül nyíl-vas ki nem szakad,
Fetreng, sem élhet, sem halhat;
Úgy türem szivem fájdalmát.

már megszabadult s a ki már el is vadult, (Krisztinától), nagy búskodó keserves régi hívét, a kit mindig igaznak ismert, a költőt ismét megáldja Julia édes szerelmével, hozzá fölgerjeszti s inti, hogy ezután jobban megbecsülje. E három költemény lelkének fölmutatásával egyeztessük össze ama híreket, melyek Ungnad haláláról s Krisztinától való elválasztása felől rövid nehány hó alatt szárnyra keltek: s nem fogunk kételkedni sem abban, hogy Bálint ismét Annára gerjedett, sem abban, hogy a Julia-dalok Losonczy Annának szólottak. Ez az érzés ragadta magával Bálintot, ez a nagy szerelem fordította meg elméjét, csendesítette le féktelen indulatait. Anna, életének e küzdelmes korszakán, nem csupán múzsája lett, hanem védő asszonya, istennője, hite, bizodalma, reménye és boldogsága, mint a tengeri hajósnak a *Stella Maris*. A reménység s a hit sziklája! Mily csalódás! Bálint újra és keservesen csalódott, mint minden idealista, a kinek nagy eszményeit a közömbös élet s a nyugtalan világ ki szokta játszani!

46. BALASSA BÁLINT ALÁÍRÁSA.

Az események szerencsésen találkoznak. Mind a ketten szabadok, s majdnem egyidőben, s mintha e tényben a végzetnek úgy szólván intő szava hangzanék! Mintha a döntő események csak azért találkoztak volna ilv csodálatosan, hogy a jövendő útját megjelöljék, régi szerelmük hevíti, emlékeik összefűzi őket s még mindketten fogékonyak a szerelemre. Anna, a XVI. század szokása szerint és aszszonyai között még mindig vonzó jelenség lehetett s Bálint még mindig dalia. Háromszáz esztendővel azelőtt az asszonyok kétszer, háromszor is férjhez mentek. Az élet rájok nézve a sokszoros gyönyörűség forrása, egészséges, edzett és tartós szépségük nem a kora hervadásra és bús özvegységre rendelte azokat. Érdekességük nem vesztett, inkább nyert az argumentum senectutis által és Anna Bálintnak

igaz és őszinte lirája szerint még méltán lehetett szép. *Óh szépség formája!* kiált fel Bálint (XXXVIII.), midőn egy kapuközben reá talált, a mint kegyes képében (értsd: fiatalos, vonzó jelenség gyanánt) *gyászöltözetben* eléje tünt. S ha költői leírását talán túlozottnak tartjuk is, még mindig eléggé vonzónak kell itélnünk, kivált ha arra gondolunk, hogy régi szerelemnek tüzénél bizonyosan ragyogóbbnak tetszik. Tüzes szemét szivárványos szemöldök árnyazta, fényes fekete haja koszorúzta piros orczáját, édesen csengő ajkai közűl apró gyöngyszemű fogsor villogott elő. Udvari módja, magaviselése, tekintete lebilincselő, könnyen tánczol s vadászásában, mint egy Diána, hódító. Édesség, nyájasság ömlik el arczán, kegyesség szemében s édes beszéd ajakán . . . ime a régi-új kegyes, Bálint Annája. A Julia-dalokban következetesen visszatérő jelzők, a mélyek Anna külső szépségeit, természetét és erkölcsi tulajdonait illetik, mind egy rendkívül rokonszenves, mondhatnám hódító asszony arczképét adják. A vadászó Diána leírása nem csupán költői, hanem egyenesen festői, s az alak, a kit rajzol, méltó a dalra és az ecsetre.* Ime az egyenes derekú, tánczra, vadászásra, lovaglásra szokott édes szép Julia, kinek *dicsőséges orczája* Bálintot megigézte! Ez az asszony méltó a legnagyobb hódolatra s a leghevesebb szerelemre, különösen annak a részéről, a kit oly rendkívüli módon hevített a szerelem. Ez az asszony a maga érett szépségében, fiatalkori bűbájának arczán felejtett varázsával és amazonra emlékeztető deliségével, nehezebben hevülő daliát is megragadott volna. Ne keressük nála az évek számát, egy idős volt Bálinttal, talán valamivel ko-

* Két Diana vagyon talám ez világon, mely hasonló ez hozzá?
Diána módjára megeresztve haja, kezében dárdája,
Könnyű zöld ruhája, oldalán két íjja, szép aranyos puzdrája.

Képe, keze, szeme, teteme, termete, olyan mint Diánának!
Beszéddel, énekkel, magaviseléssel ők mely hasonlatosak!
Mulatságnak örül, s néha lóra is ül mindkettő, úgy vadásznak. (XLI.)

rosabb; ne a mai társadalom elméletei szerint mérlegeljük, a negyven éves asszony ma is akárhányszor férjhez megy; ne vizsgáljuk szépségét, Bálintnak tetszett s azt véljük, ez a fődolog. Okoskodásaink helyett emlékezzünk vissza ragyogó szépségére, hódító egyéniségére, míveltségére, a mint Balassa költeményeiből elénk szökken, és sajnálkozzunk azon, hogy ezt a szép Julia-Annát megfelelő festményen nem csodálhatjuk. Az asszonyoknál különben is sohasem az a döntő, hány évesek, hanem az, hány szivet dobogtatnak meg!

Anna egyet, a Bálintét, ugyan megdobogtatta. Régi szerelme föltámadt, olthatatlan lánggal égett s a legáradozóbb szenvedélylyel fonta körül kegyesét. A Julia-Anna név százszor édesebben csendül meg lantján, költeményei százszor édesebbek, hangja csengőbb és képzelete ragyogóbb. Lirája gazdagon és nemesen, mélyen és művésziesen szólal meg e dalokban s a legmagasabbra bennük emelkedik. Megértjük, megszeretjük e költészetet s kiérezzük belőle egy nemes és forró szenvedély történetét is. Nem csupán költőileg szépnek, hanem történetileg igaznak is tartjuk azt. Bálintot most e szerelem tartja lekötve, minden gondolata Anna felé vonja, minden reménye benne összpontosúl. E szenvedélynek rendkívüli gazdagságú érzelmi skáláját végigjárja és e cziklusban szive viszontagságainak pazarul gazdag költői emlékeit hagyja ránk. Élete ismeretére és költeményei élvezésére pótolhatatlan veszteség, hogy e viszonynak intimebb ismeretét nélkülöznünk kell. A menynyit maguk a versek elárulnak s adatainkból kihüvelyezhetünk: szerelmük történetének ez újabb epizódját csak nagy általánosságban rajzolhatjuk meg.

Annát sem Balassa, sem lirájának fénye és szenvedélye nem kápráztatja el. A régi, a megközelíthetetlen ideál s még egyelőre gyászfátyolába, később kaczérságba burkolózva továbbra is talány marad előtte. Bármennyire könyörgött is összekulcsolt kézzel, hajlott térddel és fővel

Juliának (XL.); bármennyire dolga néki mind csak az, hogy Juliát imádja (XLIII.); *régi* szerelme bármily hevesen gerjedt is föl szivében (XLV.); szerelmének véghetetlen voltát bármint látja és hirdeti (XLVII.); leveleit bármily sűrűn küldözgeti is szerelmeséhez: a hódító Julia, a vidám tekintetű, a kegyetlen kegyes, Vénus helytartója alig változott, megmaradt a régi Annának. És Bálint, kit régi szerelmének új és csodás föllángolása, újra és elragadó költészetre gyújtott, kinek elméjére a sok új vers, mint hangya fészkére úgy forr, gerjed (XL.): nem veszi észre, hogy Julia-Annát megindítani nem tudja. Pedig ez a szerelem szinte a romantika példatárába való, nem csupán emlékezetre méltó voltáért, hanem költői jelentősége miatt is. De Julia nem volt romantikus, később, a mi szemünkben vált azzá, nem csoda hát, ha nem értette meg Balassa szivét és énekeit. Nem értette meg könyörgését, verseit, nem értette meg *Comoediáját*. Mert Bálintot ez a szerelem nem csupán lirikussá tette, hanem drámaíróvá is. Az első magyar nyelvű szerelmi dráma Balassától való a mi irodalmunkban, s a hősnő itt is Julia, a hős Credulus, tehát minden bizonynyal senki más, mint maga Bálint. Töredéke, melyet egy szerencsés véletlen valami rideg könyvtáblából hozott fölszínre, elárúl annyit, hogy Credulus és Julia között valamely intrika következtében félreértés tör ki, a mely miatt Credulus haragra gyúl s a konkolyhintőt keményen meg akarja fenyíteni. Van-e ennek a drámai mozzanatnak valamely történeti alapja? S mi a következése a drámában s megfelel-e a dráma megoldása a történeti hűségnek? Kérdések, s rájuk sem a töredék, sem viszonyuk ismerete nem ad feleletet.*

* E munka függelékében bővebben fogom megmagyarázni, miért tartom én Balassa Bálintot a *Comoedia* szerzőjének, melynek itt hasonmásban bemutatott négy levélnyi töredékét a véletlen szerencse épen most, mikor Balassa életével foglalkoztam, juttatta KNAUZ NÁNDOR hagyatékából a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárába.

addig hatrom nyilvan vegere megyek vel
a valahogy jarok. Mert az mint az
hir ez mint lelkemre hallot : ... ertettem ... a
hogy addig csak egy czep nyugodalmam lehe-
hetsönk mig valoban igazan meg nem ertem
az dolgot mint vagyon. B.A.L. O átkos gyano-
sag, mely hamar elhoflya ennek lelkeben ez
halalos mergöt! im mely hamar tölteod be ke-
serü merteggel az oly sziveket, kiket az szerelem
gyönyörüseggel es edesseggel taplal. Ezert Cre-
dule ez utan inckem lieket hagy, s ne kunyorogy
utannam, s ne tudakozzal tülem, ha fulle eny-
hüle hozzad avagy nem, ne supplicaly azon
hogy ötet hozzad haytsam, hanem kezdgy mas-
hoz, mert hagy illyen hamissat hiset felöle,
mert ha ez utan mellette szolok bar ugyan ha
talam. C.R.E. Latode, szep dolog Istenre mon-
dom meg ö haragszik am hogy en karomon tö
rötöm. Semminek tartode ezt hogy illyen
nagy szerelmes jomtul, söt az eletemtöl es lelkemtöl
fosztyak meg, es megverik fejemet? B.R.I.S. Istenert
ne bolondoskodgyal, hanem vesd ki ez szivedböl
ez ok nelkül való hamis gyanusagot, s hidgy
megh engemet-is valaha vagy egy dologban
mert en tudom mit beszellek, fogadgy szot, kö-
nyörögy Julianak, s ne gondoly vele ha szinten
haraguson tekent is read, es kemeny szovakkal
is: Nem latode az tulokat is mint mivel, mikor
meg terheltetik : mint rug kapal, s szol, de azert
nem sokata ugyan megh szokik, s viseli az jar-
mot. Az nagy cserfa is eleg kemeny, de azert
ugyan

ot en ſem keptelen ſem t   eletlen ſem lehetet-
len dolgot túlod nem k vanok; hanem csak
gy nedegyen elſened, hanem legyen ßa-
tran ßep kőmelyedre néznem. I U I. Bi-
zonyára nem vošőt, nyavalyadat, ſ banom hog
az igaz ßerelem miat vallaß ennyi ſok búť, ſ no-
ha ßivem ßtrent akarnam, de mint hogy nem
ſegithetlek ſem kőnnyebbithetlek ſemmivel,
azt is banom. Azert lattad, mert engem csak
beaban igyekezel hozzad haytáni CRE. Ha
az Iſten mind az mennyei ſ mind az főldi ſok
ßepſegőket hozzajok illendő termeßettel ékő-
ſitőtte, mi dolog hogy ßűvedet az kegyeſſegn-
ben reßetlenne tőtte? Nem tudod-e hogy oly
ßintén az ßepſeg az kegyeſſeg nelkűl, mint az
ßep kut jo forras viz nelkűl, ſ mint az ßep ßatal
zőld ág gyűmőlcs nelkűl. Ha azt tartod, hogy
nem erdemlem az te ßerelmedet, am bar ne ße-
res engemet, csak enged ezt, hogy en ßerethes-
ſelek teged: ſ ha ßinten nem kedvelled ſem
bőcsűlled is, mégis csak ne utald tellyeſſeggel
az en ßerelmemet, ſ ha ßerelmeſed, nem lehe-
tek, legyek attan csak rabod mig elek. I U L.
Nem kel tat ugyanis ſem ßemelyed ſem ßolga-
latod ſem rabſagod, akar ki ßeretője, ßolgaja
rabja legy, csak nekem hagy beket: eleg eddig
trecseelesben, tajam moſtis valaki megh latott
hogy eggyűt vagyunk, ſ mindjart gyanuſagban
eſik hozzank s kiis fecsegi, mert irigy az ember.
Azert el megyek, Cupido es Venus maradgya-
nak eled jo Creaule. CRED. Ne ſies en edes
fenyes

denkor csak à ßerelem túzeben egek. De m
amez kôßainak panaßolkodom enckemben

O Magas kôßiklak, Kietlenben nôt fak,
nagy ßerelem túzen igaz bizonságim V
tok mert kenaim. Tudgyatok mint ßinte en,
latta életben, Hogy igy haliyon veßßen, M
mint en ßeretôjen. ECHO,
Tavoly egy erdôben, Nekem feleleseb
Lôn ugymint emberi ßo, Talam eggyik tún
jar it valamiert, Vagy valami vadaßo, Ha
nem nyeritôt, Az ki itt csertítôt, Labaim
volt beko ECH
Echo nagy kenomba, Melybe ßep Iul
Hagyta fetrengeni hagy: Mi kônnyebbit
hegy, S mitúl lehet kerlek, Kemeny ßive n
nam lagyé Keserú kenomat. Mi enyhith
most? S mi az mire lelkem vagy? A
Azt igaz ndad, De mond megaz
hát Ott ki vigaßtalhatna? Bum helyet ôrôm
Gyônyôrú ûzttet, Nekem ott ki adhatna? Ig
zan ki neve, Kit soknak kivúle, Lelkem o
kivanna. ANN
Azt bizon meg vallom, De jo ßolgalato
Kedvese neki vagy nem? Szep Iuliam Anna
Lesône jo hozzam, Meg kegyelmeze neker
Hogy regen ßolgalom, Lesene jutálmom, K
ße jot remenlenem? NE
Kegyetlensegejert! Erte túrt sok kener
Lam meg Istenúl sem fél, O fejér mellyeb
Mint ßep lagy fûvekben, Kegyetlenseg hoi
ci, M

CREDULUS, Csak kar, mert nem mesterkedhetél ugy te Sylvane, hogy dolgodat el fedezhessed előttem. Nincs oly titok, mely valaha ki nem jelenik. SYL. Mi dolog, talám bort ittál? Mit gárázdalkodol velem? CRED. Nem csak garazdalkodom az hitótlen s tőkelletlen voltodert, hanem ugyan ővvel is kap meg ma guba göndőrrel, mayd meg is vonnuk à gubat egy mas hatan ha se nem gondolß. SYL. Valamiert? vallyon mi bantasod volt valaha en tűlem jambor, hogy igy patvarkodol? CRED. Mi bantasom? meg az kerdődz? vay hogy nem tudod? Te hozzad en ugy biztam mint magamhoz. s ahoz kepest tanacsomis kerdettem tűled mint meg hit baratomtűl: dicserven hol sőmet, hol kezet, hol ßavat, hol homlokat sullanik előtted, azt alitvan, hogy orvoslanal inkab mutatel azolnal nya valyamban: s ha tekentem, hat nem baratom, hanem halalos ellenségem voltal ennekem, mert sok eztendeig valo szolgalatomnak minden erdemet bérétel veßtetted tűlem: hogy tehetted illyen árultatast raytam: ki hitte vollia hogy engemet (illyen jo tarsodat igaz baratodat, kinek mindenkor voltéd jo akarattyat, s teis ajanlottad magadat) igy aruly el, s igy idegenitsed el tűlem Juliat? Eze az igaz baratsag s tőkelletes jamborsag? SYL. Ne dágályoskodgyal, hald meg, im meg mondom s az utan tegy magad itiletet benne, ha erdemlek e bocsanatot vagy nem. Egykor Dametaval ballagunk vala az olaysa vőlgyen, s egy dombnak

az ar-

Julia Bálintnak kitörő *köszöntését* (XXXIX.), állhatatos udvarlását, szerelmi ömlengéseit, olthatatlan lángját, ha eleintén némi örömmel fogadta is — sőt, ha talán magáról egy-egy pillanatra megfeledkezve valamennyire viszonozta s ezzel a további udvarlásra önkénytelenül felhatalmazta is: nem gondolt reá komolyan s Cupido hiába bújtogatta — Bálint iránt mélyebb és állandóbb szerelmet nem mutatott. Talán kaczérkodott is vele: egyfelől édesgette, másfelől bánatra taszította; (LVII.) lelkének fájdalmát, érte való kínját, noha jól látta, ingyen sem érezte, inkább csak nevette s magában gúnyolta. (U. ott.) Mily tisztán lát, a mikor így énekel s mily szenvedélyesen szeret, hogy még sem okul. Anna nem fordúl felé, enyelegni nem tud, komoly gondok nyomják szivét; talán hízeleg hiúságának a költő állhatatossága, de ismeri csapodárságait; talán visszaemlékezik a régi daliára: de mint tapasztalt, óvatos és takarékos asszony, komoly társat keres, a ki szivét nemcsak földeríteni, hanem állandó érzéssel táplálni is tudja.

Ez a csalódással fenyegető szerelem foglalta el a költőnek jóformán minden gondolatát, ez tette őt békülékenynyé s míg reménye volt, hogy Annáját egyszer végre csakugyan magáévá teheti, ez tette szeliddé, ez fékezte meg szenvedélyeit és bosszúálló kedvét. Azonban a mily váratlanúl engedett föl szivében az András úr ellen való harag, ép olyan erővel tört ki belőle a megtorlás vágya, a mikor szerelmi ügye rosszabbra fordúlt. A lelkében fölhalmozódott szenvedély, melyet Júlia egy időre leigázott és magára irányított: annál nagyobb erővel tört ki belőle alkalomadtán, mennél jobban el volt addig nyomva. Kitört és égetett ott és akkor, a hol és a mikor indulatait fölszabadították. Alig kell említeni, hogy erre a szerepre a legalkalmasabb alak Balassa András volt.

II.

Az engesztelődésnek áldó szelleme hiába szállotta meg 1587 végén Bálintot, ha Andrásra is ki nem terjesztette békítő hatalmát; az események hiába alakultak kedvezően rá és viszonyaira, ha András a régi maradt. Pedig az maradt; ha változott, csupán rossz természete, zsugori, ádáz lelke gyarapodott az idővel, mely őszülő feje fölött is elsuhant. Nem volt neki elég diadal sem a pozsonyi itélet, sem Bálint engedékenysége. Durva lelke nem erre, hanem izgalmas küzdelemre volt edzve, s ha más arra okot nem adott, ő kezdte a visszavonást. Mikor öcscsével minden a legjobb rendben ment, mikor öcscse még az újvári várhoz tartozott negyedrésznyi jussát is árán alul engedte át: szinte megszégyenült sikereitől és hogy kielégíthesse fekete vére indulatait, szemérmetlen üzérkedéssel lobbantotta lángra Bálintban a konok Balassa vért.

A villám Újvár miatt csapott le. «András kissé uzsorás módra járt el,» mondja egyik már többször említett történetírónk, «mikor 3300 frtért veszi meg a megszorult rokontól azt a részt, mely a királyi inscriptio szerint is 4125 frton volt kiváltandó, miután Újvár zálogsummája 16,500 frt» * András úrnak ily természetű üzleteit mi már ismerjük. Nála ez rendszer, melyet fukarsága eléggé magyaráz. «Ha már ez elkeseríti Bálintot — olvassuk tovább — még jobban bántja az, hogy bátyja még más dologban is fösvénykedik, akadékoskodik.» Ez a más dolog az újvári építkezésre, fölszerelésre stb. fordított költségek visszatérítése. Még az öregek, Balassa János és felesége, Újvárt egészen jó karba helyezték, istállókat s más épületeket emeltek, tataroztak s javíttattak. Bálint maga is bőven költött a várra, 1579-ben

* Károlyi Árpád. id. m Századok, 1882. évf. 731. l.

3000 frtnál többet fordított e czélra. Mikor tehát András Újvárat átvette, ha mást nem is, Bálint 3000 frtját ki kellett volna fizetnie. Ő azonban, bár erre királyi itélet kötelezte, nem vállalkozott másként, csak úgy, ha a kamara az építkezést megbecsüli és arról hiteles becslevelet állít ki. Bálint ebbe is beleegyezett s erre a beszterczei kamaragróf küldetett ki, hogy a beruházásokat fölbecsülje.* Csak ebben akadékoskodott-e, vagy egyebekben is András úr? De már ez egy eljárása is elegendő arra, hogy a békés egyezkedés megszakíttassék. Bálintban kipattant a Balassa-természet, s megmutatta, hogy Andrással másképen is le tud számolni. Senki sem csodálkozhatik azon, ha erre Bálint megbánta engedékenységét, s András úr ellen fokozott erővel támadt fel. Bécsbe ment s Ernő főherczegnél eredményesen kért pörújítást, mert a főherczeg törvénylátással Kazaházi Joó Jánost bizta meg, a ki a következő év (1588) márczius elsejére már a terminust is kitűzte. Más oldalról pedig Ferenczczel neki mentek Újvárnak s megismételték a véghlesi villongást. A biróság, ha ismerte is a feleket s a pörben dúló szenvedélyeket, csupán res judicatát láthatott, s annál inkább, mert Bálint ekkor sem jelent meg, még csak ügyvédet sem vallott.** Nem is volt más czélja, csak az, hogy Andrást bosszantva,

* Bálintnak van egy töredékben megmaradt levele b. Révay Ferencz trebosztói levéltárában. (Közölte Ipolyi: Rimai államiratai és levelezése, 91. l.) E levélből sem a kelet éve, sem a czímzett neve ki nem olvasható: de a tartalomból kitűnik, hogy Balassa Ferenczhez iratott, s a dátum: »29. Februarii ex arce Besztercze anno« után a hiányzó évszám 1588-ra volna kiegészítendő. Erre mutatnak a következő sorok: »A kamaragróf, az beszterczei, ha eddig oda nem küldött is böcsülleni, azt tudom, hogy odaküld. Azért ne csak a kerítést, hanem minden épületet, valamit szegény anyám és mi építettünk, úgy mint az istállót és kerteket mit, böcsültesse meg mind kegyelmed, azaz 3000 váltóig, ha lehet. Talám meg is lehet penig, ha Kegyelmed az böcsüllőket jól tartja.« A mit az 1588 márczius 7-iki levelében is, hogy bátyját ki akarja fizetni, itt is említi: »a pozsonyi út helyett mehessek Lyptóba és az jószágom árát tegyem le az bátyámnak«. Ez a pozsonyi út a márczius 1-ére hirdetett revizió-tárgyalásra vonatkozik, melyre, mert az osztálylevelek Erdélyben vannak, a mint írja, jó prókátort kér. Maga ugyan nem volt akkor Pozsonyban, de el akart menni. Ez alapon a levél keltének eddig nem pótólt évét 1588-ra kell tenni.

** V. ö. idézett 1588 február 29-iki levelét.

a kiegyenlítést húzza, halaszsza. Természetes, hogy in contumaciam megint csak elmarasztalták.[1]

Bálint taktikát váltott, ezután már a csürés-csavarás útjára lépett. András és Zsigmond vádaskodása ez időtől kezdve jogosultságot nyer, de a múltra vonatkozólag a vádak éle kicsorbul. Szemére vetették, hogy a törvényt kerüli, hogy szokása igaz helyett hazugságot mondani, elfelejti, hogy szó köti a férfit, hogy mindig ő kér orvoslatot, új biróságot s mégis ő nem meri magát vinkulum alá vetni, hogy alattomossága szerint hazugságot kovácsol, a tényeket ferdíti és gyermekes költésével, féktelen képzelmével fonja be a főherczeget.[2] Tény, hogy Bálint kitanulta és megjárta a törvényes csürés-csavarásnak minden útját, de csak azóta, hogy tisztelt urabátyja erre jó példát adott, sőt erre az útra rákényszerítette. Persze, hogy András sietett öcscsét viszont pörbe hívni s Bálint az idézést meg is kapta. Ez újabb összeroppanásuk a biróság előtt ily módon szintén Bálint kárára lett.

Talán nem sokat törődött azzal, hogy elmarasztalják. Lelkét más gyönyörűség izgatta. Rázúdította vészes indulatait Újvárra. Öcscsével közösen csinálták meg ezt a vakmerő próbát. «Kikergette a várból András provisorát, lefoglalta nemcsak a maga eladott negyedét, hanem az Andrást illető félrészt is, rátette kezét annak mindenféle jövedelmére, ingóságaira, s hogy bosszúja teljesebb legyen, hozzá őszintén ragaszkodó s bátyjánál semmivel sem higgadtabb vérű öcscse, Ferencz, feltörette Andrásnak a várban lévő lakosztályát, földulatta holmiját, megitatta vitézeivel borait»,[3] szóval a két öcs alaposan fölcsúfolta András urat. Azután Bálinték beleültek a várba s az újvári nyomorúlt jobbágyokat hallatlan kegyetlenséggel és zsarnoksággal

1 Az 1588 márczius 14-ikén kelt itélet a családi levéltárban.
2 Károlyi Árpád, id. m. Századok, 1882. évf. 736. l.
3 U. ott.

annyira sanyargatták, hogy azok elköltözéssel fenyegetőztek. Persze e hírekre András sürgős intézkedéseket és szigorú büntetést kért s a hadi kamara haladéktalanul elrendelte a vizsgálat megindítását. Bálinték pedig nevették a mulatságot, nem is gondolván arra, hogy miután a vár ő felségeé, az erőszakoskodást meg lehet állapítani.

Bizonyára nagy okai voltak, hogy András ellen föllobbanjon s hogy lobogó vérét Újvár megrázásával csillapítsa: de nem kiszámítva, hanem első fúriájában vitte szilaj kedvét András úr ellen. A hirtelen harag mégis többet ér, mint a kiszámított alattomosság. Ez a különbség Bálint és András között. Bálint neki rontott Újvárnak, András ki akarta húzni Bálint alól a gyékényt; amaz nyiltan és

47. BALASSA ANDRÁS ALÁIRÁSA.

szembe nézve, emez titkon és praktikával intézte dolgait.

Balassa János halála (1577) után Újvár a fiúknak még tizenkét évre volt beírva. Ez idő utolsó évei a Balassa örökösök villongásai között folyt le, melyek közül a most tárgyalt év (1588) a leggyászosabb pusztítást látta. Lassankint tehát közeledett a kiváltás ideje, a mely iránt András különösen érdeklődött, a melytől a fiúk érthetőleg tartottak, s a melyre végül a kamara is türelmetlenül várt. A viszonyok úgy alakúltak, hogy az udvarnál nem ismertek az újvári kérdésben más megoldást, minthogy az viszszavétessék. András úr friss tanácscsal szolgált, cserét ajánlott Újvárra Véghlesért, a melyre a hadi kamarának már régebben is szüksége volt. Az ajánlat annál jobban tetszett, mert a főherczeg már előbb is alkudozott Véghles

visszaváltására, de a pörlekedő Balassákkal megalkudn nem tudott. Így azután mikor András birói itélet alapján az egyharmados Zay László mellett, ki a megváltást már előbb sem ellenezte, a várnak osztatlanúl birtokában ült: az alku és csere könnyen ment. A szerződés nagyon kedvezően ütött ki, a fiskus is, sőt András úr is nagyon meg volt azzal elégedve,* majdnem úgy látszott, hogy e váraknak régtől húzódó odiózus ügye lekerül a napirendről. András ilyenképen egymaga lett volna Újvár ura, öcscseurait kurtán furcsán kipenderítve onnan. A főherczeg a fölülfizetés összegét már föl is vette s a komáromi katonaság részére fölállítandó sörgyár építésére forditotta; András úr pedig sunyi módon leste a történendőket. Nemsokáig kellett várnia, csak addig, míg az alku hire Bálint fülébe jutott.

Mikor Bálint e fogásról értesült, oly erővel támadt Andrásra, hogy az pénzét komolyan félteni kezdette s az alku visszavonásáról traktált a főherczeggel, a ki azonban erre rábírható nem volt. Bálinték pusztító hadjáratot kezdtek meg a véghlesi birtok ellen, a mely az első támadást s az újvári violencziát is meghaladta. A megrémült jó nyitrai püspök az istenre kéri a bécsi kamarát, midőn azt, de infinitis dissidiis et violentiis dominorum Balassæ tudósítja, hogy a fiskus bontsa föl az egyezséget, mert félni lehet, hogyha Újvár csakugyan András úré leszen, a kizárt Bálinték emberölést, vagy Isten tudja miféle gonosztettet követnek el. A püspök ismételve ajánlotta, hogy Újvárt idegennek adja a fölség, mert máskülönben az ellenségeskedés meg nem szüntethető.** Egy ideig foglalkoztak is ott fent e gondolattal, de mikor látták, hogy e veszett hírét költött várhoz senki sem mer nyúlni, s hogy a pénzes Illésházy is visszautasította, megint elővették András úr szerződését s azt valósították meg. Újvár ily módon

* Föltételei a Századok 1882. évfolyamában.

** Károlyi, u. ott.

András úré, Véghles a fiskusé lett s a hadi kamara odarendelte Tanhauser Erik kapitányt. Balassa János örökösei protestáltak ugyan ez ellen az inscriptio ellen, azonban sikertelenűl. Kifogásaikkal elutasíttatván, az 1589 október 9-ikén kelt rendeletben fölhivattak, hogy az országbiró kezéhez letett 16,500 frtnyi zálogösszegből a maguk részét vegyék föl.* Újvár sorsa ezzel eldűlt, de az újvári pöröknek még jó hosszú időn keresztűl sem lett végük.

Újvár elvesztésével egyidőben másik nagy csapás is érte Bálintot: Annája kikosarazta. Amaz vagyonából forgatta ki, emez szivét törte össze. Mily végzetes találkozása az eseményeknek, vagy van talán közöttük valami összefüggés is? Ezt inkább csak sejtenünk, mint értenünk lehet. A milyen mohó örömmel újitotta meg Bálint Júlia-Anna iránt táplált nagy szerelmét, oly sötét kétségbeeséssel fogadta a lesújtó eseményt. A milyen csodálatosan állandó volt ebben az egy szerelemben, oly könnyen érthető megrázkódtatása. Mennyire hiját érezzük e szerelem történetének, mikor a hirtelen fordulatról meg akarunk emlékezni. Mindössze csak a tény bizonyos, hogy az özvegyen maradt Anna szeretetből Forgách Zsigmondhoz ment nőül s ezzel egyszer mindenkorra véget vetett Bálint reményeinek.

48. FORGÁCH ZSIGMOND CZÍMERE.
(Balassa Campianus-fordításának czímlapjáról.)

Mind a ketten a maguk útján haladtak, de útjok

* Másolata a családi levéltárban.

össze nem ért, Bálint ábrándjait kergetve törte magát Anna után; Anna régi ábrándjait feledve s korábbi kiábrándulására emlékezve, menekült előle. Amaz mind hevesebben ostromolt, emez mind hidegebben viselkedett: nem hallgatta meg könyörgéseit, leveleire sem üzenetben, sem levélben semmi választ nem tett (LV.), már csak azért könyörög, hogy az feledkezzék meg róla (LVI.) s mikor semmi biztatót nem talál, háborúit és szive fájdalmát számlálván kéri Istent, hogy kétségbeeséstől oltalmazza (LXV.). Költeményeiből egyszerre vész ki e szomorú végű szerelmi regény viszhangja. Erdélyben jó hamar lovakért járván, leszámolt a lehetetlenséggel s nem említi többé Júlia nevét versül. De az utolsó Júlia-versben (LVIII.) még egy jellemző és költői hasonlatban árulja el *haszontalan* szerelmét:

Mint az lepentőcske gyertyaláng kezibe magát akartva üti,
Nem gondolván véle, hogy gyertyaláng heve megis égeti, süti:
Szivem is ekképen Júlia szivében magát örömmel fűti.

A hasonlat vége a költeményben nincs megírva, de az élet, mely igazságaiban kérlelhetetlen és következetes, az abban foglalt előzményhez híven befejezte Balassa hasonlatát. Bálint a lepentőcske sorsára jutott: s megírván zarándoknak vagy bújdosónak való énekét (LXXIV.) s búcsút mondván hazájának, barátainak s mindazoknak, a kiket igen szeretett: «összes jószágait átadván testvérének Balassa Ferencznek; maga pedig, csak egyedül lóra ülve, éjszakának idején eltávozott ebből az országból Krakkó felé».*

Elbújdosott, mert, a mint Illésházynak maga írta: Balassa András jószágai után nagyon jár, s mert Ungnad Kristóf özvegye nem akart hozzá nőül menni. Levelében megírja még, hogy négy esztendeig nem jő Magyaror-

* ILLÉSHÁZY levele, Századok, 1898. évf. 22—23. ll.

szágba s megfenyegeti Andrást, mint a lelkében dúló bosszú kivánja s talán lelke szerint megáldaná Annát, ha nem írta volna meg búcsúzó énekében:

Felejtsd el (Isten) annak is háládatlanságát,
A ki most erre vett engem régi rabját;
Ámbár élje vigan felőlem világát
Csak én bennem olts meg nagy szerelmem lángját!

Ezek a lemondás, nem a leszámolás igéi; nagy szerelmét magával viszi, bár *nagy hamisság és háládatlanság kergetik* a földnek más szélére (LXXII.), miután Szent-Lőrincz napjától (augusztus 10.) Szent-Bertalan napjáig (augusztus 23.) remete módjára, havasok aljában ténfereg (LXXI.) azt a nagy elhatározást forgatván megbúsult elméjében, a melyet azután Szent-Mihály nap előtt való harmadhétben (szeptember 10—16.) megvalósított: hogy édes hazájától búcsút véve, magánosan, elhagyja nagy Krivánnak zúgó erdőségét, havas tetejét s neki vágjon az idegen világnak. Nem kérdi már annak nevét, kit, mint üdvösségét, bús lelke úgy kivánna, nem gondol sem Zsófiára, kiről még két hónappal előbb énekelt, sem a bécsi szép Zsuzsánnára, kivel vigan tánczolt «a kurta oktáván a sovány bőjtben», nem gondol semmire, az egriekre, a jó ruhás legényekre, csak Annára és édes hazájára, szép Magyarországra. Az utolsó szó, a mi ajkán fohászként elhangzik:

Óh kedves nemzetem, hazám, édes felem!
Kivel szerelmetes mind tavaszom s telem:
Keseregj, sírj, kiálts Istenedhez velem;
Nálad, hogy szeretlek, légyen e vers jelem.

hazáját, édes nemzetét illeti, mintha minden fájdalomnál, a mely szivét érte, mélyebben azt a csapást érezné, hogy búcsút kell mondani édes hazájának!

III.

Az idegenbe bújdosó Balassát távolba vesző útján költészetének mind maig égő fénye kisérte. Keble viharait zordonan magába zárva s uttalan utakon hordva elvihette, de költeményei itt maradtak és háromszáz esztendőn keresztül őrzik nagy szive vergődéseit és lirája dicsőségét. Mint az üstökös, fényt hagyott maga után; ha közönséges bújdosó csillag, a feledésbe merül, s ma a XVI. század keménykarú daliái és csökönös nagy urai közűl egygyel kevesebbet ismernénk. Azonban költő volt, Isten kegyelméből s e kivételes adománynyal fölszökött borús korának magasabb egére s onnan világít le ránk. Földi pályáját földöntúli pálya váltja, a nyomorúlt zaklatásokért dicsőségre kél s bár tűzbe hányta verseit,* lirája híven őrzi emlékezetét. Egyéb irói munkásságának inkább csak töredékét (Comœdiája négy nyomtatott levelében) vagy emlékét (a Jephtes Historiájáról szóló feljegyzésben) ismer jük; vita tárgya, hogy ő írta-e Eurialus és Lukréczia történetét s bizonyos, hogy Campianust fordítani kezdette. A lirától Campianusig, a világi érzelmektől az elmélyedő vallásosságig a lelki fejlődésnek nagy útja van s a költői szellem ötletszerűen nem változik. Nincs nagy lirikus, ki fejlődésében nagy útat ne futott volna be, s nincs egyetlen lirai költő sem, kinek költői fejlődését életének külső körülményei nélkül érteni s magyarázni lehetne. Balassa tehetsége is nagy átalakuláson ment át s küzdelmei és megpróbáltatásai mélyítik és tisztítják költészetét; életének ismerete magyarázza tehetsége forrongását és emelkedését.

Korán kezdett verselni, a szerelem hangolta liráját s gazdag élményeit dalra kész ajkára könnyen vehette.

* LXXV.

Azonban költői termésének e kora virágait eddig inkább csak sejtjük, semmint bírjuk. Nehéz elképzelni, hogy lirai költő egyszerre a maga fejlettségében álljon elénk, mint a hogy Balassa kész költőnek mutatkozott. Bálint is megírta az első gyönge verseket, de nem azokat, melyeket a kiadás mint gyermekségétől házasságaig szerzetteket megjelöl. Ez a harmincz ének bátran sort állhat a többivel s Pál deák uram miatt meg kell elégednünk azzal a kötelességgel, hogy Balassának fiatalkori verseit nyomozni megkisértsük.* Sem e kötelességről, sem az arra vonatkozó reményről nem szabad lemondanunk. Balassának kimagasló költői egyénisége, dalainak hasonlíthatatlanúl édes zengése kortársait és az utódokat egyaránt lebilincselte. Kéziratos emlékeinkben a kedves Balassa-versek közűl többet is ismerünk s ha majd azok rendre előkerülnek s tüzetes vizsgálatban fognak részesülni, meg lehet még gazdagítani Balassa liráját eddig lappangó költeményekkel. A Vásárhelyi kódex név alatt ismert daloskönyvben Balassa fiatalkori versei közűl valónak tartom a XIII. számút, mely 1572-ből, datálva is van.**

* Balassának erdélyi fogságában volt egy Pál nevű deákja, a ki ezt írva is hagyta. (Irodalomtört. Közl. 1893. évf.) Ki volt ez a Pál, a ki ura után NAGY-BÁNKAI és ILOSVAI historiáit forgatta s nevét, urát és naiv hitét a XXIII. zsoltár nehány sorának följegyzésével egy ily könyven ránk hagyta? A kor szokása, hogy a deákot keresztnéven szólították, a Balassa környezetében lévő Pálok valamelyikére utalnak. A pataki esküvőn vele volt egy Paulus Hunyadi Transylvaniensis, a kinek végrendeletében 300 frtban hagyja Felső-Esztergárt, s hihetőleg azonos azzal a Hunyadival, a kiről 1588-ban megírta, hogyan járjon el Ujszászival együtt erdélyi dolgaiban. Egy Pál deák 1585-ben Móricz Balázshoz ír levelet (M. Nemz. Múzeum), a kivel Balassa is levelezésben állott. Ime két Pál, s közülök egy erdélyi ember s Balassa szolgálatában volt, ez-e az a deák, a ki urát fogságában is szolgálta már? Mennyivel jobban le volnánk kötelezve e Pál deáknak, ha urának verseit hasonló gonddal gyűjtögette, másolta volna, mint tette egy másik inasa, Hartyáni Imre.

** A kódex Balassa korát öleli föl énekeiben, s első ismertetője és fölfedezője SZABÓ KÁROLY szerint (Századok, 1879. VIII. f. 94. l.) a XXXI., LXIV., CXVI. énekek s a XIII. Balassától valók s még ezen kívül 16 énekre van gyanúja. Valószínű azonban, hogy közöttük nem egy akad, a melyik nem állja ki a komolyabb kritikát. De e veszteség kilátásával is el kell majd e munkát végezni. Azok a megfontolandó körülmények, hogy Balassa dominált s őt széltében utánozták, hogy e meghatározásoknál csak problematikus fogódzókba lehet kapaszkodni: azok mellett a tények mellett, hogy a kódexben őt

Erre az egy énekre azért gondolok különösebb érdekkel, mert Balassa lirai pályájának kezdetét látszik meghatározni. Huszonegy éves korában a ki ilyen szépen ír, annak csakugyan gyermekségétől fogva számíthatjuk költői próbálkozásait. Ránk maradt költeményei másolójának följegyzéséből az a legderekabb adat, hogy gyermekségétől kezdve poetának ismerték. Balassa lirájának e korai termékeit ez említett egy éneken kívül nem ismerjük. Szerencse, hogy a radványi kódexben szerelmes énekeinek gazdag gyűjteményét s annak alapján költőnknek egy kitünő kiadását birjuk.* Balassának örök emléke, irodalmunknak egyik leg-

varians van, s hogy az énekek nagyrészt Balassa korára mutatnak, elég alapot nyújtanak a további összevetésekre.

* A kódexet Deák Farkas szerencsés keze halászta ki a báró Radvánszkyaknak radványi kastélyában őrzött becses gyűjteményből, 1874-ben, a Magyar Történelmi Társulatnak zólyomi kirándulása alkalmával. Jelentésében (Századok, 1875. évf. VIII. f. 107. l.) csak röviden sorolja föl a kódexet: «Balassa Bálint elveszettnek tartott szerelmes verseinek gyűjteményét», melyről Thaly Kálmán írt ismertetést a Századokban (1875. évf. 1—32. lap), s ugyanott ő mutatta be először a kódex énekeit. Sem Deák Farkas, sem Thaly nem gondoltak a kódexnek bibliografiai ismertetésével, sőt Szilády Áron, az énekek kiadója, sem adott összefoglaló leírást, bár jegyzeteiben híven követi s idézi. «Énekes könyveink a XVI. és XVII. században» czímű dolgozatomban (Magyar Könyvszemle, 1899. évf. 267. l.), mert még nem láthattam, magam is csak rövid fölsorolására szoritkozhattam.

A kódex Szilády Áron lapszámozása szerint negyedrétben 184 lapot tartalmaz, félbőrbe van kötve és czímkéjén s a kötet hátára ragasztott papiron: «Balassa Bálint Verseinek Fragmentumi» fölírás olvasható. Hátul csonka, itt a veszteség ki nem számítható, közbül hiányos, a 128. lap után csak néhány levél szakadhatott ki. Négy kéz írta. Az első másoló *(A)* munkája jóformán az egész könyv, a második *(B)* csak az 56. üres lapra vetett néhány probatio calamit; a harmadik kéz *(C)* az Obsidio Szigetianából másfél éneket és Zrínyi Idylljeit másolta, a negyedik kéz *(D)* a kötet végén negyedfél lapot. Balassa verseinek megőrzéseért hálánk az első *(A)* másolót illeti. Ki volt ez? Szilády szerint *Hartyáni Imre*, a ki nyilván panaszkodik Balassa írásának nehéz olvasása miatt, a ki Balassának diákja, inasa volt, kiről Balassa végrendeletében is megemlékezik, hagyván neki egy zabola lovat, pej paripáját egy ezüst csákánynyal egyetemben, ki merő ezüst, aranyozott. Hartyáni Imre tehát már előbb a költő szolgálatában állott s így érdemelhette ki ura szeretetét hűsége és képességei által. Szilády föltevését megerősíti, mondhatnám teljesen eldönti a következő észrevétel. A kódex másolója (Hartyáni) uráról mindig harmadik személyben emlékezik meg: *könyörög Istennek* (LXX.); *megsalditja Júliát, a feli megyen, kit szinte egy kapu közben talál elő, s kivel így szól* (XXXVIII.); *kit* (t. i. a verset) *egy cziterás leányról szerzett* (Coel. x.) stb.; vagyis teljesen bele találta magát a bizalmaskodó inas, az ura verseit magyarázó deák szerepébe akkor, a mikor a könyvet másolta, — tehát urát harmadik személyben kellett említenie. Ez az eljárása annyira következetes, hogy még a latin czímet (*somnium proponit*, XXI.) s annak

elül késő, de
ajándéka iro-

ló ebből, hogy a
harmadik személy-
olgailag dolgozott,
nók, bizonyos fele-
feltünik, hogy a
: az magam gon-
két hiányos ad
gondolt ének nótá-
it a másolótól ép
az magam gon-
ra, az íróra, a kit
eke, s annak vers-
énekeké. Hartyáni
nak egykoron nagy
n (Énekek Három
könyvekbe, sőt még
ehát általánosan el
za könyvébe hihe-
ő, mind az énekes
ondolt nóta» a má-
rtyániban gazdája,
an, a magam gon-
Hartyáni Imrét, az
ljuk.
nagyon közel állott
ítások határozottan
nemissza ajánlására
nem régebben, két
l nem találkozunk
veset tud. Mert az
ssi Bálint gyermek-
egy virágének «Az
meddig akarsz engem
ri Báthori István-
vösségemnek Istene»,
tbaigazító, sőt néha
énekek szereztetése
y a másoló Balassá-
győzések az első har-
Hartyáni amaz éne-
kat, szóval részletes
is általánosan, hogy
nket a későbbiekről,
Mindez arra mutat,
abb viszony kötötte.
ig, a mikor az csak
san és érte való sok
ót. Talán összekötte-

(A kö

nagyobb büszkesége a radványi kódex s azonfelül késő, de hatalmas igazolása költői dicsőségének, drága ajándéka iro-

magyar fordítását is *(álmát beszéli el)* így konstruálja. Nyilvánvaló ebből, hogy a másoló szerényen a háttérben marad s uráról, a költőről csak a harmadik személyben nyilatkozhatik, s nyilvánvaló az is, hogy mint másoló nem szolgailag dolgozott, hanem bizonyos öntudatossággal, bizonyos szabadsággal, mondhatnók, bizonyos felelősséggel írta a maga könyvét. Így nézvén a másoló helyzetét, feltünik, hogy a VI. ének «ad notam»-ja: az mag*am* gondolt nótájára — és az LI-é: az mag*am* gondolván nótájára — első személyben van fogalmazva. Siessünk e két hiányos ad notamot kiegészíteni, hogy teljes értelmet nyerjenek: «az magam gondolt *ének* nótájára» alakra. Így magyarul is, értelmesen is van mondva, a mit a másolótól ép úgy, mint a szerzőtől, méltán elvárhatunk. «Az magam gondolt» s «az magam gondolván» első személyben, ime a másolóra mutat, s nem Balassára, az íróra, a kit harmadik személyben emleget. Hartyáninak van maga gondolt éneke, s annak versformája tökéletesen ugyanaz, mint a Balassa-féle VI., LI. és LXVIII. énekeké. Hartyáni Imrétől az LI. zsoltár átdolgozása: «Háborúsága Dávid királynak egykoron nagy vala» kezdősorral, legelőször a Bornemissza-féle Énekes könyvben (Énekek Három Rendben, 1582.) jelent meg, s onnan a későbbi protestáns énekes könyvekbe, sőt még a Kájoni-féle katholikus gyűjteménybe is bejutott. Ez az ének tehát általánosan el volt terjedve s énekíróink a nótáját is megszerették. Bornemissza könyvébe hihetőleg ama közelség révén került, a melyben mind az énekszerző, mind az énekes könyv szerkesztője Balassához állott. Ily módon a «mag*am* gondolt nóta» a másolóra s nem Balassára vonatkozik, s mert e nótának a vélt Hartyániban gazdája, Bornemisszában protektora, a későbbi írókban számos követője van, a mag*am* gondolt nótát Balassa helyett a másolónak tulajdonítjuk s a vélt Hartyáni Imrét, az első kéz urát, ezzel a magyarázattal, s nótája elismerésével igazoljuk.

SZILÁDYnak teljesen igaza van abban, hogy a kódex másolója nagyon közel állott Balassához. Az énekek fölé írt s egyéb jegyzetek és fölvilágosítások határozottan megjelölik Hartyáninak urához való viszonyát. Valószínűleg Bornemissza ajánlására vette magához, 1582 táján, vagy az után rövid idővel. Hogy nem régebben, két okból lehet következtetni. Az első az, hogy a korábbi évekből nem találkozunk nevével, a második az, hogy Balassának régebbi verseiről keveset tud. Mert az I—XXX. énekekről csak annyit tud: *ezek az énekek, kiket Balassi Bálint gyermekségétől fogva házasságáig szerzett, jóllehet kettő híjja. Az egyik egy virágének «Az irgalmas Uristen» nótájára, kinek az kezdeti így volt: «Vajjon meddig akarsz engem keseregetni», másik egy könyörgés a Palatics nótájára, ki az Nyíri Báthori Istvánnál és Ugnótnénál is volt. Így kezdetik el: «Láss hozzám idvösségemnek Istene», az elveszett.* Az ezután következő énekekhez írt felvilágosító, útbaigazító, sőt néha biráló megjegyzések azt árulják el, hogy a másolónak az egyes énekek szereztetése idejét és körülményeit megtudni módjában állhatott, tehát, hogy a másoló Balassához házassága alatt és után férkőzött közelebb. Hogy ily megjegyzések az első harmincz énekhez nem jutottak, abból azt következtetjük, hogy Hartyáni amaz énekeknek egyszerűen csak másolója volt, keletkezésüket, alkalmukat, szóval részletes vonatkozásaikat nem ismerte, csak annyit tudott róluk s azt is általánosan, hogy házasságáig szereztettek. Annál körülményesebben értesít bennünket a későbbiekről, sőt nála nélkül nem egy fontos dolog ment volna feledésbe. Mindez arra mutat, hogy Hartyáni Balassához 1582 után került s urához bizalmasabb viszony kötötte. Mellette maradt hosszú időn keresztül, talán egészen bújdosásáig, a mikor az csak egyedül indult útnak. Ha ekkor el kellett is urától válnia, hálásan és érte való sok gonddal eltelve, folytonos figyelemmel kellett követnie a bujdosót. Talán összekötte-

dalmunknak, mely addig Balassát és költészetét főként nyomtatásban megjelent *Istenes Énekei*-ből ismerte.

Költeményei életének három nagy mozzanatáról be-

tésben is maradt vele, legalább egy ideig. Hogy később mivé lett? máshoz szegődött — olyanhoz, a kit Balassa nevével jó reményben köszönthetett. És itt előtűnik a magyar nyelv másik ékessége: RIMAI JÁNOS, a XVII. századnak kitűnő magyarja, az államférfi és költő.

A Radvánszky-kódex 148-ik lapján egy nagybecsű följegyzést olvasunk, melyet THALY is közölt. (Századok, 1875. évf. 30. l.) Ez a bejegyzés, az utána következő versek, Rimainak 32 verse, legnagyobb része kiadatlan, mind azt mutatják, hogy a kódex másolójának Rimaihoz is nagyon közel kellett állania. A ki tudja, hogy «minden szerzése szinte itt nincsen, mert mind könyvestül a Tiszába ejtetteték volt»; a ki tudja, hogy Balassa még éltében mit mondott Rimairól s mit tartott verseiről; a ki arról is tudott, hogy Balassa Rimait arra kérte, hogy halálát megénekelje; s azt is följegyezte, hogy ezt Rimai véghez is vitte: egyikhez oly közel állott, mint a másikhoz, — Balassa után Rimai szolgálatába szegődött. Hartyáni tehát még Balassa életében átköltözött új gazdájához, hogy a Balassa Rimai barátsága és költői dicsőségük krónikása, tanúja és megőrzője legyen. Új ura szolgálatában, régi urát siratva, másolta új urának régi urát sirató énekét: «*Bocsásd szent lelkedet*», melyet a többi ének után helyezett. A kódexből ez az ének hiányzik, lévén a végén csonka. Hartyáni Imre volt tehát Rimainak ama szándékában, hogy Balassa énekeit kinyomozza, a legilletékesebb s a legjobb segítője. Vajjon nem e szándék vezette-é Hartyáni tollát, mikor a kódexet írta? Talán nem a véletlen műve, hogy ugyanaz a gyűjtemény, mely e költeményeket megőrízte, a Radvánszky-könyvtár, Rimai iratait is fentartotta a mi korunkra. Rimainak Balassával való viszonya nincs kiderítve még, bár kétségtelen, hogy nemcsak a bámult költő és a törekvő ifjú irodalmi összeköttetése, hanem melegebb baráti érintkezés volt közöttük. Rimai Gergely Balassa Jánosnak, fia István, Bálintnak volt hű, vitézlő és odaadó embere s Bálint az atya s a fiú érdemeit elismervén, szolgálataikat jutalmazandó, Istvánnak 1586 tavaszán a nyitrai káptalan előtt a liptómegyei Dovaló falubeli kőházát és a nógrádi Alsó-Esztergár faluban öt jobbágytelket ajándékozott. (Századok, 1890. évf. 692. l.) Mily rokonság fűzte e Rimait Jánoshoz, eddig nincs megállapítva, de mindenesetre közeli rokona lehetett. A Balassák és Rimaiak összeköttetése tehát régebbi, nemzedékről nemzedékre átszálló s utóbb a két költő-ivadék barátságában megnemesedő viszony alapjává lett. Hogy ebben Hartyáninak része, és pedig jelentékeny része lehetett: az előzmények után nagyon valószínűnek látszik. A mit Rimai fogadott, hogy Balassa írásait kinyomozza s a jövendőnek átaladja: nem maradt puszta fogadás. Istenes Énekeit a saját énekeivel együtt 1604-ben, Váradon meg is jelentette. De a kódex arra tanít, hogy szerelmi verseit is összegyűjtette s kiadás alá készítette. Ha arra emlékezünk, hogy az Istenes Énekek kiadásában ugyanazt a szokást találjuk, a mit a kódexben, hogy t. i. a kiadó az egyes énekeket czímükben kommentálja, s ha arra gondolunk, hogy a kódex másolója az Istenes énekekről úgy emlékezik meg, mint a melyek *más* könyvben vannak: szinte lehetetlen arra nem gondolni, hogy a Hartyáni-kézirat az első Balassa-kiadás apparátusa gyanánt készült.

A kódex többi írója a Balassa-kérdés szempontjából semmi jelentőséggel nem bír.

Balassa énekeit a Magyar Történelmi Társulat megbízásából SZILÁDY ÁRON adta ki 1879-ben. (Gyarmathi Balassa Bálint költeményei. A M. Történelmi Társulat megbízásából szerkeszté, jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta SZILÁDY ÁRON. Budapest, 1879. 8-r. LIII + 3 + 254 + 2 l.) A kódex többi része még kiadatlan. Maga a kódex mostanig a báró Radvánszkyak radványi könyvtárában őríztetik.

szélnek; daliás, könnyelmű fiatalságáról, a házasságaig szerzett versekben, Annája iránt égő nagy szerelméről a Júlia-cziklusban s végül vallási elmerültségéről az Istenes Énekekben. Életének pontosabb ismerete s a radványi kódex sorrendje alkalmat és módot nyújtanak arra, hogy az egyes időszakokra tartozó költeményeket közelebbről is meghatározva, bizonyos időrendi egymásutánban, szinte költői tehetsége evolucziója szerint bemutathassuk. A kódex sorrendje nem véletlenség, mivel a másoló előtt Balassának a maga kezével írt könyve feküdt. Újonnan előkerült leveleiből nyert értesüléseink igazolni látszanak a kódex kronológiáját az első harmincz versre is,* a melyek fej-

49. A KRISZTINA NEVÉRE ÍRT ÉNEK KEZDŐSORAI.

(A Balassa-kódex 3. lapján.)

lődésének ez első korára esnek, s körülbelül három esztendőre terjednek: Egerből való távozását, Békes hadjáratát, Erdélyben s Lengyelországban töltött éveit és hazatértének első éveit foglalják le.

Az *Aenigma* a kódexben s a kiadásban egyaránt első verse, s amaz énekek élén áll, a melyeket az erdélyi cziklushoz számítunk. Tartalma szerint méltán kezdi a sort, mert meséje szimbolikus módon metaforában jelenti, szerelmesétől való elválását. A II. számú *Christina nevére írt ének* Hagymásynéhoz szólt, ki e névről, lévén leányneve Sanyiki Krisztina, igényt tarthat reá, miután irójára is igényt formált Danczka alá küldözgetett leveleiben.** A IV. ének-

* E leveleket az Irodalomtört. Közlemények 1899. évi folyamában mutattam be.
** Id. h.

ben magáénak mondja Annát, a kitől elbúcsúzik, s a válás és búcsüzás idején iratott, 1575 június derekán. A «bucsúmat úgy adá, mint számkivetésre», «azért immár néköm el köll most indulnom», «nem úgy megyek el» kifejezések magát az elválás tényét jelentik, a mely az Aenigmában — rejtett szóban — metaforikus módon van előadva. Ez a búcsúzó ének szerelmi fogadkozással zárúl s a III. énekben ez igéretnek beváltásakép szerelmének állandó voltát, szerelmesére való gyakori emlékezését énekli, szerelme szimbolumaként a *végtelen* szimbolumát, gyűrűjét küldi:

Eredj édes gyűrűm, majd jutsz asszonyodhoz,
Ki viszen tégedet csókolni szájához,
Óh hogy nékem ahhoz,
Nem szabad most mennem én vigasztalómhoz.

A «Gianeta Padovana nótájára» írt ének (V.) az ad notam olasz voltával is a művelt, irodalom szerető és olasz művelődési hatást mutató erdélyi udvarra fordúl, a melyben az a kegyese, kihez ezt az énekét írta, «jóra hozta (régi) szerelmesével vétkeért gonoszra fordúlt dolgát», mert meggyőződött, hogy tudatlanságból, nem szántszándékból vétkezett. Kegyese kivette rabságából, szolgájává tette, szolgálatja nem esik hiába, szerelmével ajándékozza, csak hogy tovább is szolgálja. E költemény ténybeli adalékai nyomán a Krisztinára írt vers társaul tekinthető.

Amolyan szabad rab lett, a kit csupán becsületszava köt. Mint ilyen szabad rab került az udvarhoz, hol Gyulafehérvárott, hol Medgyesen a fejedelem körében tartózkodott. Itt nyílt alkalma megismerkedni Erdély legszebb hölgyeivel, s e fiatal szép leányok, mindmegannyi *kegyesek*, Bebek Judit, Morghai Kata, Csáky Borbála és egy Zsuzsánna nevű szép virág foglalták el szivét s ajzották föl liráját.

Lelke ismét új szerelemtől beteges, írja a VI. versben,

melynek főiből Bebek Judit tűnik ki, új szerelmének gyógyító orvosa.* Egyenes, magas, mint szép liliomszál, piros ajkán jeles tréfa fakad s édes beszéd ömlik, bátor tekintetű és mozdulatlan a dereka, mikor tánczol. E szépség elég ok arra, hogy Bálint megszeresse s mikor elvált tőle: megénekelje s neki szerelmét ajánlja:

Távozván attul, a ki szerelemre gerjesztett engemet,
Utána való nagy bánatomban éneklem ezeket.
Ajánlván néki szolgálatommal együtt nagy szerelmemet.

E nagy, de rövid szerelemnek hamar vége szakadt, mert nemsokára már Morghai Katáról, egy új kegyesről énekel, nem szenvedélyes, hanem játszi, szeretkező verset: Hogy a jövendőmondók szerint Vénus még születésekor megkérte s erkölcsével Vénust annyira megnyerte, hogy e szeszélyes istennő szolgálatait jutalmazandó:

Az mint hogy mostan is megajándékoza,
Rabul egy szép szűzet én kezembe ada,
Mondván: szolgálatodnak ez is egy jutalma.

Katája szép és tréfás, de nagyon ártatlan, s ez vétek benne, írja Bálint, rajta látja minden szépségnek jeleit, s hozzá fogytáig jó legyen, azt kivánja. A Kata után való vágyódásnak e hevesebb megnyilatkozására, három más (VIII., IX., X.) ének következik a kódexben, melyekben a visszautasított szerelmes panaszát halljuk. Ha tehát e panaszt a nem teljesült vágyból fakadtnak véljük, s az énekek helyét nem puszta véletlennek tekintjük: úgy e három ének is Morghai Katára (a nagyon ártatlanra) vonatkozhatnék.

* Bebek Judit, Bebek Györgynek és Patócsy Zsófiának négy leánya közül a harmadik, s atyja 1567-ben meghalván, ez idétt árva, anyja s testvérei társaságában könnyen megfordulhatott az udvarnál, a hol Bálintnak ékes liliomszál szépségével hamar szemet szúrhatott. E rövid ideig tartó láng kilobbanását erre az időre kell tennünk, nem, mint SZILÁDY, arra, mikor Erdélyben járt (LVIII.) jó hamar lovakért.

A XI., XII., XIII., XIV., XV. versek keletkezése alighanem ama hónapokra esik, midőn Erdélyt odahagyva, Báthory István udvarába ment Lengyelországba, a mi 1576 pünkösd táján történhetett. Morghai Kata utáni vágyódása és iránta táplált érzelmei talán hamarabb elsímultak s ama négy versen kívül nem hagytak liráján nyomot. Új kegyes szeme, új virágszál szépsége igézte meg, Csáky Borbáláé, kinek nevére a XIV. számú éneket szerzette. E vers költői levél, talán az első irodalmunkban, az ismertek között korra nézve. Utolsó sorában:

Ki irta? — tudhatod, hiszen mert látszanak könyveim ez levélben —

nem szabad kételkednünk. Levél, a melyet Erdélybe Csáky Borbálához írt, ki Tholdy Mihálynak volt felesége; levél, a mely onnan kelhetett, a hol a szomszédjában lévő vers (XV.): «Az lengyel ének Bisztj Vegjala nótára» szereztetett, Lengyelországban; levél, a melyben elpanaszolja árvaságát, búbánatát, szerelmi betegségét, melynek *O* az orvosa; levél versben, szerelmi vallomás és hűségi fogadkozások az Erdélyben elhagyott kegyeshez.

Gyönyörűségem, mert minden reminségem nékem csak benned vagyon,
Mi oka? nem tudom, hogy mind éjjel-nappal szivem téged gondoljon,
Tégedet óhajtson, te felőled szóljon és csak tégedet várjon?*

Balassa e költői levelét s az *Ad apes* czímű XV. költeményét már Lengyelországban írta, s megelőzőleg útközben, már *idegen földön* a XIII. számút, «kit egy szép leány

* E költemény a kódexen kívül két helyen maradt még reánk. SZILÁDY említi, hogy «Székely István Cronikájának azon csonka példányába, mely most a Székely Múzeumé, s a XVI. század végén is, azolta is erdélyrészi birtokosok tulajdona volt, 1579 körül egyéb versekkel együtt ezt is bejegyezte Gíróthi P.» s magunk a Székely Nemz. Múzeum tulajdonát tévő Vasady-kódexben, mely szintén minden ízében erdélyi vonatkozású kézirat, megtaláltuk ez Adhortationak, mint GIRÓTHI említi, egy variánsokkal különböző följegyzését. Hogy Erdélyben szerették Balassát, e két emlék tanúsítja, hogy ő maga szerette azt a versét, maga ad róla bizonyságot, midőn harminczhat versét írja ennek nótájára.

29.

Hallam egy ifiunak mynap eneklesset egiedül leven
egy kertben törödeset, hol hazatia uato Mihalj zengeset
Giötrodik majaban mert szerelmes eszbe
Szy szerelmetinek giönörö beszede
Eszebe emlekönek egy keson kezdete.

Nagy mitlan bizony sok szor szinalkodom,
Szerelem hanis miltan ha gondolkodom,
Hogy az szerelm velem igy gyilkoson.

Nemel senki halaja jo szolgalatomnak,
Szerelmemert ... jo szivo ritkan adnak
Igy sem eldom szolgalom ennekem ... hadnak

O kegyetlen mert nagy gonoszal annak
Ki tiged myndenkor tart boldogganak
Csak engem tartasz gonosz alazodnak

Ezt mondnan atonba fordula azokhoz
Halam zengisztek monda es mit gyiezz
Mert mikik szolnan lon beszede emez.

Hol dety miszet gyötö bolond mihek
Rosan violakon is mit szedegettek
Ha miszet keresztek asszon is tolitok.

Hanem

50. AZ «AD APES» KÉZIRATA.

(A Balassa-kódex 29-ik lapján.)

nevével szerzett», kiről «igen ritkán és bizonytalan hirt hall», róla s lakta földéről gondolkodva, könyeit hullatja, ki után mint az anyja után rivó szarvasfi, szive úgy hal, vész, ki miatt kedve nincs, olyan mint téli időben megszáradt ág, özvegy gerlicze, pusztában felejtett árva, csak remete módra teng s nem él, mert búra jutott. Az erdélyi utolsó kegyes emléke bármilyen mélyen él is lelkében, egy mámoros, könnyű órájában az borivóknak való énekkel egy húron pendülő dalában (XII.), szolgáival vigan lakván, csapongó éneket ír «Susannám» nevére. Talán nem kell keresnünk e Zsuzsánnát, mint azt sem, kivel a Tifingral utczában, (Tiefer Graben), Bécsben 1589-ben szeretkezett. E Zsuzsánnák csupán keresztnevükön voltak ismeretesek már az ő idejében is; mulatságszerzők ifjú bajnokok számára, kikről Cupido jó szavú gyermekek víg éneklése közben, szerelmes tánczokban szokott gondoskodni. Kikkel mulatván, a búszerző szerelem búcsút vesz tőle, s jó borokkal töltött aranyos poharak között könnyű szívvel hirdetheti, hogy

— ezt az napot Isten örvendetességre serkentgeti föl néki.

E kicsapongó, szilaj jókedv és hangos mulatás, e gondtalan szeretkezés és mámoros hangulat oka mi egyéb lehetett, mint szabadsága napjának földerülése, az a hir, hogy Erdélyből s a török félelmétől megszabadúlt, mikor már nyugodtan elmondhatja:

Meghordoztuk hiában az *sok bút*, legyen már tőlünk távul.
Mostan igyunk, lakjunk, vigadjunk, tánczoljunk; távozzunk
[bánatunktul,

mikor újra a maga ura lett s Erdélyt odahagyandó, rabságát, aggodalmait, félelmét leteszi s a fiatalság duzzadó örömében nagy áldomást tart. E hangulatban írja a Borivóknak való nótáját (XI.); áldja a szép pünkösdnek gyönyörű idejét, mikor megkapja az emlékezés a múltra, s örömmel tölti el a remény a jövendőre.

Bálint ime fékezetlen örömmel vett búcsút Erdélytől s ment Lengyelországba, a hol könyező szemmel irogatta Csáky Borbálához szóló szerelmes leveleit, egyet versben, a többit talán prózában. Ha bővebben ismernők Lengyelországban való mulatását, megtudhatnók azt a kegyest is, kiről a XVI. és XVII. számú énekekben megemlékezik, de talán akkor sem vétünk, ha e két darabot még az erdélyi utolsó szerelem elhangzó akkordjainak tekintjük. A kódex eredetijében a XVIII. előtt még hét énekre kell gondolnunk:

Szerzém ez *nyolcz* verset vig és szabad elmével,
Gyülisben indulván jó ruhás legényekkel,
Hozzám hasonlókkal,
Vitéz ifiakkal:
Nem kehegő vénekkel.

E nyolcz énekét, melynek utolsóját a kiadás XVIII. darabjából ismerjük, maga foglalja össze, mint egy hangulatának, egy dalszerző kedvének termékeit, s bennük «eről, hogy megszabadúlt az szerelemtűl». Mikor történt ez? 1577 tavaszán, a mikor odahagyta Lengyelországot. De ez időtájban nem is ért rá, hogy szerelemre gondoljon: apja emlékének megtisztításán és jövendője alapozásán dolgozott. Mikor az 1578 február 2-ikán megnyilt országgyűlésre ment, hogy esküjét megadja: szabadon a szerelemtől, vigan és bizakodva jövendőjében, mikor kiröpülő karvaly módjára felleng, mikor jó ló, jó madár, hamar agár, ifjak társasága, éles szablya, vitézek közt bújdosó pohár után hetykén és jó reménységtől duzzadó szívvel indúlt a gyűlésbe: akkortájt, 1578 elején szerzette a XVIII. dalt s vele az ismeretlen, vagy elveszett hét vigadó verset.

Bármily jó tanács hirdetője is e versében, hogy a ki nyugodtan akar élni, óvja magát a szerelemtől, már a XIX. énekében titkos szerelméről énekel, a XX. és XXI. énekeket szerelemről való gondolkodásában, növekvő gyöt-

relem közt írja, sőt a XXI-ben magát elszánva *titkos helyen* is szerelmét kesergi. Titkos helyen, mint a XXIV. számút, mikor 1578-ban egy szerelmes helyen rejtökben volna. E szerelmi dalok újra Losonczy Annához szólanak, kinek nevét nyilván megvallják (XXV. és XXVII.), kinek kezében egyikük (XXVI.) megfordult. A XXIII-ik, a mely Krusith Ilonát énekli, a kivel bátyja őt össze akarta házasítani; a XXVIII., mely a XXX. számúval együtt indifferens, mind a három ide, a második Anna-cziklus korába esik. A XXIX. ének múzsáját nehéz kiérezni. Az időpont meghatározása segíthetne a bajon, de az az általános meghatározás, hogy a házasságaig szerzett énekek egyike, nem nyújt alapot, s nem nyújt alapot maga a költemény sem. Mert hogy szerelmeséhez menni módjában nincs, irigyektől szép violájához jutnia nehéz, hogy az életét, hírét, nevét csak reá bízta: ezek egyaránt vonatkozhatnak Losonczy Annára s arra az ismeretlenre, a kivel Egerben kalandja volt, a kinek fölszarvazott férjét egyik historikusa Nogarolliban, a másik Zamaria Ferdinándban látta. Különben ez a dal nem tartozik Balassa lirájának gyöngyei közé.

Daliás ifjúságának költői terméséhez tartozik még az a három ének, (XXXI—XXXIII.), mely közül egynek csak kezdősorát ismerjük, egy Ladoni Sára nevét rejti, s a harmadik, kiben bűne bocsánatjáért könyörgött akkor, hogy házasodni szándékozott. De ezek csupán a konvenczionális felfogás szerint tartoznak ide, a mely házasságát az ifjúság könnyelmű korának bezárásaként tekinti. Hangjuk, világuk és benső természetük természetes átmenetet mutatnak Istenes Énekeihez, ama három keserűségben gazdag évnek maradandó alkotásaihoz, mely feje fölött annyi gonddal és bánattal gazdagon repült el.

IV.

HÁZASSÁGA alatt és után kelt költeményeinek pontos kronológiáját megállapítani meddő és fölösleges kisérlet volna. Költeményei innentúl önként és maguktól oszolnak meg istenes és szerelmes énekekre. Mindenik éneke elárulja születése titkát, mert őszintén formálja dalba lelki állapotjait s jellemzetessé tudja tenni a szenvedélyt, a melyből fakadt. Ily módon istenes és szerelmes énekei két nagy cziklusban alakulnak ki s jobban is érdekelnek bennünket így, mint egyenkint. A kódex másolója élesen megkülönbözteti a házassága ideje alatt írt verseket, a Júlia-Anna cziklust, a Cœlia-dalokat s az istenes énekeket; az elsőket egymástól el is választja, az utóbbiakra kevesebb gondot fordít. Mintha csupán világi énekeit akarta volna összegyűjteni s az istenes énekeket külön kötetbe szándékozott volna egybeírni! A kiadásba tehát más forrásból kerültek bele s e miatt nem szabad annak sorrendjét irányadóul tekintenünk.*

* A kódex és a kiadás viszonyát ez összeállítás tünteti föl:

Kiadás	I—LXIII. sz.	kódex	2—102. l.
«	LXIV—LXX. sz.		
«	LXXI—LXXIII. sz.	«	117—122. «
«	LXXIV—LXXV. sz.	«	125—128. «
«	LXXVI. sz.	«	158. «
«	LXXVII—LXXXIV. sz.		
«	LXXXV—LXXXVIII. sz.	«	138—144. «
«	LXXXIX—XC. sz.		
«	Cœl. I—XI. sz.	«	129—138. «
«	« XII. sz.	«	145—146. «
«	« XIII—XV. sz.		
«	« XVI. sz.	«	122—125. «

A kiadásban a XXXIII—XXXVII. sz. házassága idejére esik, a XXXVIII—LVIII. a Júlia-cziklus, a LXII—LXX. istenes énekek, LXXI—LXXIII. szerelmi énekek, LXXIV—LXXVI. hazafias, LXXVII—LXXXVI. istenes, LXXVII. »inkább istenes, hogy szerelmes ének«, LXXXVIII—XC. istenes, Cœl. I—XVI. a Cœlia-cziklus. Látni való tehát, hogy a kiadásban lévő LXIV—LXX. és LXXVII—LXXXIV. istenes énekek a kódexben nincsenek meg, e szerint tehát a kódex sorrendje, néhány indifferens éneket nem számítva, a Júlia-cziklust s a Coelia-cziklust, bár egymástól elválasztva, de majdcsak nem egymás után helyezi. Az első csoportban fölvett istenes énekek (LXII—LXX.) hangjuk és tartalmuk szerint különböznek a második csoportban fölvettektől (LXXVII—LXXXIV.); míg amazok sokkal mélyebb és élő fájdalom hirdetői, emezek nyugodtabb, inkább szemlélődő, mint szenvedő hangulat tükrözői, mintha azok a fájdalom hatása alatt, ezek annak emlékéből, bizonyos rezignáczióból fakadtak volna. Ily módon a szerelmi énekek Júlia- és Cœlia-cziklusa mellett az

A kódex házassága idejéből szép sorban öt énekről tudósít. Ezek a XXXIII., «kiben bűne bocsánatjáért könyörgett akkor, hogy házasodni szándékozott»; a XXXIV., melyet akkor szerzett, «hogy a feleslge idegenségét és hamisságát eszébe kezdte venni»; a XXXV., a melyet akkor szerzett, «hogy az ő felesíge idegensíge miatt az régi szeretőin kezdett szivében megindulni»; a XXXVII., mely akkor iratott, «mikor a felesígétül elvált». Ide számítjuk a kódex elhelyezése szerint a XXXVI-ikat, melynek csupán kezdő sora ismeretes. Ez énekek elseje 1584 deczember 25-ike előtt, az utolsója 1586 végén kelt. Az első költői kedvének naiv periodusát

51. FELJEGYZÉS BALASSA TÖBBI MŰVEIRŐL

(A Balassa-kódex 99. lapján.)

zárja be, az utolsó a Júlia-cziklust vezeti be. Bűnbocsánatot kérő éneke már nem tartozik ama víg, hol kötekedő, hol meg csapongó szerelmi költemények közé, melyekben kegyeseit, főként Annáját, énekli. Ha csakugyan ez volt búcsúdala a legényélettől, a miben a kódex után nem kételkedünk, ez lett egyben első himnusza. Ezzel a szomorú énekkel új húrt ajzott lantjára, melyről az édes szerelemnek csengő akkordjai három keserves esztendőre elnémúltak.

istenes énekeknek is két sorozatát lehet elválasztani: a vallásos ódákét és elegiákét, amazokat az egykorúak hymnusoknak, ezeket cantióknak nevezték. Dogmatikus énekei közül a pœnitentiások az első, a szentháromságról szólók a második csoporthoz tartoznak.

Nem csodálkoznánk azon, ha e néhány költeményén kívül többet nem lehetne e három nehéz esztendő terméséhez csatolni. Viszont azonban nem szabad, a kódex hallgatását könnyen elfogadva, azt hinni, hogy ez idő alatt lantja nem zendült föl. *Istenes Énekei* közül a LXII—LXVIII. számúakat tartalmi s belső okoknál fogva határozottan ez évek terméseül kell tekinteni. Az *Egy könyörgés* (LXII.), a kódex írója szerint *új*, talán csak azért, mert a Ládoni Sára nevére szerzett könyörgést kivéve, ilyennel nem találkozott s a bűnbocsánatért könyörgő énekét nem tekintette ilyennek. Szerintünk is *új*, Balassa lirájának új hangnemét hirdető. Ez új énekben Istenéhez fohászkodik, mikor körülvette szörnyű veszedelem, könyörög hozzá, hogy rút szégyentől óvja, áldja meg vitézséggel s mentse meg kevély ellenségei gyalázatától. A következőt (LXIII.) Buchananus XXVII. zsoltára után dolgozta át, s mint nagy példája, Dávid király, ő is megszabadításért könyörög:

Rágalmazó nyelvtől,
Álellenségtől
Ments meg uram engemet,
Mert hazug tanúkkal
Keserves szókkal
Káromolják éltemet.

Az őt körülvevő szörnyű veszedelem, a kevély ellenség, a rút szégyen, a rágalmazók s élete káromlói kifejezések a házasságát követő méltatlan perek idejére, Dobó Ferenczre, a törökösség vádjára, stb. mutatnak, az 1585—1586. évek eseményei által teremtett helyzetre, a melyben csakugyan méltán kérhetett egy kis csendességet, lelkibékességet (LXIV.) amaz énekében, a mely protestáns és katholikus énekes könyvekben s kéziratokban századokig élt. Balassának kevés szebb himnusza van ennél, s e kietlen és zaklatott időben búsúló szívvel s bújdosó elmével esengve kért lelkibékesség után érzett vágya lelkének ret-

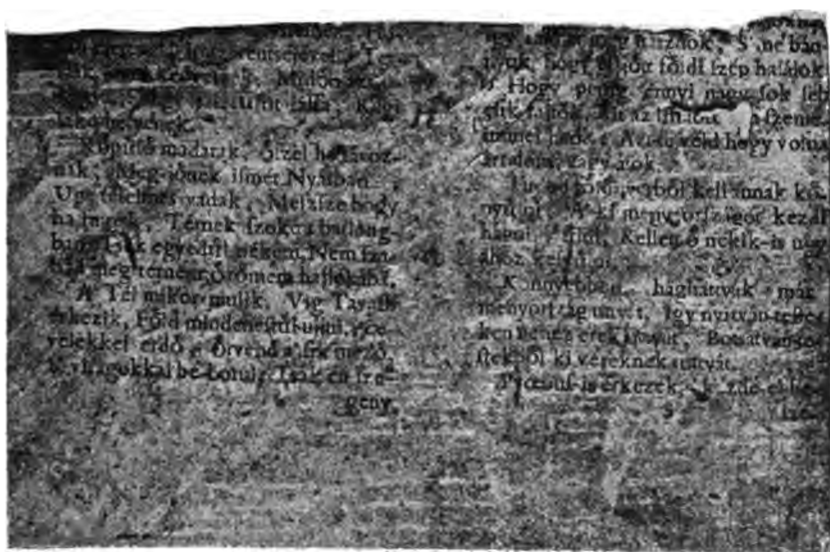
tenetes háborúságát árulja el. Ez időtájt, 1586 végén, méltán számlálja háborúit és szive fájdalmát s kéri Istent, hogy kétségbeeséstől oltalmazza s így a LXV. éneket is ez időre kell tenni. A mit abban énekel:

Látod engem sok háború mind elborított,
Veszedelem mindenfelől körül béfogott,
Nagy hatalma csak te reád immár szorított,
Emberi segítségtől, *mindentől* megfosztott,

talán szó szerint is igaz. A LXVI. énekben elkesergi minden búját-baját, minden szégyenét és veszteségét, de rendületlenül hisz Istenében. Már szinte koldusbotra jutott s méltán esenghetett régi jeles állapota után. Ide való a LXVII. és LXVIII. ének is, amabban bűne bocsánatáért könyörög és hálálkodik Istennek, hogy hozzáfordulása által kedves lett s így megszabadúlt az örök kárhozattól, emebben «mégis bővebb szóval kérleli Istennek haragját». Ez énekek mindannyian egy idő gyümölcsei, ama kemény és reménytelen időé, a mikor Balassa űzött vadként lopta életét, sem otthona, sem védelmezője nem volt, ellenben mindenfelől ellenség környezte. Az idő elborúlt fölötte s ő korának sötét és rideg világát ismerte föl a saját helyzetében, s így, bár a maga keserveit énekelte, kortársai a közhangulat, a nemzeti keserűség és szégyen énekeit érezték ki azokból. A XVI. századnak nyomasztó hangulata búsította az ő szivét is és sorsa egyénileg a nemzeti életnek kicsiben való tükre volt; s e szerencsés találkozás avatta Balassát a nemzet és kora lirikusává. A XVI. század Balassa dalaiból is megérezhető, s mert hangja liráján nyert kifejezést: Balassa Bálint kora költőjévé lett.

Lelki állapotának őszinte rajzát maga adja meg *Istenes Énekeiben* s mintegy új Jeremiás siratja életét és veszteségeit. Vitézi neve, világi szerencséje és emberi méltósága megaláztatása után ismeri el, hogy sokszor és meggondo-

latlanúl vétkezett, szerencsétlenségeit az Úr méltó büntetéseként fogja föl s magába szállva, míg bűnösségében keserűségeit panaszolja, kegyelemért az Istenhez könyörög. Szemét az égre emelve, a Jézus érdemében bízva, bűnbánatát erősítve, vallást tesz hitéről, lelki nyugalomért és bocsánatért esenkedik. Mennyit kellett elveszítenie, hogy együgyű szegénynek érezze magát s a mennyország reményében találjon fölemelő vigasztalást? Az egri vitéz,

52. AZ ISTENES ÉNEKEK LEGRÉGIBB REÁNK MARADT TÖREDÉKE. (NAGYVÁRAD, 1646.)

(A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött egyetlen példányról.)

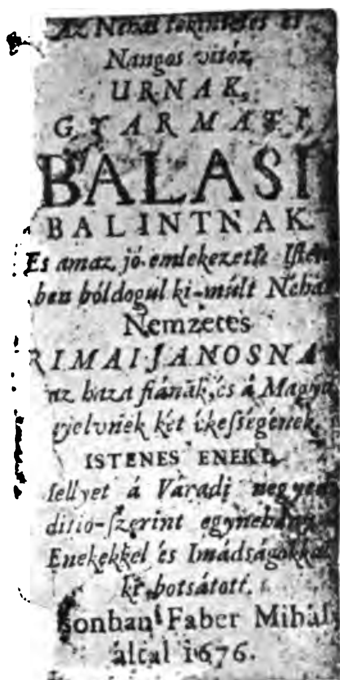
a törökverő bajnok, ez a kemény Balassa, töredelmes vallomásban bűnösnek tartja magát és vezekel. Ez a megtisztulás útja. Katharzisra csak a legnagyobb jellemek vannak képesítve az életben s a költészetben egyaránt. A bűnnek Golgotája a bűnhődés, a vallomás megkönnyebbít, a hit fölemel, a reménység megépít: a tisztúlt lélek hitében megerősödik, a bűnös lélek még mélyebbre sülyed. A szerencsétlen vétkezők s a ritka megtérők közé tartozik, különben alig történhetett volna meg, hogy életé-

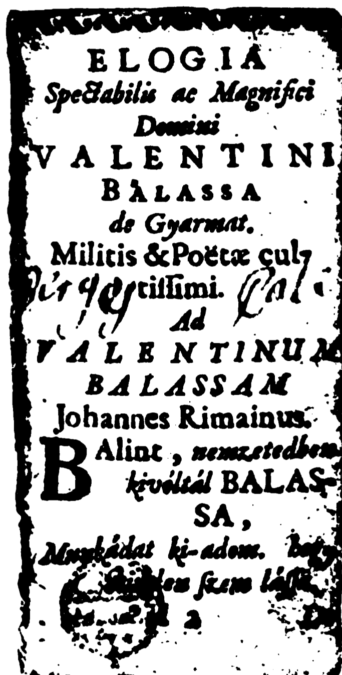
nek e keserű korszakában s korának erőszakos és féktelen szenvedélyeit látva, a jók útjára térjen. Nagy válságain keresztül verte magát s nem lett renegáttá, mint ellenségei rágalmazták, és nem szállott szembe az egész világgal, mint az elvakult szenvedélyek teszik. Mikor minden elhagyta, megtalálta az árvák gondviselőjét; mikor sehonnan sem várhatott segítséget, a segedelemnek örökforrásához menekült; s mikor semmiben sem talált vigasztalást: meglelte a vigasztalások Istenét!

A kortársak és a kor hangulata pontról-pontra megegyezik Balassa istenes énekeinek imént vázolt lelkivilágával. Az egykorú irodalom emlékei csodálatos egyértelműséggel hirdetik ezt a rideg ó-testamentomi fölfogást. Tanításuk az egy igaz Isten imádására serkent, a ki fölemel és megvigasztal, a Krisztus érdemeért megbocsát a megtérő bűnösnek. Bármennyire megegyeznek rideg okoskodásukban a régi és az új vallás hirdetői, felekezeti szempontjaikat nem tudják elhagyni. E miatt tanításuk dogmaivá, rideggé és szükkörűvé válik, és felekezeti színvonalát elhagyni képtelen. Balassa költészete magasabban szárnyal, benne nincs semmi felekezetiség, hanem telve van vallásossággal, hittel, bizalommal, az Isten szeretetével s imádásával. Naiv, őszinte, igaz hittel, a mely táplál és épít, megnyitja a paradicsom kapuját és boldoggá teszi a szerencsétlen, sorsüldözött s vigasztalást kereső sziveket. Ez a jelenség magyarázza, hogy a protestáns hitben nevelkedett s katholikus hitben meghalt Balassának istenes énekei három századon keresztűl vegyesen szerepelnek minden felekezet énekes könyvében. Irójuk és költeményei tehát osztatlan tetszésben részesültek, az író vallását nem keresték, énekei előtt meghódoltak. Mert a mi bennük isteni: a fölemelkedés és a rendületlen hit; a mi bennük megragadó: az ájtatos léleknek csodálatos ereje; a mi bennük ihletre kelt: az isteni nagyság átérzése, mindez nem a

felekezetek és dogmák, hanem az emberek s a szivek értelmében van írva. A mi bennük *istenes:* a lélek mélyén fakad; a mi bennük *ének:* egy nagy poéta gazdagsága.

Benne és költeményeiben a XVI. századnak mély és komoly vallásosságát, isteni félelmét s a költői lélek sza-

Nagyos vitéz,
URNAK,
GYARMATI
BALASI
BALINTNAK.
Es amaz jó emlekezetü Isten-
ben böldogul ki-múlt Néhai
Nemzetes
RIMAI JANOSNAK
az haza fiának, és á Magyar
nyelvnek két ékeſségének,
ISTENES ENEKI
ſellyet á Váradi
ditio-ſzerint egyneb
Enekekkel és Imádságokkal
ki-botsátott.
onban Faber Mihály
által 1676.

ELOGIA
Spectabilis ac Magnifici
Domini
VALENTINI
BALASSA
de Gyarmat.
Militis & Poëtæ cul-
tissimi.
Ad
VALENTINUM
BALASSAM
Johannes Rimainus.
Bálint, nemzetedben
kivóltál BALAS-
SA,
Munkádat ki-adom.

53. AZ ISTENES ÉNEKEK LEGRÉGIBB REÁNK MARADT TELJES KIADÁSÁNAK CZÍMLAPJA ÉS AJÁNLÓLEVELE.

(A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött egyetlen példányról.)

badságát és szabad szárnyalását látjuk. Azt a mély hitet, mely megmozdítja a sziklát, azt a komoly vallásosságot, mely a századot jellemzi, azt a lelkiszabadságot, melyet a protestáns szellem fakasztott irodalmunkban s azt a szabadszárnyalást, mely őt kortársai fölé emeli. Mert föléje emelkedik költeményeinek benső és külső gazdagságában. Gyönyörűen zengő énekeiben a vallásos korszak hangulata

és szelleme uralkodik, dogma helyett vallásosságot hirdet; a mi a szivek mélyén öntudatlan malaszt volt, hárfáján isteni harmonia gyanánt zengett. Balassa szent költészete nem csupán korának, hanem az utókornak is szólt. Más szóval: lirája általános értékű. Semmi sem mutatja inkább e tényt, mint az idő itélete és az a távolság, mely őt korától és társaitól elválasztja. Kora és az utána következő századok egyformán Balassa hatása alatt állanak; Istenes Énekeinek a szatmári béke évéig húsz, azontúl 1806-ig tizenöt kiadását ismerjük eddig, s egyes énekei, átélvén a vallásos énekügynek minden küzdelmét, minden felekezet énekes könyveiben változatlan szeretettel találkoztak. Az idő csupán szentesítette és igazolta a XVI. század itéletét, mely Balassát a magyar nyelv ékességének hirdette és ismerte. Modern korunk mennyivel tisztábban látja őt társai felett! Ismerjük el, hogy az ő vallásossága a kornak uralkodó hangulata volt, de lássuk meg azt: mennyivel nemesebben, tisztábban és igazabban csendült meg az ő lantján, mint ama derék papok és tanítókén, a kiknek a magyar nyelvű egyházi énekköltészetet köszönhetjük, s legyen előttünk tisztában az is, hogy míg azok előtt az énekszerzés inkább eszköze volt a vallási áhitat emelésének:, Balassában az énekírás maga volt a czél: az istenes ének az ő lantján igazi költészetté nemesült.

Bármily komor és megalázó volt életének e szigorú három esztendeje, költészetének szüksége volt arra, hogy a könnyű s játszi dalokból kiemelkedve, az örök emberi szólalhasson meg lantján. Csapongó szerelmei és könnyelmű fiatalsága dalaiban több a szikra, mint a parázs, több a dallam, mint a harmonia. Bennük már meg vannak költészetének nemes és állandó vonásai, de szivének nagy fájdalmakra volt szüksége, hogy költészete mélyüljön és érczben gyarapodjék. Egy-egy dala ha kedvesen érinti és ha megindítja is olvasóját, költészete ha érezteti is Istentől

nyert tehetségét, mégis e dalok (a melyek házassága előtt keltek), inkább elzárják, mint föltárják igaz és nagy tehetségét. Virágok, melyeknek illatát egy-egy röpke szellő kapja föl; lepkék, melyeknek szivárványos színei a nap fényében csillognak, ragyognak. A lirának meg vannak a maga általános formái az érzésekben és azok kifejezéseiben, meg van nyelvi és költői készlete, tartalmi általánossága és költői gyakorlata. A tehetséget erről az általános színvonalról az egyéniség emeli föl s mennél magasabbra, annál nagyobb értékkel, s a költőnek e konvenczióból kell kiszállania, mint a sasnak az erdők és rétek alacsonyröptű madarai közűl. Fejlődését a lelki élet mélyülése, tehát a szenvedély ereje és az érzések páthosza, a művészi forma tökélye, tehát a nyelv és verselés gazdagsága és a költői kifejezés igazsága, tehát az előadás naivsága és őszintesége határozza meg. Balassa Bálint költészetén ez évek mély és nevezetes nyomot hagytak. A költő magába mélyedt, mintegy érezni tanult. Az ifjú évek játszi kedélyű Múzsájától hamar búcsut kellett vennie. A mint a felhők feje fölé torlódnak, hatalmasabb szenvedélyek és komoly nagy érzések uralkodnak lelkén. A képzelt bánatok helyére a valódi fájdalom húzódik, az ifjúság szerelmi regényét az élet szomorújátéka nyomja el, a könnyű felhők helyére villámos, barna felhők nyomúlnak.

Az
Néhai Tekintetes, Nagos vitéz Urnak
GYARMATI
BALASSA BA-
LINTNAK;
És
Amaz jó emlekezetű néhai
Nemzetes
RIMAI JANOSNAK;
Igaz haza fiának, és a' Magyar
nyelv két ékességének.
ISTENES ENEKI.
Mostan ujjobban e' kis formában
ki-bocsáttattak,.
COLOSVARATT.
Veres-egyházi Mihály által, 1677.

54. AZ ISTENES ÉNEKEK KOLOZSVÁRI 1677-IKI KIADÁSÁNAK CZÍMLAPJA.

Az Aenigma elmés parabolájától bűnbocsánatot kérő himnuszáig s ettől a penitencziás énekekig mily változás tárúl elénk. Minden költeménye jobb, mint a megelőző s rajtuk, mint dicsősége lépcsőjén, Balassa fokonkint emelkedik. Az Annához írt visszaemlékezések, az erdélyi virágénekek s az itt elemzett istenes énekek jelzik útját. Míg ott bővebb beszédű, itt szűkebb szavú, ott inkább csillogó, itt már tüzes; amazokban szenvedélyesen ír, emezekben már maga a szenvedély beszél; a könnyed, elmés és keresetlen versek nyomán az erőteljes és tömör harmoniájú énekek fakadnak. Sötét, szomorú világ fogja körül, ebben írja legszebb istenes énekeit; lelkének háborúságában megérti Dávid királyt és a kegyelem Istenéhez fordul vigasztalásért, megnyugvásért és bocsánatért. Ekkor zendűlnek meg liráján a XVI. századnak komor és erős harmoniájú vallásos énekei: katharzisának tanúi, mély hitének oszlopai és költői dicsőségének korunkig élő hirdetői. Az élet megalázta, a de költészet fölemelte; mert tehetsége, mint a pálma, az élet súlya és nyomorúságai alatt edződött és gyarapodott. Az ellene indított pörök és a rászórt rágalmak árnyat vetettek alakjára, de istenes énekei és mély költészete igazolják őt lelke érintetlenségével és zaklatott szive fájdalmaival. Életrajzi fontosságra emelkednek, mert tanúságot tesznek mellette saját kora ellen s megértetik, hogy abban a szerencsétlen időben fogantak, a mikor igazán énekelhette:

Az én keserves életem!
Gyötrettetik az én lelkem;
Gyalázatban tisztességem,
Siralomban az én szemem. (LXVI.)

Ha Balassa lirája már istenes énekeiben oly magasan héjjáz kora fölött: a Júlia-cziklusban még feljebb szárnyal. E dalok a kódexben közvetlenűl a házasságát illető énekek után sorakoznak, a XXXVIII. számútól, a melyben

«Cupido mutatására megsaldítja Júliát», az LVIII. számúig, mely után nem említi többé Júliát versül.*

Júlia alakja köré irodalmunkban egész legenda fonódott, melynek gubóját a legújabb eredmények bonyolítják le. A kódex tanúsága szerint, mikor a feleségétől elvált, Cupido mutatta meg neki Júliát, hogy búskodó, keserves, régi hívét igérete teljesítése által megvidítsa (XXXVII.); megmutatta neki egy kapuközben (XXXVIII.) s rátalálván, dallal köszöntötte (XXXIX.); azután bizonygatta, hogy mint a salamandra tűz kivül, ő sem élhet Júlia szerelme nélkül (XL.), s mikor meglátta vadászat közben, megénekelte (XLI.) s költeményét el is küldötte Júliának, a ki oly szép, hogy Cupido Vénusnak nézhette (XLI.), a kiről a fülemilének énekel (XLII.), kinek szerelméről egy barátjával áradozik (XLV.), a kinek örök szerelmét énekli (XLVI.), a kit annyi édes és gyötrelmes érzelemmel foglal többi énekébe is. Júlia e szerint a szigorú évek után lép Bálint elé. Az a levele, melyben örül, hogy Wárdaynétól elválasztatott s már karácsonyra a szive után

A' Néhai
Tekintetes Nagyságos vitéz
URNAK,
GYARMATI
BALASSA
BÁLINTNAK
és
Ama' jó emlékezetű
Néhai Nemzetes
RIMAI
JÁNOSNAK
IGAZ HAZA-FIAINAK,
és a' Magyar nyelv' két
ékességének
ISTENES ÉNEKI,
Most újjabban
e' formában ki-bot[illegible]attak.
Po'sonyban és Pesten,
Füskúti Landerer Mihály
betűivel 1806.

55. AZ ISTENES ÉNEKEK LEGUTOLSÓ KIADÁSÁNAK CZÍMLAPJA.

* Ide tartoznak a SZABÓ KÁROLY által bemutatott Júlia-dalok (Századok, 1879. évf. VIII. f. 94. l.) és egy töredék. (Magyar Könyvszemle, 1877. évf. 73. l.)

nagy uraságot igér magának, elárulja Júlia kilétét. A XXXVII. ének ezzel a levéllel teljesen egyet jelent s ha tudjuk, hogy Bálint Anna miatt bújdosott el, tudjuk ki az: «*ki akkor már megszabadult, tőle el is vadult, de gyakorta juta eszébe*», nem szabad többé Júlia kilétét keresnünk. A Júlia-dalok 1588—1589-re esnek e szerint, arra az időre, a melyre Anna özvegysége és Bálint fölszabadulása esik. Tehát e dalok Anna iránt fölújult régi nagy szerelmének drága emlékei. A pseudo-Annák, kik egri vitézkedése idejére (1578—82.) esnek, akár Harrach Anna, akár mások, csupán kegyesei voltak, muzsáivá nem lettek; muzsája egy *Anna* volt, s ez lett végzete is. Íme, Balassa sorsa mily csodásra fordul. Még sajognak régi sebei s Anna új sebet üt szívén; megküzdött a nagy világgal, mely ellene támadt, de nem tudott megküzdeni a kis világgal, melynek napja Júlia-Anna volt. Ez a tény csodásan ékesen szóló. Elárúlja, hogy Balassa a szív embere volt, hogy csélcsap kalandjai, könynyű szerelmei, gazdag sorban elvonúlt kegyesei között és fölött csak egy igaz, egyetlen szerelmet érzett és táplált: Anna iránt. Júlia-Anna uralkodott fölötte s ezt tudva, csodálatosan megelevenednek e cziklus költeményei, a melyekből szenvedélye föltámadását, lángralobbanását és hevét már ismerhetjük. Ezek a versek, Júlia fátyolának föllebbentésével, beszédesekké válnak; a bennük rejlő s eddig csupán találgatott életrajzi elemek megvilágosodnak s elárulják először Bálintnak egész valóját megbűvölő érzelmeit, másodszor azt, hogy mind e dalok kivétel nélkül annak az egy szenvedélynek rapszódiái. Igazolják Bálintot, a kit a hagyományokhoz ragaszkodó régi irodalomtörténeti iskola Anna állandó hivének tartott,* s megértetik elbújdosását, melyre csalódásai fájdalmában elszánta magát. E daloknak mély költészete ez egyetlen s komoly

* TOLDY FERENCZ, A magyar költészet kézikönyvében s egyebütt.

szerelem hősévé avatja Balassát s egyben szerelmi liránk kitűnőségévé. Nemcsak a XVI. századnak első költője, hanem világi és szerelmi költészetünknek is legkiválóbb alakjai közé tartozik. A megpróbáltatások éveiben mélyült kedélyvilága, tisztult érzései s hatalmassá vált liraisága e szerelmi dalokban is kifejezést nyert. Duzzadó erő és nagyerejű szenvedély táplálták liráját, a mely a már megtalált hangot mintha még erősebben adná vissza.

Szerelemmel telt el az utolsó csepp véreig s e nagy és uralkodó hatalom rányomja bélyegét minden költeményére. Ez teszi gazdaggá képzeletét, hogy a klasszikus mithologia képeit, a renaissance lira bókjait, a lovagi fölfogásnak majdnem újra föltámasztott nő-kultuszát arra az egy asszonyra halmozza, a kit szépségében, deliségében, vágyat keltő asszonyi mivoltában oly magasra emelt s a kiért forró vére lobogásával emésztette magát. Gondolatai, érzései, vágya és reménye Anna körébe vonták s mikor reményében megcsalatkozott, ugyane vágyak, érzések és gondolatok fájdalma, szégyene és keserűsége űzték őt a távol idegenbe. Andrással és pöreivel valahogy csak megtudott volna férni, de Anna nélkül nem volt maradása; az élet keserves meglepetéseit zúgolódva fogadta és hitében megerősödve tűrte, de hogy Annában csalódnia kellett, e veszteség megtörte. Szinte lelkét tette föl erre az egy asszonyra, a kit szívébe fogadott és szíve szerint megírt költeményeiben a jövendőnek is átadott. Balassa művészi lelke e vidám és szép Annát a hű és okos magyar asszony tipusaként állította bele multunk és költészetünk világába. Anna deliségével, szépségének vonzó hatalmával és kegyetlen szívével nemzeti liránkban örökre Bálinthoz van kötve. Bálint és Anna, mint Petrarca és Laura, egymás nélkül már nem képzelhetők.

V.

ISTENES és szerelmi énekei még nincsenek kimerítve a keserű évek s a reménytelen szerelem korának eddig tárgyalt emlékeivel. Liráján több szerelmi ének is fakadt és kebléből az ájtatosság, az isteni félelem nem halt ki bújdosása alatt sem. A Cœlia-cziklus és a psalmusok és dogmai versek, néhány más énekével együtt, bujdosása alatt és után keltek. A mint Balassa a Kriván y orma alól eltűnt, eltűnt kortársai s az utódok szeme elől is, csupán néhányszor villan föl alakja, fényt vetve a távol idegenség és a messzi múlt szürkeségébe, nem hogy magát mutogassa, hanem hogy útját jelezze. E villanások fénye hull rá az elfeledtetés és a feledni vágyás számüzöttjére, a ki keserű bánatát a rengeteg erdő mélyébe rejti és a kietlen kőszikl ák közé zárja.

Bújdosása, a mint Illésházynak előre megírta, négy esztendeig tartott. 1589 ősze elején hagyta el hazáját és 1593 nyara végén tért abba vissza. Véletlen-e, hogy az események igazolták előre mondott jövendölését, vagy tényleg valamely ok miatt kellett négy esztendeig számüzetésben élnie, nem tudjuk, de az bizonyos, hogy a mint írta, úgy cselekedett. Ez Balassára vall s arra, hogy számüzetése idejének előre való meghatározására valamely komoly ok késztette. Mikor csak egyedül, lóra kapva elvágtatott, kétségtelenül Lengyelországba tartott, a hova már előbb is ki akart bújdosni. Lengyelországnak idegen földje fogadta a vándort s az adott neki barátságos és vendégszerető otthont. Merre jár, mit csinál, nem tudjuk, egyelőre nyugalmat nem találva, jár városról-városra, rengeteg erdőből rengeteg erdőbe. Tavaszszal vágyva nézi a fölfelé húzódó vándormadarakat, őszszel a hazája felé szálló darvakat. Megfogyatkozott reménysége miatt gyámoltalan éle-

tet folytat s reménysége megfogyatkozásának s így gyámoltalan életének okát Annában látja, kiben eddig minden gyönyörűségét látta, a kitől Isten megfosztotta. Malgrudiánt mondja, fohászkodással és úton járva kesereg magában s gyakori könyhullásában gondol szerelmesére. (LXXXVII.) Megjárja a régóta nem látott helyeket, fölmegy Danczkába, a hova annak idején egy másik özvegy asszony küldözgette utána szerelmes leveleit.* S ha már Danczka alatt járt, ellátogathatott a keleti tenger partjára. A Kárpátok alatt vitézkedett felföldi magyar fiú előtt ez a tenger is lehetett az *Oczeanum*, a mely mellett LXX. énekét elfohászkodta. Kegyelmes Istenéhez töredelmes vallomással megtérve könyörgi, hogy az Isten szent fiáért adja meg neki a reménységet, viselje gondját és áldja meg fejét.

A szép harmatot
Miként hullatod
Tavaszszal virágra:
Sok jódat Uram!
Úgy hullasd reám
Te régi szolgádra.

1591-ben írta ezt a versét a tenger mellett. Hihetőleg ez volt vándorútjának, bújdosásának legtávolabbi pontja. Az angliai út legendáját az újabb kutatások egy sajtóhiba megjavításával már megdöntötték. Méltán lehetett csodálkozni azon, hogy ez útnak sem költeményein semmi hatása, sem másutt semmi nyoma nincs.

A tenger partja, a mint a rátüremlő hullámokat visszafordítja, visszafordította Balassát is, a ki dél felé, hazájához közelebb húzódik és Krakkóban nyugodalmasabb szállást talál. Úgy látszik, itt várja be a négy esztendő lejártát, a

* DEÁK FARKAS a *Stephaneis Moschovitica* (Gedani, 1582.) czímű műnek egyik példányán, mely most az Erdélyi Múzeum tulajdona, egy Júlia-töredéket fedezett fel. (Magyar Könyvszemle, 1877. évf. 73. l.) Ismerve a könyvek vándorlását, ez az adat közvetetlenül ugyan semmit nem bizonyít, de megerősíti azt, hogy Danczkát most is fölkereshette.

mely újra megnyitja neki elhagyott hazáját. Itt, e kedves emlékekkel bő lengyel földön, emlékezik vissza néhai jó fejedelmére, Báthoryra, kinek nevét a LXXXV. énekének versfőibe foglalta. Ezt a költeményét is keseredett szívvel írta, Istenhez kiáltva buzgó könyörgéssel, éjjel-nappal vívân lelki ellenséggel. A vanitatum vanitas értelmét föl tudja fogni s magát Istenére bízza, mert csak úgy reményli boldogságát. A hirtelen elmúló, hizelkedő világtól, mely magát kivántatja, elfordúl, s mint a szomjú szarvas, kit vadász rettentett, úgy keresi lelke Istenét. Számkivétett, nyavalyás, megromlott lévén, buzgó imádsággal, erős reménységgel borúl Ura elé, hogy ne hagyja fogyni bizodalmát (LXXXIV.). E költeménye (a XLII. psalmus) s vele együtt még másik két zsoltár átdolgozása (az LIV. és CXLVIII. zsoltároké) is hihetőleg lengyel földön termett. Ezek is az ő magába szállott és Istenéhez emelkedő hangulatának szüleményei. Az élet megtanította a világhaszontalanság nagy igazságának fölismerésére s arra, hogy a szerencse forgandó, s az embernek tűrni kell balsorsát s remélni jobb jövendőjét. A LXXXVIII. ének a saját életéből e tétel igazolásaként fölhozott példának tekinthető. Ez az ének jellemző és határozott; Balassa rezignáczióját föltámadó reménységével deríti, az életnek gazdag tapasztalatait élete folyásának rövid történetével foglalja össze. Dátumát a kiadás helyreigazítja s így annál könnyebben illeszthető be Balassának a lengyel földön kelt énekei sorába, melyet hihetőleg egy lengyel ének, a LXXVII. nyitott meg. Fohászkodás ez az Isten áldásáért, megismerése, követése, a benne való hit és megnyugvás és az őt illető dicséret van benne kifejezve.

Életének e szakaszát nem igen ismerjük. Adataink a bújdosás éveiből szórványosak. Legőszintébb és meghitt tanúja, költészete is csak keveset tud róla. Csak annyit, hogy lelkiháborúsággal indúlt útnak s hogy lassan-lassan

beletörődött sorsába. Inkább rejti, mint föltárja útját, legföljebb egy kicsinyke rést mutat, a melyen keresztül szivébe lássunk. Tompa, komor bánat nyomja, mely végül maga megadásba megy át s utoljára a reménység színeit csillogtatja. S mi megértjük szivét, mely mindig őszinte volt. Útja, a mint viharzó szenvedélyeit a rengetegbe kiáltva indúl s a mint lassankint megenyhülő fájdalmait elzokogja és végül, a mint a Szentháromság himnuszában az Istenhez, a vitézség forrásához: Krisztushoz és a szeretet szimbolumához: a Szentlélekhez fölemelkedik, a magába szállás, megbánás és kiengesztelődés útja volt. A lelkét elnyomó szerelmi csalódásból is odajutott, a hova a világi szerencsétlenségek csapásai alatt kellett érnie: Istenéhez. Csalódva mindenben, nem csalódhatott egyben: Istenben. Ime, a XVI. század mély vallásossága így hatja át a szerelmes daliát is, a kemény karú és vastag koponyájú Balassa Bálintot. Minden világi, vitézi, vagyoni és szívbeli fájdalomnak, veszteségnek, szerencsétlenségnek egyetlen istápja, orvosa és megvigasztalója a végtelen irgalmú és a nagyhatalmú Isten, a kit megismerni, a kinek szigorú itéletét félni kell és itéletének szigorúságát penitencziával kell megengesztelni.*

A gúnyolódó visszhang még egyre fülébe kiáltotta Anna nevét, mikor ő maga minden erejével azon volt, hogy a Júlia-Anna nevet, annak még szívébe vésett betűit is elfeledje. Költeményei között egyet sem találunk, a mely ez idő alatt Annára való emlékezéséről beszélne, legföllebb egy-egy távoli vonatkozású szó vagy sor ötlik elénk. Nevét is csak egyszer írja le. Vagy az Anna-elegiák lettek volna amaz átkozott rossz versek, a melyeket, mert neki sok bút szereztek, tűzben megégetett? Vagy talán csak nem jutottak el hozzánk, elvesztek, mint annyi más költeménye?

* Irodalomtört. Közl., 1898. évf.

Tény, hogy költeményei között Annára vonatkozó több szerelmi verset föl nem ismerünk, bár a Cœlia-cziklust a kódex kiadója Annáénak vallja. Ha csakugyan ő rá vonatkoznék, jóval előbb kelhetett, abban az időben, a mikor Ungnadné férje mellett, Horvátországban lakott, ő meg Egerben vitézkedett és a derék Ferdinánd rózsás kertjét kerülgette. Tény, hogy a kódexben a Júlia-daloktól nincsenek távol a Cœlia-cziklus versei, hogy új név választása nem zárja ki a régi kegyest. A mint Annát Johannes Secundus után Júlia néven nevezhette, nevezhette volna Angerianus után Cœliának is, hogy annál jobban követhesse ebben is a régi poéták módját. Tény, hogy ez énekekben is szerelmét zengi, de az is föltünő, hogy sem e szerelemben, sem ez énekekben nem érezzük azt az égető szerelmi lángot, a mely a Júlia-dalokban lobog. Más érzelem, más hangulat uralkodik bennök, nyugodalmasabb szenvedély, fáradtabb fantázia és csendesebb előadás. Higgadtabb, ha szabad mondani, öregesebb szerelem vette körül Cœliát, mint Júliát. E belső indítékon kívül föltünő az is, hogy Júliát többé nem kivánja versül említeni. Azt kell gondolni, hogy itt a kifejezés súlya, a mit nagy elhatározásában mondott, nem a Júlia néven, hanem Júlia-Anna személyén van. Nem akarja többé még a nevét sem említeni annak, a kiben csalódott. Nem említi tehát *Coelia* néven sem, hanem egyszerűen agyonhallgatja. Ha mégis szerelmi verset ír, szerelmes is. Ezt, őszinteségét ismerve, el lehet fogadni s Cœliát másutt kell keresni, nem ott, a hol Anna a boldog szerelem gyönyörűségét élvezi új férje karjaiban. Cœliát, úgy vélem, Lengyelországban lehet és kell keresni. A cziklus IX. énekében Júliához hasonlítja, Cupidóval is feddik, hogy — holott *hazájából is ő kergette ki*, ott sincs nyugalma miatta; a VI-ikban siralmas szállását hányja fel, a melyet szegény fejének *keserves válás* rendelt, s azon panaszkodik, hogy

a *szörnyű válás*, végtelen kínvallás szívét örökké sérti; a II-ikban Cœliáról jut eszébe *régi nagy szerelme;* a III-ikban áldja Cœliát, hogy *veszendő* voltában megsegéllette. E lirailag előadott tények arra mutatnak, hogy Cœlia nem Anna, hanem valamely lengyel szép leány, Hannuska Budonskionka és a cziterás lengyel leány földije. Személye és valódi neve szerint ismeretlen, de költői néven és titokzatosságában nem kevésbbé érdekes alak. Ő az utolsó kegyes, a ki Balassának nagy szívét még hevítette. Régi, nagy szerelmének megújuló emlékei mellett szenvedélyes vére Cœliára vágyik, a ki talán azért ragadta meg, mert Júliához hasonlított. De nem képes őt sem feledtetni, sem pótolni. Júlia-Anna volt az egyetlen örökeszmény s Cœlia csupán a kegyesek számát növeli. A cziklusban valami burkolt, epikúri bölcselkedés lappang, a milyenre a Júlia-énekekben nem találunk. Elárulják ugyan, hogy Bálintot még Lengyelországban is hevítette a szerelem, s azt is, hogy ez a szenvedély nem az ábrándos, hevülékeny és varázslatos érzelem, hanem a vér játéka volt. Szerelmet érzett Cœlia iránt is, mint szerelmes volt annyi más kegyesébe, de inkább a bécsi Zsuzsánnát, a Zsófiát, a cziterás lányt találta meg feredő Cœliájában, mint az erdélyi kegyeseket, hogy Annát ne is említsük. Anna megmaradt szívében, emlékeiben és rajongó vágyakozásában a régi, elérhetetlen boldogságnak; Cœlia, mint a szép valóság, ölébe ült és érzékeit csiklandozta. Bálint sem szent, sem aszkéta, sem hivalkodó, sem képmutató nem volt: kegyeseivel nem kérkedett, de el sem hallgatta szívbeli kalandjai hőseit. A szép, szerelmes lánynak ölelő karjai közül sem bontakozott ki, hanem énekbe foglalta *utolsó szerelmét*, a melylyel Cœliát körülvette. Ez a viszony hímzi virágait arra a szürke lepelre, mely az idegenben bújdosó Bálintot tekintetünk elől elfedezte . . .

Mialatt őt *nagy szemérme* az idegen országnak távol

útain kergette, öcscse Egerben vitézkedett és küzdött az ajtaján kopogtató szegénység ellen. Részt vett a szikszói harczban (1588 október 8-ikán), melyet Tardy György megénekelt s ez alkalommal:

Embörségét vitéz módra mutatá;
Törököket mellette lecsapkodá,
Sarkantyúval lovát ő megfogdosá,
A sok török közül magát ő kirúgá.

Erre a vitézi dicsőségre nagy szüksége volt, mert a jól hangzó Balassa néven kívül apai örökségéből mást alig tudott megmenteni. Vékony füstű konyháját baráti kölcsönökkel fűtötte, lapos tarsolyába eladogatott javaiból szerzett pénzt s magát és hitelezőit jövendő restitutiója reményével biztatta, de még sem volt olyan szegény, hogy földönfutó bátyját istápolni ne tudta volna. 1589-ben készpénzben 1480 frtot s a Dobónál kint lévő 10,000 frtos adósság egy évi kamatját engedte át neki.*

Az egymástól elválasztott két Balassa fiú többé már nem volt veszedelmes András úrra. Bálint teljesen nem szakadt el hazulról; ügyei, pörei, emlékei, testvérei és kis fia haza-haza hozták egy-egy rövid látogatásra. Ilyenkor inkább lopva és titkon járt, mint nyiltan és vendégkép. Különben aligha tűnt volna úgy el szem elől, mint a hogy tényleg eltűnt. Ha néhány kétségbevonhatatlan adatunk nem volna, azt kellene hinnünk, hogy Bálint lelki keserűségében teljes meghasonlásban töltötte el idejét. De tudjuk, hogy állandó összeköttetésben állt öcscsével s időnkint itthon is megfordúlt. Krakkóban ütött tanyát, talán, hogy ott régi barátai körében jobban érezte magát, talán, hogy közelebb legyen hazájához, a hol még folyamatban lévő ügyei voltak.**

A véghlesi és újvári violencziák nyomán indítható pö-

* Gyurikovits reg.
** Oda szállított borainak vámja elengedéseért folyamodik 1593 május 11-ikén.

rök ellen még nem voltak biztosítva, az újvári kérdés sem dőlt még el, sőt Losonczy Anna is pörben állt vele, szóval szükséges volt, hogy itthon folyó ügyeit szemmel

Victoria
PVSILLI CHRISTIA-
NORVM EXERCITVS,
Contra
LEGIONEM TVRCICAM
Obtenta ad oppidum Sixo in Vngariá,
Anno Christi M. D. LXXXVIII.
Die VIII. Octobris:
Authore Deo summo exercituum Principe:
CAESARE RODVLPHO II.

Recensente verò
Salom: Frenzelio Vratisl. P. L. Caes.

55. A SZIKSZÓI CSATA EGYKORÚ LEÍRÁSÁNAK CZÍMLAPJA.

kisérhesse s Krakkó, a melynek Magyarországgal élénk forgalma volt, e czélra nagyon alkalmas lehetett. Főként Liptóújvár sorsa érdekelte a Balassa fiúkat, melynek visszaváltása nem ment olyan gyorsan s abban vizsgálat vizsgálatot ért. 1590-ben az újvári birtokokban tett károk meg-

vizsgálására küldtek ki bizottságot, hogy azok értékét a fizetendő váltságdíjból Bálint és Ferencz kárára levonhassák.

Mit végzett a bizottság, mit nem, azt eddigi értesüléseink szerint nem tudjuk. Tudjuk, hogy a kamara 1592 július 27-ikén még mindig Újvár visszavétele tárgyában adandó véleményt sürget, s hogy 1593 elején Bálintnak és Ferencznek ezen ügyben támasztott követelései tárgyaltatnak. De tudunk többet is, hogy Bálint és Ferencz 1591-ben Újvárt zálogba akarták vetni, a mit május 3-ikán kelt rendeletében a kamara megtilt s a mi ellen Balassa Imre és Zsigmond, András fiai, 1592-ben tiltakoztak.* Újvár ügye tehát még mindig folyt, s folyt még tovább is, noha András úr is elköltözött e földi élet színpadáról. Vele a másik aktor is letűnt s a Balassák pörének két nagy alakjával együtt a történet folyása is elvesztette régi érdekét. Így a Balassa-pörök nagy zivatarának hullámai lassan-lassan elsímultak volna, ha András fiai újabb szelet nem támasztanak. Apjuk szelleme látszik föltámadni abban a törekvésben, hogy a kis Jánost az esztergomi szentszék itélete értelmében az atyai örökségtől elüssék. Megfeledkeztek azonban arról, hogy Bálint már előbb királyi kegyelmet kapott, a melynek következtében az ellene fölvett pöröket megszüntették s a melylyel szemben a szentszék itéletét végrehajtani nem lehetett, legkevésbbé azzal, hogy ők maguk foglalják el a kiskorú javait.** Hatalmaskodásuk csak egy pillanatra zavarja meg a békét, de máris kiindulója későbbi visszavonásnak, a melyet az atya halála után János ellen fölszínre vetettek.

A Balassák fölött az idő gyorsan halad s a Balassa-pörök lassan-lassan feledésbe merülnek. Ha a régi viszályok üszke néha-néha föllobbant is, hamarosan kilobbant. A jótékony

* Regesta a Gyurikovits-gyűjteményben.
** Századok, 1873. évf. 254. l.

idő már szövögetni kezdi a feledés leplét, mely e csúnya háborúságot a jövendő korok szeme elől elborítsa s új eseményeket készít elő, melyek a Balassákat rehabilitálják. Volt-e erre szükség? Talán nem. Hiszen a kortársak előtt a villongások rúgói és hősei egyaránt ismeretesek voltak s a hozzájuk hasonló pörlekedők között nem voltak annyira felötlők. S az utókor, mennél tisztábban látja e zordon időnek folyását és embereit, annál kevésbbé törhet pálczát fölöttük. Ha mégis szüksége mutatkoznék, csupán a ha-

56. BALASSA BÁLINT PECSÉTJE.

gyomány és a romantika szempontjából volna elfogadható. Az események és hősök emlékének e gyöngéd dajkái a Balassa fiúkban a kitünő és vitéz hősöket bízták ránk s Bálint fölé a daliás költő nimbuszát árasztották. A hagyomány és a romantika előtt az ezután következő eseményekben a két Balassa fiúra új fény sugárzik, a melyet a komoly história is a legnagyobb elismeréssel jegyzett föl róluk: hazájukat védve, kezükben karddal, hősies halállal haltak el, megörökítvén dalia voltukat és kiengesztelvén mindent, a mit életükben magukra vontak.

VI.

BÁLINT Krakkóban éldegélve s Cupidótól Campianushoz fordulva leste az ügyeiről, övéiről s hazájáról érkező híreket. Öcscsével állandó összeköttetésben állott, részint levelei, részint bízott emberei által. Ilyen jó szolgáit és hű embereit gyanítjuk Kalanth Györgyben és Pándy Zsigmondban, kiket hű szolgálataik elismeréseül a szepesi káptalan előtt tett bevallásával megjutalmazott. Pándy, kinek 1592-ben a liptói Plostyént 400 frton beírja, már előbb is végzett efféle szolgálatokat, s Kalanthnak pedig 1593-ban a nógrádi Kis-Straczin jószágát adományozza.* Ezek a jó emberek ugyan sűrűn közlekedhettek Krakkó és Tokaj között, a hol Ferencz úr 1591 óta kapitányságot viselt. Talán Pándy hozta haza Bálintnak azt a kereken megírt mérges folyamodását, melyet öcscsével együtt adtak be Ernő főherczeghez az újvári és véghlesi ügyben.** Talán Kalanth vitte meg neki azokat a híreket, melyek a török háborúról s a Dunán túl folyt harczokról szárnyra keltek. Mennél jobban közeledett száműzetésének maga által megszabott határideje, annál sűrűbbek voltak a török harcztérről szóló hírek s mennél több hír jutott el hozzá, annál jobban nyugtalankodott. 1593 február 27-én állítja ki az újvári angáriáról szóló nyugtáját, májusban bort szállít Krakkóba s őszre már itthon van, kardot köt és az alsó-magyarországi hadsereghez csatlakozik. Tieffenbach alatt az őszi hadjáratnak egyik diadala, Divény visszafoglalása, az ő vitézségéhez van

57. PÁNDY ZSIGMOND ALÁÍRÁSA.

* Regesta a Gyurikovits-gyűjteményben

** Századok, 1882. évf. 750. l.

kötve.[1] Divényt annak idején Musztafa pasa foglalta el atyjától s Bálint most régi tartozását rótta le a vár visszaszerzésével. A diadalmas sereg egymásután foglalta el Kékkőt, a hol Bálint gyermekéveinek egy részét töltötte és Somoskőt, a hol Losonczy Anna iránt szerelemre gyuladt s a többi várat, a mely Fülek és Nógrád között a török végvonalon feküdt, sőt Füleket is hatalmába kerítette. Tieffenbach, írja Istvánffy,[2] nem akarván az ellenséggel s a mostoha idővel egyszerre küzdeni és más okból is, elhatározta, hogy téli szállásra Kassára vonúl vissza. A sereggel együtt járt-e a tél folyamán Balassa, vagy nem, nincs róla értesülésünk. Valószínűnek látszik, hogy nem. Sorba látogathatta atyafiait, jó barátait. Fölkereste a Paczóthokat, hogy kis fiában gyönyörködjék, öcscsét, hogy vele a további teendőkről határozzon. Talán Bécsbe is fölment s régi, de most újra visszafoglalt várainak átadását kérte vagy az újvári kérdést szorgalmazta. E közben eltelt az év vége s Bálint az újvári angáriát 1594-re, jó előre, január 21-ikén fölvevén, önérzetében megsértődötten és haragra gyúlva, visszament Krakkóba. Rimay János Epicedionjának, a Bálint utolsó hadjáratát megörökítő munkája latin czímében olvassuk, hogy Balassát hű szolgálataitól megtagadott elismerés és vitéz tetteinek jutalom nélkül való hagyása egészen elkedvetlenítették a vitézi élettől és csak ellenállhatatlan hazaszeretete és a költészet békítő hatalma adott neki arra kedvet, hogy ismét fegyverbe öltözzék s megjelenjen az ostromlott Esztergom falai alatt.[3]

1 Habardy László egri kanonok misekönyvében a kalendárium naplószerű följegyzéseket tartalmaz. Ezek egyike 1593 november 21-ikéről így szól: «Nuntiatum est, Divin a Valentino Balassi esse recuperatum, eodem die penes Zechen nostri castra Turcarum invaserunt et in fugam converterunt, cæsi sunt illic ad 300 Turci. (Tudomány-Tár, 1842. évf. XI. 129—130. ll.)

2 XXVII. könyv.

3 Generosi ac Magnifici Domini Valentini Balassa de Gyarmath ad Castra

Rimay bizonyára körülményesebben ismerte a viszonyokat, hogy e duzzogó Achillesről imetten megemlékezett. Azok azonban Bálintra nem tudtak oly mély és állandó hatást gyakorolni, hogy hirtelen való fölháborodását továbbra is táplálni és őt a közelgő tavaszi hadjárattól visszatartóztatni képesek lettek volna. Sokkal mélyebben szerette hazáját és sokkal hevesebben gyűlölte régi ellenségét, sem hogy őt a bécsi udvar hálátlansága haza ne hozta volna. Nyugtalan lelkének szüksége volt újabb izgalmakra s haza vágyó lelkének kedvező alkalomra, s a nagy hadjárat mindenképen jól bevált. Régóta pihent karjának munkára, mulatságra, vitézi foglalkozásra volt vágya s mindezt hol találta volna meg jobban, mint ama nagy táborban, melyet a nemzet lelkesedése a török ellen Esztergom alá gyűjtött? Az a reménység, hogy a kontyos ellenségtől megtisztíthatják a magyar földet, az őszi hadjárat sikereitől tüzelve, a haza fölszabadítására lázba hozta az egész magyarságot. Thurzó írja, hogy valami nemes, úr van az országban, mind felgyűlt. Bálint is fölkészült s, félretévén minden neheztelést, újra hátat fordított Krakkónak s most utóljára. Fehér vörfölyös kamokából csináltatott zászlaja alá jó ruhás legényeket fogadott és sietett a bajcsi táborba. Mind a két Balassa fiú ott volt már a török ellen vívandó harczok színterén. Ferencz az északkeleti seregnél, Bálint a nyugatinál. Mialatt Pálffy Esztergom megszállására fölvonúlt, Hatvannál a törököt megverték s ez ütközetben Ferencz megsebesült, s mire a győzelem híre s a tokaji kapitány megsebesülése Esztergom alá s Bálinthoz eljutott, a megszálló sereg már a vár ostromához készült. Május 7-ikén volt az első támadás. Két nap múlva a második s 16-ikán a harmadik ostrom, akkor az alsó várat, ekkor az új kastélyt foglalták el, melyet a törökök a Szent-

Strigoniensia iter et procinctus. (Év nélküli bártfai nyomtatvány a XVI. század végéről.) A latin czímlap fordítása SZILÁDY bevezetésében, XXXIX. l.

Generosi ac Magnifici Domini VALENTINI BALASSA DE GYAR-MATH, AD CASTRA STRIGONIENSIA iter & procinctus.

VIdens Balassius vniuersum Hungariæ florem in assertionem Patriæ, libertatemq; illius vindicandam confluxisse, quamvis ob denegatos præstitæ fidei honores & laborum exantlatorum retento præmio Marti nimium esset infensus amoris tamen Patriæ certamine victus, Apolline quoq; illius animum sæpissime mitigante, Marti tandem reconciliatur. Officio itaq; resumto, dum mœnijs Strigoniensibus vt tormentorum vndique petitis & castrensi apparatu circumfusis adpropinquat, Superos supplicissimè orat, ut masculi sui animi vigorem residuum atq; Martij spiritus reliquias sic collocare liceat, ut gloriæ ala eleuatus, & famæ currui impositus, laudum perpetuarum orbita Solum Christianum findat, & hoc pacto (in Patriæ salutem effusi sui cruoris parte iustè emetita) mortalium immortales quoque terminos attingat.

Sum M. Anno 1598.

RIMAI JÁNOS EPICEDIONÁNAK CZIMLAPJA.
(A Magyar Tud. Akadémia könyvtárában őrzött példányról.)

AZ NAGYSAGOS GYARMATHI Balaſsa Balintnac Eztergam ala VALO KESĩVLETI, KESĩVLETIBEN való Imádſága, ſ-Mit példázott légyen az ő Feiér vörfőlyes Kamokából tſináltatott Záſlóia, kin Hárphájáual Dáuid Király vagyon tęrdén teleped-ue őſiue fogott ſ-tel emelt kęt kezeiuel írua.

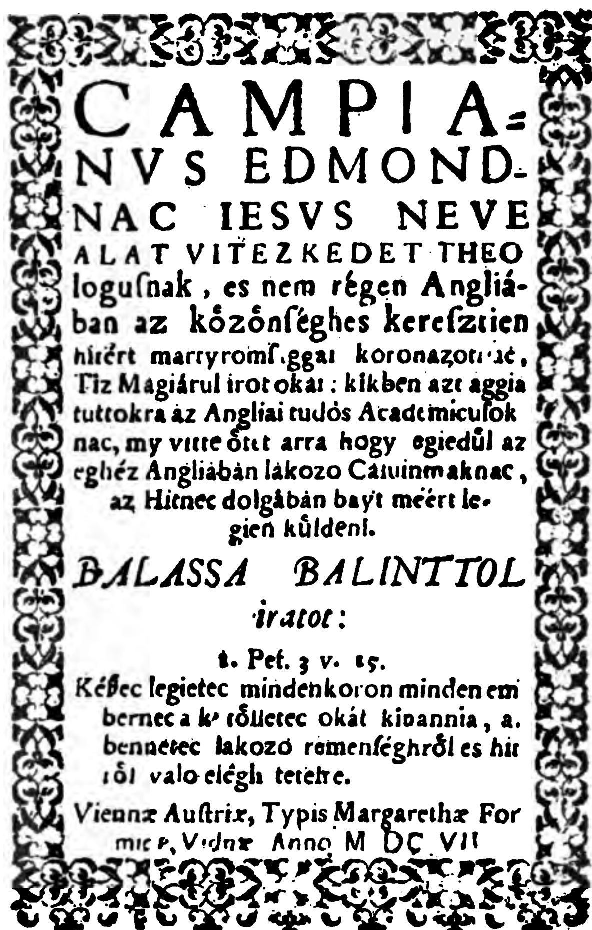
¶ *Ad notam*; Botſáſd meg WR Iſten iffiúſágomnac vétkét.

Tamás hegyén csináltak. Május 19-ikén, csütörtökön, a víziváros ellen indították ostromot, melyet a törökök visszaverték. A német gyalogság mind a két szárnyon meghátrált s a támadás eredménytelenül, de fájdalmas veszteségekkel végződött. Kurcz, a németek hadnagya, Tapolcsányi, a kitünő vitéz és mások hullottak el az ostromban. Ekkor lőtték meg Balassa Bálintot is. Istvánffy szerint ágyékán kapott halálos sebet, Dobokay szerint mind a két lábát elvitte az ágyúgolyó, Thurzó csak annyit ír szerelmes társának, hogy Balassa Bálint is sebes . . .

S míg Balassa sátora körül a háborúnak kemény emberei járnak-kelnek s a megújuló ostrom hadi lármája fölriad, bent a halálosan megsebesült Bálint fölött egy fiatal jezsuita virraszt és lázas ajkáról egy hű tanítvány lesi elhaló szavait. Amaz Dobokay Sándor, a vágsellyei ház szónoka, ki utolsó napjainak, szenvedéseinek és megváltatásának megható történetét Campianus kiadásához írt, Forgách Zsigmondnak szóló ajánlólevelében ránk hagyta,* emez

* «Semmiképen el nem mulathatám, hogy amaz nagy elméjű és emlékezetű, jó Balassa Bálint elkezdett írott munkáját, kire az ő boldog kimúlása után akadék, kinek ő nagyobb részét el is végezte volt, csak kevés levén hátra benne, véghez nem vinném; hogy ez úton is valakik ő könyvecskéjét olvasandanák, bizonyos, igaz, tökéletes ítéletet tennének felőle: minemő nagy buzgósággal és isteni ájtatossággal volt életének utolsó idejében felgerjedve, micsoda hitet tartott, oltalmazott és micsoda hitnek vallásában atta is meg lelkét az ő teremtő Istenének. Kinek én nemcsak hallott, hanem ugyan látott bizonysága vagyok. Mert minek utánna fejedelme hívségébe, hazája szerelme mellett 1594 esztendőben Pinkösd havának közepiben, Esztergom vára ostromán halálos sebekbe esett volna, beteg ágyában, Esztergom városában gyakran nála voltam és véle sokat beszéllettem. Ott voltam akkor is, mikor ugyanazon Pinkösd havának huszonhatodik napján, keresztyéni módra meggyónván, utolsó órájához szépen készült. Reá hallgattam arra is, mikor az mi idvözítő királyunknak és az ő szent anyjának, az szeplőtelen szűz Máriának kegyes ájtatos szókkal magát teljességgel ajánlotta. Jól értette az éles elméjű vitéz ember, minemű tisztelettel tartoznék Asszonyának, úgymint az vitéz magyar nemzetnek, Istene és szent fia előtt kiváltképpen való szószólójának... Mert mikor az gyóntató lelkiatya, látván fájdalmai miatt való nagy kínját, biztatná, és hogy minden reménységét Istenbe vetné, arra is intené, az több szép mondási között imilyen arany sententiát kezde mondani: *Krisztus meghólt én érettem és én hogy kételkedjem? Te katonád voltam, Uram és az te seregedben jártam.*» Campianus Edmondnac Tiz Magiarul irot okai (Bécs, 1607.), az ajánlás 6—8. lapja.

Rimay János, a költő-tanítvány, a ki mestere dicsőségének hűséges és gondos sáfárja volt. Dobokay a kereszt erejével enyhítette és vigasztalta meg a zaklatott életű daliát, Rimay

CAMPIA-
NVS EDMOND-
NAC IESVS NEVE
ALAT VITEZKEDET THEO
loguſnak, es nem régen Angliá-
ban az közönſéghes kereſztien
hitért martyromſággal koronazott ac,
Tiz Magiárul irot okai: kikben azt aggia
tuttokra az Angliai tudós Academicusok
nac, my vitte ötet arra hogy egiedül az
eghéz Angliában lakozo Caluinistaknac,
az Hitnec dolgában bayt meért le-
gien küldeni.

BALASSA BALINTTOL
iratot:

1. Pet. 3 v. 15.
Késec legietec mindenkoron minden em-
bernec a ki töllетec okát kiuannia, a
bennetec lakozó reménſéghről es hit
ről valo elégh tetelre.

Viennæ Auſtriæ, Typis Margarethæ For-
micæ, Viduæ Anno M DC VII

58. BALASSA CAMPIANUS-FORDÍTÁSÁNAK CZÍMLAPJA.

(A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött egyetlen példányról.)

jövendő dicsőségének fényét rajzolta homályosuló szemei elé. Amaz a multra, emez a jövőre nézve nyugtatta meg; amaz megkönnyítette és fölemelte a hitnek boldogító szavával, emez megerősítette és boldoggá tette a halhatatlanság reményével...

Balassa varázsos egyénisége három század óta fogva tartja a magyar sziveket és lelkeket és folytonos gyönyörűséggel táplálja a költészetéért lelkesülőket. Babér- és tölgyfa levélből van koszorúja fonva, mert vitéz volt és

a mint kiuankozottis, ki kellet volna menni: de hogy eddigh mulatot légh főb es eggietlen egi oka ez, hogy Nagiſagodat varta, Nagiſagodnac taſtotta maghát: Nagiſagod neue es oltalma alat akart az emberec közt forgani. azzal akart dichiekedni. Aggia az Felſéghes Iſten hogy mind Nagiſaghodnac ſ, mindazoknac kic őtet forghatni es oluaſni fughiac, lelki eppületire es őrőc yduesſéghére legien. Amen.

Béchiben Kys Aſzſzoni hauaban,
Nagi bodogh Aſzſzoni napian:
Ezer, hat ſzaz, hat eſztendőben.

Vgian azon Tekintetes Vrnak.

Kéſz ſzolgaia.

Dobokay Sandor.

59. DOBOKAY AJÁNLÓLEVELÉNEK VÉGSŐ SORAI.

(A bécsi Campianus-kiadás 15. lapja.)

költőnek született, s e koszorút fény övezi, mert a harcz mezején, hazáját védve, hullott el és mert szerelmi liránk történetében is halhatatlanságot érdemelt. A hagyomány két nagy jelzővel ékesítette, a dalia és az énekszerző nevével; kiérezte életéből a romantikus vonásokat és megérezte szivének nagyságát s költészetének igazságát. Mint

vitéz és a csatatéren elesett szabadsághős már koszorút érdemelt, mint költő és művész túlélte korát s megnyerte a jövendőt.

Körülötte és mögötte e szigorú századnak ájtatos és harsányszavú énekszerzői sorakoznak. A vallási és hazafias lira, a hegedűs és lantos ének a világi dal és virágének, mint összefoglaló czímek födik és jelentik az egész kornak nagy irányokban érvényesülő liráját. Batizi és Sztárai s velük együtt a papok és tanítók, a névről ismert s a névtelen énekszerzők mindannyian a diadalmas új hitet s a veszedelemben forgó régi hazát éneklik. Egyéniségük beleolvad a zordon korszaknak általános hangulatába, melyet a nemzeti érzés és vallási áhítat csodás összeforrása jellemez. Övék a toll és a könyvsajtó hatalma; az úri rend s a művelt városi nép számára írnak s a magyar föld józan mívelőinek énekelnek. Az ó-testamentomban nem csupán hitük forrását, hanem nemzeti történetünknek nyomasztó példatárát mutogatják; Dávid zsoltáraiból a bűnösség, a megadás és a fölemelkedés igéit fordítják magyar énekbe, mely az egész századon keresztül uralkodik. Dicséretek és zsoltárok teremnek, egyaránt kifejezve a hazafias aggodalmak s a vallási elmerülés hangulatait; irányuk uralkodóvá lett, de az egyes költők a háttérben maradnak. Az új vallás apostolain kívül a deákok és daliák, a hegedűsök és utódjaik, a lantosok is megszólalnak s folyton zeng a népies lira is. Börtöndalok, hegedős énekek, házassági, szerelmi s más világi énekek teremnek, melyeket a tudós rend üldöz és mesterségesen írt. Az énekes-rend költészetét is minden valószínűség szerint nyomta a czéh tekintélye s így csupán a népies költészet, a virágének fejlődhetett szabadon. De mint a népi költészet általában, ez is az egyének föláldozásával gazdagodott. A század lirájának ez általános irányai mögött markáns egyéniségeket hiában keresünk, a lirai kórusban csupán a hangtömegek dinamikáját halljuk, a mely

kérlelhetetlenűl elnyom minden vokál szólamot. Liránk fölolvad az általánosságban, melytől költőink hatást és irányt fogadnak el, vagy a mely miatt elvesztik egyéniségüket. A protestáns himnusz, mely egyben nemzeti ének is, elnyomja a lantnak tört akkordjait s a népies készségek gyöngébb szavát. Ma az idők távolában a XVI. század liráját csak részben ismerhetjük, részben rekonstruálnunk kell. A mit költői emlékeinkben bírunk, aránytalanúl nagy tömegében a műköltészet terméke s igen kis része az, a mi a nemzeti élet naiv világában fakadt, eredeti és nemzeti költészet gyanánt.

Balassa erőteljes és hatalmas egyéniségét legjellemzőbben lirája mutatja. A mint a saját útján járva nem tűrhette a mindennapi élet korlátait, költészetében is kedvvel indúlt a saját Istene után. Kivételes temperamentumát nem ismerve, élete és költészete egyaránt rejtély maradna előttünk. Heves vére ragadta a maga kivételes útjára, melyet naiv lélekkel járt. A fájdalmak és szenvedések iskolája volt egyben költészete iskolája is. Élete belejátszik költészetébe, könnyelmű kalandok, vidám és csapongó szeretkezések, komoly és állhatatos szerelem, izgató küzdelmek, keserű csalódások, megadó bűnbánat és erős hit táplálták költészetét, mint a hogy kisérték életét. Saját szíve történetét írva és énekelve, lirája épen oly szokatlan és vonzó, mint a milyen volt ő maga. Temperamentumát sem életében, sem költészetében nem tagadta meg, s a mily függetlenül és szabadon élt, ép oly szabadon énekelt.

Lantjáról kegyeseinek neve és szivének nagy drámája, a végbeliek dicsérete, borivóknak való ének, a bécsi Zsuzsánna s a lengyel cziterás lány, a török ének, a hazafias dalok, bújdosónak való ének, zsoltárok, dogmai és istenes énekek hangzottak; tárgyainak e gazdagsága és verseinek merészsége csaknem oly szokatlannak tetszett, mint az, hogy az élő nép nyelvétől és a paraszti daltól kért

kölcsön szókat, kifejezéseket, versformát és módot. Az elátkozott virágénekek,* a gyűlölt, fajtalan énekek, a hívságos világi érzelmek s a gonosz indulatra keltő szerelem énekei szólaltak meg lantján, a tábor tüze körül és a sokadalmak közönsége előtt. Ugyanoly szólamok és kifejezések, virágos nyelv és szerelmes szók olvashatók költeményeiben, milyeneket a népies lira maig megőrzött s énekei szabadon és természetesen szólnak. A népies költészethez hasonlóan, de mégis nemesebben, szebben és gazdagabban, szóval művésziesebben. Példája szokatlan és merész, hangja új és szabad, világa ismert és természetes, indítékai az emberi szívnek örök szenvedélyei, verselése könnyű és zenei, nyelve magyaros és keresetlen, szóval költészete művészi és nemzeti jellemű. Művészi, mert érzi a műfajok titkát, stilje egyaránt jellemző a szerelmi dalban, az istenes énekben, a lutrikámos versekben, a hazafias költeményekben; nemzeti, mert lantja felöleli mindazt, a mi korát érdekelte, a katonai és végbeli életet, a mulatozást, a szerelmet, a zsoltárt és dogmát. Istenes és világi, komoly és víg, dévajkodó és kesergő, mulató és elmélkedő, szeretkező és sóvárgó hangulatait úgy tudta megénekelni, hogy azt megérthette s megbecsülte mindenféle hallgatója. Az énekeskönyv szerkesztője istenes énekeit, a katona a végek dicséretét, a mulató a borivóknak valót, a vándor a bújdosókét, az asszonyok a Júlia-verseket, a deákok a török éneket szerették és becsülték. Öreg és fiatal, pap és katona, komoly ember és szerelmes leány mind megtalálja a néki tetsző verset. A köznép megérti, az úri rend nem találja póriasnak, mindenki egyformán gyönyörködhetik költészetében, mely magyaros és művészi. Balassa lirája a XVI. század dicsősége, mert az egyéniséget fölszabadítja a kor nyüge, az emberi és szívbeli világot a földöntúli és aszkéta fölfo-

* Ethnografia, 1899. évf

gás alól, mert szerencsésen találja meg a műköltészet és a népies lira kapcsolatát, mert szabad és fejlődésre alkalmas versformákat talál és teremt s mert fölemeli és megnemesíti az élő népies nyelvet. Liránk történetében ő az első nagy alak, kiben a liraiság szabadon, művésziesen és nemzeti szellemben megnyilatkozott. Újító és úttörő, mint minden géniusz; példa és minta, mint minden, a mi eredeti. Előtte általános, nagy irányokban haladt a nemzeti lira, utána szabadon fejlődhetett és nemzeti irányban haladhatott . . .

60. A BALASSA-KÓDEX BÁLINT UTOLSÓ ÓRÁJÁRA ÉS RIMAYRA VONATKOZÓ FELJEGYZÉSE.

(A kódex 148. lapján.)

Kivételes nagysága azonban magára álló tünemény maradt liránkban Amadéig, Horvát Ádámig és Csokonaiig. Liránk voltaképen vele kezdődik és Csokonaiban és Petőfiben tetőz. Balassának a protestáns lira, Csokonainak a klassziczizmus és Petőfinek a szentimentalizmus alól kellett a magyar géniuszt és lirát fölszabadítani, s a mint az ötvenes években Petőfit, s a század elején Csokonait, úgy utánozták a XVII. században Balassát öntudatlanúl, de föltűnő modorossággal. Néhány világi énekét még e század elején is árulták a ponyván; *Istenes Énekei* a Rimay-kiadás nyo-

mán 1806-ig 35 ismert kiadásban forogtak kézen.* Szerelmi költeményei kéziratban terjedtek; kéziratos gyűjteményeinkből és nyomtatott énekeskönyveinkből a Balassa-versek nem hiányozhattak. Balassa-szólamok és versek átmennek a nép költői készletébe s a hagyomány három századon keresztül változatlan hűséggel őrködik daliás alakja és költői dicsősége felett. Ime a magyar nyelvnek XVI. századi ékessége kivételes talentumával és korunkig lenyuló hatásával a modern lirai fejlődés élén! Benne századának lelke és világa él, költészetében százada elé vágott, korát megelőzte és elhagyta annak minden ósdiságát. Kora azonban nem értette meg, mert az újítókat később szokás megbecsülni, mert míg Istenes Énekeit magasztalták, szerelmi és világi dalait hivatalosan nem ismerték el.

Mindez talán megfordúlt a hű tanítvány gondolatában, a míg Balassa fölött virrasztva, aggodalommal leste az orvosi műtét sikerét.

A költőnek mind a két lábát amputálni kellett s még a sebészek keze alatt teljesen öntudatánál volt és nagy lelki nyugalommal tűrte a fájdalmas műtétet. Minden reménysége hiábavaló volt. Balassa érezte, hogy meg kell halnia;

* *Balassa Bálint és Rimai János Istenes Éneki.* Kiadások: 1. Lőcse, 1604. 12-r. (Rimay János princeps-kiadása?) — 2. Várad (?) — 3. Bártfa, Kloesz J. 1630—1640 között. — 4. Várad, 1646. (M. Nemz. Múzeum. Magyar Könyvszemle, 1878. évf. 272. l.) — 5. Kassa, 1665. (Székesfehérvártt a püspöki könyvtárban. M. Könyvszemle, 1878. évf. 336. l., 1879. évf. 122. l.) — 6. Pozsony, 1676. (M. Nemz. Múzeum.) — 7. Kolozsvár, 1677. (M. Tud. Akadémia. M. Könyvszemle, 1879. évf. 289. l., 1882. évf. 89. l.) — 8. Bártfa, 1679 (Mednyánszky-ktár. Néhrén. M. Könyvszemle, 1882. évf. 90. l.) — 9. Kolozsvár, 1681. (Erd. Múz.) — 10. Lőcse, 1683. (Lugossy József gyűjteményében volt.) — 11. Kolozsvár, 1681. (Erd. Múzeum.) — 12. Debreczen, 1692. (Pozsonyi evang. főgimn. ktár.) — 13. Lőcse, 1693. (M. Tud. Akad.) — 14. XVII. sz. (Rimaszombati prot. gimn. M. Könyvszemle, 1882. évf. 93. l.) — 15. Lőcse, 1700. (M. Nemz. Múzeum.) — 16. Kolozsvár, 1701. (Lugossy gyűjteményében volt.) — 17. Debreczen, 1702. (Debreczeni ref. kollégium) — 18. H. n. 1702. (M. Tud. Akaémia.) — 19. Lőcse, 1704. (Erd. Múzeum.) — 20. Lőcse, 1710. (Szilády említi a Bevezetésben.) — 21. Lőcse, 1712. — 22. Lőcse, 1720. — 23. Buda, 1728. — 24. Lőcse, 1730. — 25. Pozsony, 1730. — 26. Kolozsvár, 1731. — 27. Buda, 1741. — 28. Debreczen, 1744. — 29. Debreczen, 1744. (Más kiadás.) — 30. Pozsony, 1776. — 31. Vácz, 1777. — 32. Pozsony, 1790. — 33. Pozsony, év n. — 34. XVIII. sz. hely és év n. — 35. Pozsony és Pest, 1806.

A HIBBEI TEMPLOM BELSEJE.

(Rajzolta Cserna Károly.)

nyugodtan és erős hittel készült a halálra. Dobokay Sándort rendelte mellé a szerencsés véletlen, ezt a gyöngéd szivű jezsuitát, a ki őt nehéz óráiban megerősítse. Lelkében megnyugodván, földi gondjait intézi el. Elsőben is kis fiára, a nyolcz éves Jánosra gondol. Levelet ír Mátyás főherczeghez, melyben fiát atyai pártfogásába ajánlja, s leve-

61. A HIBBEI TEMPLOM.

(Rajzolta Cserna Károly.)

lét Dobokayra bízza. Aztán megírja Béza verseiből penitencziás énekeit, kesergő tanítványát magához méltónak vallván, halála megéneklésére kéri, s keresztyéni módra meggyónván, pünkösd havának huszonhatodik napján utolsó órájához szépen készült. Kezéből kihullott előbb a kard, azután a toll — s mert náluk nélkül élni nem tudott, meghalt a hős, az édes szavú költő.

Balassa Bálint holttestét Hibbén temették el apja és anyja mellé. Rövid idő múlva odatemették a tokaji kapitányt, Ferenczet is. Gyermekét nagynénjei vették oltalmukba, ők taníttatták Boroszlóban, a hol tizenhat éves korában meghalt. Félbenhagyott művét, Campianus Tíz okainak fordítását, Dobokay végezte be s adta ki 1607-ben. Rimay megírta sirató énekét, írásait kinyomozta és Istenes Énekeit kiadta. Az idő gyorsan halad, bölcsen itél és minden sebet behegeszt, Balassának is igaz birája lett. Régi nagy haragosa, Dobó, összeharácsolt vagyonát fiára, Jánosra hagyta s utolsó könyvét Dobokay Forgách Zsigmondnak ajánlottan adta ki, Losonczy Annánál szerencsés vetélytársának. Nagy szívét, nagy dicsőségét nemzedékek után nemzedékek áldják és hirdetik: mert Balassa hősi halálra és költői halhatatlanságra született.

26. A CAMPIANUS-KIADÁS ZÁRÓDÍSZE

FÜGGELÉK.

BALASSA BÁLINT ARCZKÉPE.

Balassa Bálint olajfestésű arczképe a Balassák alsóhrabóczi családi képtárában van, mely a férfiágon kihalt család utolsó tagja és örököse, Balassa Emma bárónő, férjezett Ragályi Ferenczné tulajdonát képezi. Eddig ismeretlen volt, habár THEWREWK JÓZSEF félszázadja ismertette.[1] Ő közölte a kép feliratát, mely a most előkerült vásznon már meglehetősen elmosódott. Ezt a Magyar Tud. Akadémia restauráltatta s másolatot vett róla saját képes terme számára. Erről közölte NAGY MIKLÓS, de fölirat nélkül[2] s az Athenæum illusztrált nagy története,[3] azonban feliratáról a képmagyarázó czikk írójának nem volt tudomása. Ide írom a kimaradt föliratot, s elmondok egyet-mást a képről, melyre én tettem figyelmessé az akadémiát, midőn 1894 deczember havában a Balassák családi levéltárát a Magyar Nemzeti Múzeum számára átvettem. Fölirása ez: Valentinus Balas a Gyarmath, capitaneus Agriensis, in exercitu Mathiæ archiducis chyliarcha, in assultu Strigoniensis depugnationis Turcis trajectus, gloriose pro patria occubuit 1594, ætatis suæ 33.

A kép Kékkő várában, a Balassák ősi fészkében volt mindaddig, míg azt báró Balassa István a család képtárával, levéltárával és egyéb reliquiákkal egyetemben 1870 táján Alsó-Hrabóczra, zemplénmegyei kastélyába át nem szállította. A kastély északkeleti saroktermében állította föl családjának becses ereklyéit s képtárát, fegyvereit s könyvtárát. Itt láttam a többi családi kép között, Balassa Zsuzsánna, a kassai konviktus alapítója, Menyhért, Ferencz bán, András főkomornyik, II. Bálint gróf és Ferencz a tokaji kapitány képeivel együtt, s ezeken kivül a család többi tagjának képét. II. András, Ferencz és I. Bálint arczképei *nagyságra*, *festési módra és kiállításra* mindenben meg-

1 Hirnök, 1843. 14. sz.
2 Vasárnapi Ujság, 1897. évf. 1. sz.
3 A magyar nemzet története, V. k. 439. lap.

egyeznek, még abban is, hogy felirással vannak ellátva. Ugyanolyan kiállítású Menyhért lovasképe is, csakhogy tetemesen nagyobb, ennek is van fölírása. Balassa Ferencz képe alatt olvassuk: Franciscus Balas a Gyarmath capitaneus Tokajiensis ... in prœlio occubuit 1594. ætatis suæ 29.; II. András képe alatt: «Bello transylvanico clarus militiæ generalis»; Menyhért képe alatt: «obiit 1567. ætatis suæ 62.» A híres Balassák, kik a család fényének emelésére és vagyona gyarapítására oly makacsul s annyi szerencsével működtek, együtt vannak a családi képtárban, melyre a Balassa család nagy gondot fordított. Családi képtáruk emlékét már egy 1582-ből ismert adatunk őrzi, mely két szobában 16 képről szól.* Az ősök képei mellé megfestették az utódokat is, vagy az utódok képei elé, a családi büszkeség s a történelmi nimbusz emelésére, megfestették az ősöket. E képek nem mind egy kor vagy festő művei s értékük sem egyenlő. II. Bálint képe sokkal magasabban áll, ezt művészi ízlésű ember festhette a XVII. század végén, míg a többiek, kivált ez említett négy ős képe, kezdetleges és nehézkes munka, talán vándor festők munkája, kik a XVI. és XVII. századokban Felső-Magyarországon és Erdélyben olyan sűrűn megfordultak. A vándor festők divata még e század első felében is fent volt, nemesi kúriáink s főúri kastélyaink képes termeit tőlük való képek díszítik. Virágzásuk a XVIII. században tetőz, mikor Bécsnek kulturális és társadalmi hatása Mária Terézia uralkodása alatt a magyarság zömét, főként a nyugati megyéket s a német művelődéssel mindig szivesen kaczérkodó felvidéket hatalmába kerítette. E képek legnagyobb része, mint az Eszterházyak, Erdődyek, Pálffyak s a Balassák családi képei, nem annyira mint művészeti, hanem mint történeti és művelődési emlékek becsesek. Történeti jelentőségüket az ábrázolt személy szerepe és élete szabja meg, művelődéstörténeti vonatkozásukban főleg a korukbeli divat és viseletre bírnak fontossággal. A Balassák képtára e tekintetben is nevezetes, de minket abban főként a két Bálint, most különösen az I. Bálint arczképe érdekel.

Első pillanatra szembetünő, hogy Bálint arczképén a ruházat, viselet a XVII. századra mutat; szembetünő az is, hogy az említett három XVI. századi Balassa (Ferencz, Menyhért és az I. Bálint) képei külsőségeikben azonosak ama Balassa András képével, a ki a XVII. század elején «clarus militiæ generalis» volt. Ily módon alig lehet kétségünk abban, hogy Bálintnak ez a képe tényleg a XVII. században készült, annak is az első felében, a mire a kosztüm utalt. A kérdés ez: másolat-e, vagy fiktiv arczkép? Más szóval: a festő előtt Balassának egy XVI. századi képe állott-e, vagy valamely élő Balassa, ki a családi hagyomány vagy tudat szerint a poétához feltünően hasonlított?

* Magyar Könyvszemle, 1899. évf. 415. l.

Arczképünk, azt hiszem, másolat, még pedig oly képről véve, mely még Bálint életében, 1584 táján készült. Fölirata és a benne olvasható magyarázó adatok értelmezése visz erre a gondolatra. A fölirás azt mutatja, hogy a kép oly időből való, mikor már szükséges volt megkülönböztetni első Bálintot a másodiktól, mikor már feledés fenyegette az elsőnek életrajzi adatait, de a mikor még határozottan emlékeztek életének főbb eseményeire.

Bálint életrajzának e képen közölt adatai másként alig volnának érthetők s a bennük lévő tévedést sem lehet véletlennek tudni be s indokolni azzal, hogy a többi kép fölirata sem megbizható. Menyhért halála éve a képen egy esztendővel korábbra van téve. Ferencz is fiatalítva van. Mert Ferencz 1594-ben már legalább harmincz esztendős volt, hiszen 1564-ből, egy zálogolási oklevélben már Balassa Jánosnak már mindkét fia föl van sorolva. Bálint képének adatai sem érthetők, ha a föliratot úgy olvassuk, hogy 1594-ben harminczhárom esztendős korában halt meg. Születése napját pontosan ugyan nem tudjuk, de évét igen és irodalmunk, minden valószínűség szerint helyesen, 1551-ben állapodott meg. Igy tehát mikor Esztergom ostrománál elesett, 43 éves volt. Ez a kép nem is ábrázolhatta a 43 éves Balassa Bálintot, azt, a kit kalandjai, bujdosása, szegénysége s üldöztetése megtörtek, a ki bár még fiatal volt, már is — egy viharos életnek és lelki szenvedéseknek vénítő hatalma alatt — elveszítette a fiatalság zománczát. De annál inkább ábrázolhatja a 33 éves Bálintot, a ki 1584-ben, azaz harminczhárom éves korában, vőlegény volt, vagy új házas, Dobó Krisztinának, Várday Mihály özvegyének mátkája, vagy férje. S talán nem kell bővebben fejtegetni, hogy az arczkép és mátkasága között micsoda összefüggés van. Természetes, hogy Krisztinának, mátkájának vagy fiatal feleségének ajánlhatta azt. Ily alkalomra arczképet festetni nem a legújabb idők privilégiuma s gyöngédsége, s e magyarázat nem valami önkényes. Talán több egyszerű véletlennél, hogy ez időből oly festőt ismerünk, a kit Báthory István nemességre emelt s hű szolgálatai jutalmául házzal és szőlővel ajándékozott meg. E festő 1579-ben nyert adománylevelében Turbulya Tamásnak van nevezve.* Van e képen valami vonzó, a szemeknek álmatag, szinte lágy kifejezése, a fiatalkor teljessége, a duzzadó erőnek dísze s a hiúság tetszeni vágyása, úgy hogy a kép e vonásaival nagyon beillik mátkasága és szerelmi gyöngédsége emlékének.

Ime valószinűnek látszik, hogy Bálint még életében lefestette magát, 1584 táján, a mikor 33 éves volt s Báthory István festője által, a kit egykori jó fejedelme nemessé tett. Ez a kép lehetett a XVII. századi másolat alapja, melyen a XVII. századi kosztüm, s a halá-

* Századok, 1880. évf. 834. l.

lozása dátuma a másoló adaléka. Ez a kontár, nem lévén tudója annak, hogy Bálint 1594-ben 43 éves volt, így nem tartotta szükségesnek bővebben magyarázni, hogy nem «ætatis suæ 33» occubuit, hanem hogy «ætatis suæ 33» fuit depictus. A kort meghatározó adat nem Bálint halálára, hanem életének arra az évére vonatkoztatandó, a mikor magát Krisztina számára lefestette.

Bálint útja hamar elvált Krisztináétól, s Krisztináé is a Balassák amaz ágától, a melynek utódainál volt férje képe ránk maradt. Balassa András és fia Zsigmond egyformán érdekelt felek voltak Bálint ellen, s András a családi gyűlölséget vagyonával együtt testálta Zsigmondra, ki e tekintetben sem volt méltatlan atyja hagyományához. Bálint képe, még ha birtokába került is, ez időszakban legalább aligha számíthatott kegyeletre. Az idő ellenben ez ellentétet Zsigmond utódainál már elmosta vagy kiegyenlíthette s a régi harag emlékét Bálintnak egyre gyarapodó költői nimbusza is feledtette. A Balassákban mindig erős volt a családi összetartozás érzése, s a régi magyar szokás és jog, mely a család jó nevére és vagyonára nézett. Ily időben merülhetett föl, talán valamely kedvező alkalom közbenjöttével, ama gondolat, hogy családi képtárukat gyarapítsák, ekkor gondoltak őseikre s különösen a XVI. századi nagy Balassákra, kik a család büszkeségei és dicsősége voltak. Ekkor már szükség volt a képmagyarázó föliratokra, de már nem emlékeztek pontosan az ősök életének évszámaira, ekkor már meg kellett különböztetni a két Bálintot, s ekkor már könnyen összezavarhatták I. Bálint korát és halála évét ama másolaton, mely a Krisztinának ajánlott eredeti után készült. Ez az eredeti Bálint fiára, Jánosra, majd utóbb János gyámolító testvéreire; Annára és Máriára szállhatott. Tőlük, vagy utódaiktól kérhették el s arról másoltathatták azt a képet, a melyről a XVI. század hatalmas poétájának érdekes alakját megismerhettük.

A COMŒDIA TÖREDÉKE.

Az a Töredék, melyről Balassának Júlia-Annája iránt való szerelme rajzolásánál (172. l.) röviden megemlékeztem, irodalmunk történetének egyik nagyjelentőségű és rendkívül becses újdonsága. Már magában véve az, hogy Balassának ismeretlenül lappangó művéről tudósít bennünket: a legérdekesebb ereklyévé teszi; hogy drámai mű, értékét ez a körülmény még jobban fokozza. E töredék megtalálása tehát minden ízében elsőrendű irodalmi esemény gyanánt tekintendő. A legjobbkor került elő, hogy munkámban még fölhasználhassam, de későn arra, hogy előzetesen bemutathattam volna. Itt s ez alkalommal,

ha másra nem, kötelezettnek érzem magamat arra, hogy könyvészeti ismertetését adjam s kifejtsem azokat az okokat, a melyek miatt Balassáénak kellett azt tartanom.

A töredék KNAUZ NÁNDOR könyvtárában lappangott, s a tudós főpap talán maga sem érdeklődvén iránta, másnak sem igen mutatván meg — mindezideig meghatározatlan maradt. DOBROWSZKY ÁGOST-tól, a ki Knauz könyvtárát megvásárolta, jutott a Magyar Nemz. Múzeum tulajdonába, s itt került az én kezembe. Hogy érdeklődtem iránta, annál természetesebb, mert a C_5 levél versóján *(b)* olvasható versben azonnal a Balassa híres echós énekére ismertem.* Ez az egy tény a legfigyelmesebb vizsgálódásra indított, s ennek eredményét röviden a következőkben foglalhattam össze.

A töredék nyolczadrétben a *C* ívnek négy levelét, a jelzett *C*, C_4, C_5 leveleket s a *C* terniónak utolsó, C_8 levelét foglalja magában. Előtte két ívnek *(A, B)* szükség szerint kellett lenni s utána legalább még két ívet *(D, E)* tételezhetünk föl, mert a C_8-on kezdődő *actus IV., scena III.* folytatása s a minden valószínűség szerint létezett V. felvonás egy íven nehezen férhetett el. Ily módon a rekonstruált kötet 32—40 számozatlan lapra terjedhetett, czímlap, előszó és ajánlás nélkül is. Nyomdai kiállítása a bártfai nyomdára mutat, melynek az 1580—90. között készült termékei e töredéket, ha szabad így mondani, meghatározzák. A töredék hasonmásának közlése egyébként e kérdésnek további kutatását minden szakember számára lehetővé teszi. Már most csak az a kérdés, hogy a munka mikor iratott s mikor került sajtó alá?

Tudjuk a radványi kódex írójának becses följegyzéseiből, hogy Balassa nem rejtette véka alá verseit, egyik-másik Ungnadnénál is volt; valószinűleg nem rejtette el drámáját sem, a melynek világos czélzata az volt, hogy Júlia-Annát ama koholmányoknak valódi értéke felől, melyet Sylvanus-Galeotto róla terjesztett, fölvilágosítsa. Ily módon tehát e dráma életrajzi jelentőségre emelkedik, a melynek történeti hátterét Balassának könnyelmű élete, szerelmeskedései és pazarlása tehették, mind oly okok, a melyek miatt Anna-Júlia bizonyára többször esett gondolkodóba. Bálintunk komoly szándékú udvarlása Ungnad halála után s kibújdosása előtt 1588—89-re esett, 1589 őszéig tartott. Ez alatt az idő alatt volt tehát szüksége arra, hogy magát Anna előtt tisztázza. Esdeklését s fogadkozásait költeményeibe foglalt égő vallomásaival egészítette ki s magát mentő apologiáját drámában írta meg, tehát 1588—89-ben, s minden valószínűség szerint hamarosan ki is adta. Ez a magyarázat azonban csak úgy állhat meg, ha minden kétséget kizáróan igazolni tudjuk Balassa szerzőségét. Okaink erre a következők:

* LIV. szám. Dialogus. A kiadás 82—85. lapjain.

1. A *Dialogus*, a drámába szőtt vers, a radványi kódex írója szerint kétségtelenül Balassáé. Nehéz volna föltenni, ismervén a XVI. század irodalmát és viszonyait, hogy a Balassa versét valami idegen szerző alkalmazhatta volna bele a maga drámai művébe, de annál egyszerűbb és természetesebb az, hogy a Comœdia írója saját versét használta fel művében. Hogy azonban a föltételnél tovább menjünk: a töredék szövege sokkal jobb, mint a kódex szövege. Példákkal nem terhelhetem rövidre vont bizonyításomat. A kódex másolója előtt Balassának nehéz olvasású kezeírása volt, Hartyáni tehát könnyen ejthetett vétket a másolatban; a töredék a szerző korrektúráján ment keresztül, a ki a leghivatottabb arra, hogy az értelmes, korrekt szöveget a nyomtatásban biztosíthassa.

2. *Júlia* szerepel a drámában, mint annak hősnője, a drámába szőtt versben s Balassa költeményei közül az egész Júlia-Anna cziklusban. Ez a véletlennek is föltünhető találkozás azonnal szándékos személyesítéssé válik, ha arra gondolunk, hogy Júlia Losonczy Anna pseudonimja s hogy a dráma hősnője s a Dialogus Júliája egy. Erősíti e magyarázatot, hogy a dráma hőse *Credulus* (a hiszékeny), Balassának magának a pseudonimja a *Colloquium octo viatorum et deae Echo vocatae* versben,* a hol

> *Credulus* az első ... monda nagyot kiáltva:
> «Echo! de kicsoda, a ki sok kinomba, most megvigasztalhatna?
> Kérlek, mondd meg nevét, kit mint üdvösségét bús lelkem úgy [kivÁNNA.»

Credulus az után eseng, a kit költői nevén egy egész cziklusban Júliának örökített meg. *Júlia* és *Credulus* szerepeltetése tehát nem véletlen vak eset, hanem öntudatos judiciuma Balassa szerzőségének.

3. A radványi kódex írója *Jephtes Historiája* fordításának emlegetésével azt is bizonyítja, hogy Balassa előtt a drámai forma nem volt ismeretlen.

4. Ha egyéb nyomra nem akadhattunk volna, a dráma nyelve, szólamai, kifejezései, magyarsága, szóval stilművészete is Balassára mutatnának. Gondos összevetéssel számos egyezést lehet kimutatni. A XVI. században költői nyelvünknek Balassánál magyarosabb és nagyobb művésze nem volt, egyéniségét oly jól ismerjük verseiből és leveleiből, hogy nem ismerhetjük félre drámájában sem.

Már most, a töredék Balassáé lévén, s azt életrajzába beleállítván, alig kételkedhetünk abban, hogy e mű csakugyan 1588—89-ben íratott s hogy rövidesen, mindenesetre kibújdosása előtt ki is nyomatott.

* A kiadás 115. lapján.

HASONMÁSOK SZÖVEGE.

BALASSA MENYHÉRT SIRKÖVÉNEK FELIRATA.

(33. lap.)

SPECTABILI ET MAGNIFICO HEROI MELCHIORI
BALASSI DE GIARMATH CONSILYS ILLVSTRI
DEXTRA MAGNANIMO VICTORYS BELLICOSO
ANIMO INTERRIBILI ET ADMIRABILI PARENTI
SVO OBSERVAN*(do)* STEPHANVS BALASI FILIVS HOC
MONVMENTVM POSVIT OBYT WIEN*(n)*Æ AN*(n)*O CHRIS*(ti)*·M
LXVIII. MENSE 9 FEBRVARII ÆTATIS SUÆ ANNO LVII
EPITAPHIVM
[MI]LITIÆ MARTISQ*(ue)* DECVS CELEBERRIMVS ARMIS
[E]STIRPE BALASSÆ MELCHIOR HIC SITVS EST
[SE]MPER ERAT BELLO INVICTVS NIL AVSIBVS VNQVA*(m)*
MVTATVS RETVLIT VICTOR VBIQ*(ue)* MANVS
[HE]ROIS LAVDES MEMORET QUIS GESTA TRIVMPHOS
'MENS PETYT COELOS NOMEN VTRVMQ*(ue)* POLVM.

BALASSA JÁNOSNÉ LEVELE FÉRJÉHEZ. (LIPTÓ-ÚJVÁR, 1573 FEBRUÁR 9.)

(Melléklet az 58. laphoz.)

Eltÿg walo ſzolgalatomat Aÿanlom kÿgelmednek zerelmes en edes wram dÿcherteſek az wr ÿsten. az w ÿo woltaÿert ọrọke walo hala Addaſal hog kÿgelmedet bekewel es ÿo egeſſegel tartota es wÿte be ez wtanÿs az ọrọke walo ÿsten az w zent ffÿahoz walo Nag ſſerelmeÿert kÿert ffogata hog meg halgat az w kÿgelmes ÿgeretÿ zerent mÿwelÿe ezt en welem hog mÿnd az en telÿes eletembe tarcha meg kÿgelmed-et ÿo egeſegbe es bekeſegbe az w atÿaÿ zent Aldomaſaba es az wtanÿs az mÿg nẹkÿ techÿk zent newenek ọroke walo dÿcheretÿre. A(m)en.

Mÿes az wr ÿſten kÿgelmeſſegebol mÿnd egeſſegbe wagwnk

legen hala az wr ÿſtennek az ffogas melet walo chedwlat ÿm el kwltem de en az maſÿkal ozwenem olwaſhatom mert talam k(ÿgelme)d el ffelete wot[1] hog deÿakwl wanak hanem ÿm *mÿ*[2] azokatÿs oda kwltem az kÿk az w ff(elſege?) parancholatÿaba woltak egebetÿs az mÿt k(egelm)ed parancholt mÿndent el kwlte(m) az zakachot ha kÿgelmed nem ÿrta volnaÿs el kwltem wolna mert twdom hog k(ÿgelmedn)ek zwkſeg en kedÿg ÿt be erem zÿnten Halwath-ÿwal es az ÿnaſal Az Aran ffonalat es az Selÿmet meg zolgalom k(ÿgelmedn)ek bÿzon bechbe ilen ÿot es enÿt enÿ penzen meg nem wetek wolna bolondſag en twlem hog akÿt ez elot ot ffen wetetem hog azt onat belol nem hozata(m) ez wtan az mÿre ertokwnk lezen ne kwlgok azert bechbe eg torok wagon Makowÿchan ÿgen konorok hog k(ÿgelme)d el wÿtetne w maſt meg meg valtozhatnek mÿg az atÿa el azal wag maſal ÿo wolna az germekeknek efelet hozatmwak[3] mert ha az wr ÿſten eltetÿ ezek majd ffel nonek s adÿg had kezÿdgetnek nekÿk eget maſt' mert hÿrtelen nem lehet oztan ÿgenÿs neheznek techÿk az echorſzmÿnd walo sok kolcheg de ÿg laſan laſn egſzorÿs maſorÿs ezebe sem wezÿ embor Az en oda walo meneſem nem lehet mÿert hog k(ÿgelme)d sem lezen ot hon s az germekeket sem twdom kÿnek hadnÿ herÿnget ket tonanal es olaÿt harom tonanal tobet nem hoztak azt monga az embor hog wehetet wolna de nem twta mÿnt el hoznÿ mert az zeker ber ÿgen draga wolt az w maga zanan maga(n)-ak hozot s haza sem ÿwt Addÿg mÿg azt rozonberken mÿnd el ata en wgan hÿben wetetem wolt eg tona herÿnget az 'wamra megÿs ket wag harom zaz herÿng nereſegwnk let raÿta ot az mÿnt az wamos monga mÿnd el kelne az akÿt maſt hoztak s meg tobÿs ha wolna bÿzon az gonoz embor nem ÿol mÿwelte hog tobet nem hozot az granat dolmant ÿm el kwltem de az leweleket kÿ zetem es maſ lewelbe be kotwe oda kwltem markos nehoz mert talam ki hwlatak wolna az ſzebbol Az tÿz ſzan ÿnet el ÿndwl ſzerdan s azt mongak hog *ploſ*[4] plesoczre el erkoznek chotortokre ÿde kedÿg ÿob bwzat kwldenÿ hog nem arpat mert Arpa Anÿ wagon hog ez haz ſzwkſeget mÿnd wetni s nÿ-nd ser ffoznÿ be erÿwk wele az mÿnt Mÿklos deÿak monga *de*[5] azert ha bwzat hoznak ÿol el kel hÿben az wamhaznalÿs ha ÿm keneret swtetwnk el Addnÿ Nem zwkſeg delÿ ÿſtwan ÿm haza bochatam az kÿgelmes wr ÿſten az w ſzent ffÿanak erdomeÿert tarcha meg kÿgelmedet mÿnden ÿowal es otalmaza k(ÿgelmede)t mÿnden gonoztwl Amen boÿtbe elſo hetfwn ÿrtam wÿ warba 1.5.7.3.

Az kÿgelmed zolgalo leÿana *S A* mp.

1 Betoldás.
2 Törölve.
3 Igy «hozatnwnk» helyett.
4 Törölve.
5 Törölve.

En tÿgÿten[1] hog az sok leweleket Altal kwlte(m) az laÿſtromotÿs el kwltem kÿbe balÿnt deÿak ffel ÿrta az mÿt en kezemhez Addot s el ffeletem wolt akor k(ÿgelmedne)k ÿrnÿ ffelole s talam az tob lewel kozot ezebe sem wete k(ÿgelme)d.

Kívül: Nagſſagos garmatÿ balasi Janoſnak az en ſzer(elmes) wramnak Addaſ(ſek ez) lewel twlaÿd(on kezebe). *P. H.*

BALASSA BÁLINT LEVELE KAPY SÁNDORHOZ. (SZIKSZÓ, 1584 DECZEMBER 28.)

(Melléklet a 128. laphoz.)

Zolgalathomat Aianlom keg(yelmednek) mint bizot uramnak Atiamfianak Touabba azt akaram tuttara adni keg(yelmednek) hogi az minemü dologban en el indultam uala iſten akarattiabol en azt *el*[2] ueghez nem tudom azt ſ hiszem hogi en felöllem az hír ot ſok de keg(yelmed) ſemmit ſe hygien benne mert en azt ſoha az en maga(m) feietöl ſ magam gondolattiatol nem czelekedtem hanem holmi fö procator ez orſzagban uolt es mind az mi hẅtẅnkon ualo fő papok ſ mind az puspökök akarattiabol ſ biſtataſabol indultattam erre hogi mind iſten elött ſ mind penig ez uilagi emberek elött tiſteſſgemre eſzik ők azt montak kit ez utannis megh ert keg(yelmed) hanem en moſt oda fel megiek *keg*[3] Im ket uitez ſzolgamat oda be boczattam *kerem az*[4] Nagi Petert racz Demient kerem azon keg(yelmedet) hogi legien minden oltalo(m)-mal keg(yelmed) ott az heliben nekiek ha penig ott nem marad-hatnanak tahat keg(yelmed) aggion ott Szarvas köben az feleſegek(ne)k helt akar mi roſſat addig mig en az feiedelemtöl megh terek: Eſmet ha az isten eltet keg(ylmednek) mint io akaro u(ra)mnak Atiamfianak bizonj megh ſzolgalo(m): Az keg(yelmed) kochiat megh kẅltem azt megh ſzolgalo(m) keg(yelmednek).

Isten elteſſe keg(yelmedet) ſoc io eſztendeig io egeſſegbe(n) Date ex Sixo 28. 10-bris 1584.

Keg(yelmed) io akaro Attiafia
Gÿarmathÿ Balassa Balint

Kívül: Ez Leuel Adaſſek az Vittezlö Kapi Sandornak Nekem bizott Uramnak Atiamfianak kezeben. *P. H.*

1 *Tegetlen, tigitlen* minap; *tegitlen.* NyKözl. IV. 349., *tegeten, thygyten* Nyt. Szót. III. 500. l. *Berizló* Péter éneke 40. sor.

2 Törölve.

3 Törölve.

4 Törölve.

BALASSA BÁLINT ÉS FERENCZ LEVELE A VÉGHLESI ÜGYBEN. (EGER, 1587 AUGUSZTUS 7.)

(156. lap.)

R(evere)ndiſsimi Mag(nifi)ci ac Generosi Domini, do(mi)ni Patroni et Amici nobis beneúoli obſ(ervandissi)mi atq(ue) Confidentiſſimi: S(er)uitior(um) noſtrorúm ſemper paratiſs(im)am Com(mendation)em.

Hýſzẃk hogÿ tÿ Nag(ysag)toknal es kegielmeteknel nýlwan wagÿon, mýnemeǫ nagi dolgunk moſtan mýnekẃnk Ith Egren wagion: melý Nem chak Ioſzagunkban, hanem egéſz familianknak týzteſſegeben jaro dologh. Semmý keppen azerth ezt félbe nem hagihatok, es mýnth az tý Nag(ysag)tok es keg(yelme)tek elǫth walo dolgunk kýwanta wolna, ſzemelýẃnk zerýnth oth tý Nag(ysag)tok es keg(yelme)tek elǫth nem Comparealhatánk. Hanem Im baratýnkoth es zolgaýnkoth kẃltẃk fel az tý Nag(ysag)tok es keg(yelme)tek ſzemelýe eleýben, hogý az mÿ nemeǫ dolgúnk az mý vrunkal Batýankal Balaſſa Andras vrammal az wýgleſſý Joſzagh felǫl wagion, azt mý Neúẃnkkel tÿ Nag(ysag)-tok es Keg(yelme)tek eleýben terýeſzſzék. Ker-ýẃk azerth tý Nag(ysag-to)koth es Keg(yelmete)keth hogÿ az mýth ez lewel wýwǫ Emberýnk Nag(ysag)tok es keg(yelme)tek elǫth mý Neẃẃnkel ſzollǫ-nak tý Nag(y-sag)tok es Keg(yelme)tek mindenben hidgie meg ſzavokoth, Es az eǒ fel(sé)ge parancholattia zerýnth meg latwan kǫzǫttwnk azt az dolgoth, tegien Iſtennek igaſſaga zerinth walo deliberacioth kǫzǫttẃnk rola. hogý kýth mýes tý Nag(ysagtok)nak es keg(yelmetek)nek éltẃnkben zolgalhaſſunk megh. Eaſdem Re(verendissi)mas Mag(nifi)cas ac Gen(e-rosas) do(minatio)nes v(est)ras in reliquo quam fœliciſſ(im)e valere cupientes. Datúm Agriæ. 7. die Menſis Auguſti ſtilo Noui Calendar(ii) A(nn)o 1587.

Earundem R(everendissi)mar(um) Mag(nifi)car(um) ac Gen(erosa-rum) do(mination)um v(est)rarúm

S(er)uitores deditiſſimi etc.

Balassa Balýnth mp. *P. H.* Balaſsa Ferencz mp. *P. H.*

A levél külső czíme: R(everen)diſsimis Mag(nifi)cis ac Generoſis Do(mi)nis, do(mi)no propalatino Regni Hungar(iæ), do(mi)no p(erso-nalis) p(ræ)ſenciæ Locúmtenen(ti) Sacrat(issimæ) Cæſar(eæ) Regiæq(ue majesta)tis, Ceteriſq(ue) do(mi)nis Conſiliar(iis), in NegotioWigleſien(si) Sac(ratissimæ) Cæſ(areæ) (majesta)tis deputatis Arbitris etc. Do(mi)nis Patronis et Amicis nobis g(ene)roſis atq(ue) obſ(er)uandiſsimis.

A RADVÁNYI BALASSA-KÓDEX ELSŐ LEVELE.

(Melléklet a 184. laphoz.)

1. lap.

KEŐVETKEZNEK BALASI BA-LINTNAK KEŐLEM KEŐLEM FÉLE Szerelmes Enekj, kik keőzött eginéhanj Isteni dicziret ès Witezsigről ualo Enekis uagion.

Ezeket penigh az magha kezéuel jrt kéoniuèbúl jrtak ký ſzorul ſzora, Vétek keuís hellien eſset benne, az sem egýebtül lött penigh hanem az Balasi jraſanak nehéz oluasassa miatt, de a felől megh lehet külem külen mýndenik Eneket mýkor, mýrol es kiről ſzerzet-te, megh-jrta az Nótajatis mjndenikinek feól jedzette. Az kj azert ġieoniörkedik benne innènt igazán megh tanulhatia mint kölj ſzereteőit ſzeretnj, es mjkýpenkelj nekj könjorgeni, ha keduetlen és wad hoza de nem mindent heöuit ugj az ſzerelem tüze talám mjnt eötett.

2. lap.

Elseö egy Horuath Wiragh Ének Notajara Aenigma.

Jelentem uersben meſsimet: de el reitem értelmemet
Kérem édes ſzeretümet: Feitse megh nekem ezeket.

Minap en uton jartomba: Laték két Hatiutt egj Toban
Hogj Volna czendeś uſzasban: Egiótt laſsu balagasban.

Giakran egjmaſra tekintnek: Kjröl kj tetczik ſzerelmek,
Egý maſhoz ualo jo keduek: Haſonlok mjnd ketten ſzépek

Hogj ígj egiőtt ſzerelmeſsen: Eők úſznanak ſzép czendeſsen,
Azon Közben nagj ſebeſsen: Egj Keselió czalard képen

Rajok menuén az egjékit: Kiörme kezöt az ſzebékét
El kapá foǵattá ſzegénit: Mind ſzeretőt kedue ſzerint.

Látuán tarsa bánatiaban: Rén keserues kialtasban.
Széliel balaguán az Toban: Nem tud megjen nagj buaban

Mert Látia tarsatul uáltat: Látia maga Eözuegj uoltát,
Buaban elſzánta magat: Ohaitia mar czak halálat.

Masodik az Lucretia Eneke Notajara Chriſtina Neuére.

Cupido.

AZ «AD APES» KÉZIRATA.

(191. lap.)

Hallam egj iffiunak mjnap eneglefset,
egiedül léuén egj Kertben töródésit,
hol halgatia uala Mihek(ne)k Zengésit.

Giötredik magában mert forog efzebe'
Szép fzerelmesinek giöniörő beszede',
Azért enekének ígi lefzen kezdete:

Nagy méltan bŷzoni sokfzor panafzolkodom,
Szerelem hamis uoltán ha gondolkodom,
Hogy az szereteti velem ki gilkosom.

Nincz semmi halaja jo fzolgalatomnak,
Szerelmemért czak jo fzotis ritkan adnak
Igŷ fem elnem s halnom ennekem nem hadnak.

O Kegietlen miért uagj gonofzal annak
Kŷ teged mjndenkor tart boldogsa(ga)nak,
Czak engem tartafz e gonofz akarodnak

Ezt monduán azonba(n) fordula mjhekhez,
Haluán zengíseket monda ez mit jegiez
Azert nekik fzoluan lőn befzíde emez:

Eő fzol de tŷ mizet gyŏtő bolond mehek,
Rosán violakon it mit szedegettek
Ha mizet kerestek azt nem itt lölitek.
Hanem

TARTALOM.

ELSŐ KÖNYV.

BALASSA IFJUSÁGA.

MÁSODIK KÖNYV.

A KÜZDELMEK ÉVEI.

HARMADIK KÖNYV.

CSALÓDÁSOK.

FÜGGELÉK.

KEPEK.

ÖNÁLLÓ MELLÉKLETEK.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK.

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ MELLÉKLETEK:

Balassa Bálint arczképéhez a magyarázatot az életrajz függelékében, a 231—34. lapokon találja a szives olvasó. A képet nem közvetlenül az eredetiről, hanem azon másolat után adjuk, melyet *Zilzer Antal* készített a Magyar Tudományos Akadémia számára. Hasonmásunk a háromszínű autotipia eljárásával készült. A dúczokat *Weinwurm Antal* műintézete állította elő, a nyomás a *Franklin Társulat* sajtóján eszközöltetett.

Balassa-Gyarmat távlati képét (10. lap) és Kékkő várát (31. l.) *Cserna Károly* természet után rajzolta.

Balassa Jánosnénak 1573 február 9-ikén Liptóújváron férjéhez írt levele (56. l.) a báró Balassa család levéltárában őriztetik, mely örök letéteményül a Magyar Nemzeti Múzeumban van elhelyezve. Olvasását l. a 237. lapon.

Liptóújvár várát (85. l.) *Cserna Károly* természet után rajzolta.

Balassa Bálint levele Kapy Sándorhoz (128. l.), melyet esküvője után Szikszón, 1584 deczember 28-ikán írt, a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában őriztetik. A levél hasonmása az Athenæum Képes Magyar Irodalomtörténetében hibás olvasás következtében 1589. évszám alatt közöltetett, Olvasását l. a 239. lapon.

Balassa Bálint Comœdiájának töredéke (172. l.) fotolitografiai másolat a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött egyetlen példányról. A szerzőnek e töredékre vonatkozó megjegyzéseit lásd az életrajz függelékében, a 234—235. lapokon.

A Balassa-kódex czímlapja (184. l.) a báró Radvánszky Antal radványi kastélyában őrzött eredetiről fotolitografiai úton készült. Olvasását lásd a 241. lapon.

Rimai Epicedionjának (220. l.) egyetlen teljes példánya a Magyar Tud. Akadémia könyvtárában őríztetik.

A hibbei templom belsejét (229. l.) *Cserna Károly* természet után rajzolta.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

A czímlapot *Góró Lajos* a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában őrzött, Balassa Bálint korabeli czímereslevelek betűi és diszítési motivumai felhasználásával, tervezte. A betűk és a belső keret leveles dísze I. Ferdinándnak Keledy István részére 1561 márczius 28-ikán Bécsben adott czímeresleveléből, a külső széldíszítés Rudolfnak Heger Dániel részére 1587 deczember 15-ikén Prágában adott czímeresleveléből vétetett. Betűk és díszítések Bocskay Györgynek, Bocskay István fejedelem apjának művészetét hirdetik, a ki mint udvari titkár tudvalevőleg különös előszeretettel foglalkozott az armalisok és egyéb királyi oklevelek díszítésével.

Kékkő várát (3. l.) *Cserna Károly* természet után rajzolta.

A Balassa család czímerét (6. l.) ugyancsak *Cserna Károly* rajzolta azon kristálybillikomról, mely Balassagyarmaton, a nógrád-vármegyei múzeumban őríztetik.

Az első könyv fejképe (9. l.) azon fametszetű könyvdísz másolata, mely Szikszai Hellopoeus Bálint «Az My Kereztieni hitőnknek es vallasonknak Három fő Articulussáról» czímű, Debreczenben, Komlós András sajtóján 1574-ben nyomtatott könyvének utolsóelőtti lapját díszíti. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött példányból másolta *Passuth Ödön*.

Balassa János aláírása (13. l.) 1554 augusztus 24-ikén kelt leveléről vétetett, mely a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában őriztetik. Olvasása: *Joannes Balasi mp.*

Balassa Menyhért aláírását (14. l.) 1553 május 7-ikén kelt és ugyanott őrzött iratáról adjuk. A hasonmás először *Majláth Béla* «Maylád István» (Magyar Történelmi Életrajzok, 1889. évf.) czímű művében jelent meg. Olvasása: *Melchior Balassa ma(nu) p(ro)p(ri)a.*

Balassa Imre aláírása (15. l.) Maylád István és társai 1539 deczember 21-ikén kelt s ugyanott őrzött szövetséglevelérői vétetett. Olvasása: *B(alassa) Imre manu sua (et)c(etera).*

Balassa János pecsétje (17. l.) 1562 október 15-ikén kelt s ugyanott őrzött iratán látható. Egyenes pajzsban félholdtól és csillagtól kisért ökörfejet ábrázol, a pajzs felett · I + B · betűkkel. Az eredetiről rajzolta *Passuth Ödön.*

Sulyok Balázs pecsétje (20. l.) az 1533 június 12-ikén kelt s szintén a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában őrzött iraton látható. Czímere egyenes pajzsban nyílt koronával övezett két bányászkalapács. A pajzs felett B. S. betűk. Rajzolta *Passuth Ödön.*

I. Ferdinánd, fia Miksa és ennek felesége Mária emlékérme (27. l.) Miksa magyar királylyá koronáztatásának évében, 1563-ban veretett. Előlapján I. Ferdinánd császárt és királyt díszes mellvértben, az aranygyapjas rend jelvényével ábrázolja; körirata: * FER*(dinandus)* · D*(ei)* · G*(ratia* · EL*(ectus)* · RO*(manorum)* · IM*(perator)* · S*(emper)* · AV*(gustus)* · GE*(rmaniae)* · HV*(ngariae)* · BO*(hemiae)* · R*(ex)* · 1563. * A hátlapon Miksa és Mária királyné mellképei láthatók, az előbbi atyjához hasonló díszben s fején sugaras diadémmal, félig fedi amazt. A körirat: * MAXIMI-

LIAN*(us)* · D*(ei)* · G*(ratia)* · RO*(manorum)* · HVN*(gariae)* · BO*(hemiae)* · REX · 1563 * Az autotipia a Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiségtára eredeti ezüst példányának gipszmásolatáról felvett fénykép után készült.

Balassa Menyhért sírköve (33. l.) Széleskuton, Pozsony vármegyében, a római kath. templomban őriztetik. Vörös márványból készült, s két mezőre oszlik. A felső mező dombormüve a halott térdképét teljes vértezetben, feje fölé emelt kardjával (mely ma is megvan a Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárában) ábrázolja; balja felett négyszögletű táblácskán HODIE MIHI CRAS TIBI felirat olvasható; a mező alsó szegletét a Balassák czímere foglalja el, a pajzs két szegletében M*(elchior)* B*(alassa)* betűkkel. Az alsó, renaissance keretbe foglalt mezőben van a felirat; szövegének olvasását l. a 237. lapon. A sírkőről az 1896. évi ezredéves országos kiállítás számára gipszmásolat készült, mely jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeumban van elhelyezve. Erről másolta le *Cserna Károly*. A *Szilágyi Sándor* által szerkesztett «A Magyar Nemzet Története» czimű munka v. kötetében a sírkőnek csupán felső része, a felirat nélkül, közöltetett.

Kenderesi feladó levele (37. l.) 1569 február 5-ikén kelt; eredetije a bécsi cs. és kir. udvari és állami levéltárban őríztetik. Az itt közölt záradék olvasása: *ad annos longinquos et felices Deus conser(v)et ma(ies)t(a)tem v(estram). Datu(m) Cassowiae, 5. Februarii 1569. Ma(ies)t(a)tis v(estrae): caes(areae): fidelis servitor Stephanus Kenderessy m(anu) p(ro)p(ria).*

Balassa István és felesége Chóron Anna aláírása és pecsétje (40. l.) 1586 augusztus 19-ikén kelt s a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában őrzött levelükről vétetett. Az aláírások olvasása: *Steph(anus) Balasy ma(nu) p(ro)p(ri)a. Chorom Anna.* A pecséteket *Passuth Ödön* másolta le az eredetiről. Az első Balassa Istvánnéé; czímere egyenes pajzsban szarvast ábrázol, melynek hátába kutya kapaszkodik; a sisakdísz öt strucztoll; a felirat: IO—DD. A második Balassa Istváné, az ismert családi czímerrel és S. B. betűkkel.

Bornemissza Péter Prédikácziói III. kötetének czímlapja (41. l.) s gyermekdalának «Enekec harom rendbe» (Detrekő, 1582.) czímű munkája 159. lapján levő kezdősorai (43. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának példányairól közöltetnek.

Rudolf koronázási érme (49. l.) az első magyar koronázási emlékérem, melyet ismerünk. Előlapján zárt korona alatt négyelt pajzs, 1. négyszer szelve, 2. kettős kereszt, 3. a dalmát leopárdfejek, 4. a cseh oroszlán; a szívpajzsban az osztrák pólya látható. Körirata: RVDOLPH*(us)* · ARCHIDV*(x)* · AVSTRI*(ae)* · A hátlapot egészen az ötsoros felirat: CORO NATVS · E|ST · REX · IN HVNGAR|IA · 1577. foglalja el. A Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiség-osztályának eredeti példányáról készült rajzot a Magyar Nemzet Története v. kötetéből veszszük át.

A «Füves kertecske» czímlapja (52. l.), czímképe (53. l.) és záró sorai (55. l.) a munkának a sárospataki ev. ref. főiskola könyvtárában őrzött egyetlen példányáról vétettek.

Somoskő várát (58. l.) *Cserna Károly* természet után rajzolta.

Báthory István arczképét (65. l.), melyet a bécsi udvari műtörténeti múzeum ú. n. ambrasi arczképgyűjteményében levő egykorú festményről *Túry Gyula* másolt, a Magyar Nemzet Története v. kötete után közöljük.

Divény várát (69. l.) *Cserna Károly* természet után rajzolta.

A gyulafehérvári püspöki udvarnak azt a részét, mely a régi fejedelmi palotából maradt meg, a püspöki palota bejáratával (75. l.) *Dörre Tivadar* rajzolta *Szilágyi Sándor* «Felsővadászi Rákóczy Zsigmond» (Magyar Történelmi Életrajzok, 1887. évf.) czímű műve számára.

Balassa András pecsétjét (79. l.), mely egyenes pajzsban az ismert családi czímert ábrázolja, a pajzs felett A × B betűkkel, az 1569 szeptember 8-ikán kelt s a Magyar Nemz. Múzeum levéltárában őrzött kiadványról rajzolta *Passuth Ödön*.

Krusith Ilonának (már mint Dietrichstein Zsigmondnénak) aláírása és pecsétje (87. l.) 1583-ban kelt leveléről vétetett, mely ugyanott őriztetik. A pecsét a czímerpajzsban és a sisakdíszban mellét tépő pelikánt ábrázol, a sisak két oldalán KI — AM betükkel; másolta *Passuth Ödön*. Az aláírás olvasása: *Detristanne Kruzyt Illona mp.*

Az első könyv záródísze (90. l.) Bornemissza Péter Prédikácziói ötödik részéből (Detrekő, 1579.), a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának példányáról vétetett.

A második könyv fejdíszét (93. l.) a »Füves kertecske« egyetlen példánya egykorú bőrkötésének préselt díszítéséről rajzolta *Passuth Ödön*. A középső kör díszítési motivuma az eredetiben el lévén mosódva, képzeletből pótoltatott.

Liptóújvár várát (97. l.) s a hibbei katholikus templomot (99. l.) *Cserna Károly* természet után rajzolta.

Bornemissza megemlékezése Balassa Jánosnéról (101. l.) Prédikácziói I. részének (Sempte, 1573.) előszavából, a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárának példányáról vétetett.

Az elpusztult balassagyarmati Balassa-házat (103. l.) *Cserna Károly* egy Szent-Flóriánt ábrázoló mult századi festményről, melynek alján Balassa-Gyarmat égése látható, rajzolta le. A kép eredetije Balassa-Gyarmaton, a nógrád-vármegyei múzeumban őriztetik.

A végbeli lovas katonák képét (107. l.) *Richter Aurél* rajzolta az 1896. évi ezredéves országos kiállítás történelmi főcsoportja számára Tata 1597-iki látképéről, mely a Lanfranconi-gyűjteményben, a magyar történelmi képcsarnokban őriztetik. Ugyanő rajzolta, szintén a kiállítás számára, a gyalogos vitézek képeit (109. és 111. l.) Brawn György »Urbium præcipuarum mundi theatrum« czímű munkája V. és VI. kötetének (Köln, 1595. és 1597.) Győrt és Pápát ábrázoló metszeteiről. A rajzok jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárának hadtörténelmi gyűjteményében őriztetnek.

A vágbeszterczei szerződést magában foglaló, 1583 szeptember 1-én kelt országbirói kiadványból (119. l.), mely a családi levéltárban őriztetik, az utolsó sorok végét és az aláírást adjuk. Olvasása: ... *(c)onventualia ab eor(un)d(em) bonor(um) statutione quomodo ... (prohiben)do coram nobis publice et manifeste har(um) n(ost)rarum ... (Bezterc)ze, in festo beati Egidii abbatis, anno domini ... L(e)cta p(er) m(e) mag(ist)rum Gregor(ium) Balogh de Naboysa protho(nota)rium (et)c(etera).*

Balassa-Gyarmat távlati képét (121. l.) és Zólyom várát (131. l.) *Cserna Károly* természet után rajzolta.

Sárospatak várának udvarát a »sub rosa« szobával (137. l.) *Dörre Tivadar Szilágyi Sándor* idézett műve számára rajzolta.

A pozsonyi kamara tanácsosainak aláírása (141. l.) 1585 január 18-ikán kelt kiadványukról vétetett, mely a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában őríztetik. Olvasása: *Sacr(atissi)mae caesareae et regiae (maies)t(a)tis camerae Hungaricae praefectus et consiliarii etc. Agriensis mp. G(eorgius) Hozutoti mp.*

Véghles várát (147. l.) és a zólyomi vár képét a város felől (149. l.) *Cserna Károly* természet után rajzolta.

Balassa Bálint és Ferencz 1587 augusztus 7-ikén Egerben a véghlesi ügyben írt levele (156. l.) a családi levéltárban őríztetik. Olvasását l. a 240. lapon.

Istvánffy Miklós aláírása (157. l.) az 1571 szeptember 8-ikán kelt és a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában őrzött királyi oklevélről vétetett. Olvasása: *Nicolaus Isthuanffy mp.*

A harmadik könyv fejképe (161. l.) Rudolf király 1588 május 12-ikén Kampmacher Jakab részére adott czímeres levelének kezdő díszítéséről vétetett. A Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában őrzött eredetiről másolta *Passuth Ödön*.

Salgó romjait (165. l.) *Cserna Károly* természet után rajzolta.

Balassa Bálint aláírása (169. l.) és pecsétje (217. l.) 1577 július 11-ikén Liptóújváron kelt leveléről való, mely a családi levéltárban őriztetik. A pecsétet *Passuth Ödön* rajzolta; a pajzsban ökörfő látható, szarvai közt hatágú csillaggal; a pajzs felett W. B. betűk. Az aláírás olvasása: *V(alentinus). Balassy.*

Balassa András aláírása (177. l) ugyanarról az oklevélről vétetett, honnan pecsétjét (l. 79. l.) közöltük. Olvasása: *Andreas Balassa m(anu) p(ro)p(ria) (et)c(aetera)*

Forgách Zsigmond czímere (179. l.) Balassa Bálint Campianus-fordításának alább említendő kiadásából, a czímlap hátsó oldaláról vétetett.

A Krisztina nevére írt ének (187. l.) a Balassa-kódex 3. lapját foglalja el; a hasonmás mintegy két harmadrészre van kicsinyítve. Olvasása:

Cupido sziuembe' sok tüzes szikrákal szerelmed most újetia,
elmemben mint Várban uigiazo Uèraszto herdoját èö ugj mondgia,
Tüntezüen elöttem szep czilagom kepét uelem czak Kiuantatia.

Az «Ad apes» czímű vers kézirata (191. l.) a Balassa-kódex 29-ik lapjának kicsinyített hasonmása. Olvasását l. a 242. lapon.

A Balassa-kódex feljegyzését Balassa többi műveiről (196. l.) a radványi kódex 99. lapjáról kicsinyítve adjuk. Olvasása: *Meg Vadnak ennehanj I(ste)nhez ualo enekek kiket a psalmusokbolis ma-gatulis szerzett ki mindenestülis tiz, azok mas könyvben uadnak nemis adgia azokat ki medig Töb psalmust nem fordítt meg azokhoz Azert euilagi eneket a Jephtes Historiayatul elualva ki meg nem kesz . . .*

Az Istenes Énekek legrégibb reánk maradt kiadásának (Nagyvárad, 1646.) töredéke (199. l.), az első teljesen fentmaradt kiadásnak (Pozsony, 1676.) czímlapja és ajánló levele (201. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött unikumokról, a kolozsvári 1677-iki kiadás czímlapja (203. l.) a Magyar Tud. Akadémia könyvtárának példányáról, a legutolsó kiadás (Pozsony és Pest, 1806.) czímlapja (205. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának példányáról vétetett.

A szikszói csata egykorú leírásának, Frenzelius Salamon Prágában, 1588 végén megjelent költeményének czímlapját (215. l.) szintén a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának példányáról adjuk.

Pándy Zsigmond aláírását (218. l.) 1585 július 7-ikén kelt leveléről adjuk, mely a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában őríztetik. Olvasása: *Sigis(mundus): Pandy m(anu) p(ropria).*

Balassa Campianus-fordításának (Bécs, 1607.), melyből a czímlapot (222. l.) és Dobokay Sándor ajánlólevelének végét (223. l.) adjuk, egyetlen példánya ugyanott őríztetik.

A Balassa-kódexnek Bálint utolsó órájára és Rimaira vonatkozó feljegyzése (227. l.) a kódex 148. lapján foglaltatik. Olvasása: *Kiket mèlto hogy a Balasi irasatul mèsze nè hadgiu(n)k, mert Ba-lasj Balinton Kjuöl czak egy Magiar sem èrkezhetik el-vele, bar ugian igen igjekezikis rajta. kiröl iteleted tehet akar kj az irasat oluassa, azmint Balasi Ba-lintis igj szolot felöle eltiben (mond) ha ugj megy elö dolgodba(n) azmint elkeztel giakoroludn azt nem hogj elnem erkeznél uile, de megh is foghsz halladni; Seöt halala orajanis eötet ualotta Balasj Helieben Valonak len(n)j: keruén arra hogj azeö halalát Verseiuel ekesicze megh: kit uèghezis ujtt Rimaj Janos melj irassat atöb Eneki utan helihesztettünk.*

A hibbei templomot (229. l.) *Cserna Károly* természet után rajzolta.

Az utolsó könyv záródíszéül (230. l.) a Campianus-kiadás záródíszét adjuk.

Magyar Történeti Életrajzok

A M. T. Akadémia Történelmi Bizottságának segélyezésével kiadja a Magyar Történelmi Társulat.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

Schönherr Gyula

Budapest

A FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

*

TARTALOM.

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

Önálló hasonmások:

Balassagyarmat, Kékkő vára és Liptóújvár mai képét természet után rajzolta *Cserna Károly.*

Balassa Jánosné férjéhez írt levele Liptóújvárt, 1573 február 9-ikén kelt. Eredetije a Balassa család levéltárában őriztetik, mely örök letéteményül a Magyar Nemzeti Múzeumban van elhelyezve.

Balassa Bálint levele Kapy Sándorhoz Szikszón, 1584 deczember 28-ikán kelt. Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában őriztetik.

A szövegbe nyomott képek:

A czímképet *Góró Lajos* a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában őrzött I. Ferdinánd, Miksa és Rudolf korabeli czímeres levelek diszítési motivumaiból és betűiből állította össze.

Kékkő (3. l.) Somoskő (58. l.) Divény (69. l.) várait, Liptóújvárt (97. l.) a hibbei katholikus templomot (99. l.) és Balassagyarmatot (121. l.) *Cserna Károly* természet után rajzolta.

A bevezetés záróképe (6. l.) a Balassa család czímerét ábrázolja, mely a nógrádmegyei múzeumban, Balassagyarmaton őrzött kristálybillikomon látható. Az eredetiről rajzolta *Cserna Károly.*

Az I könyv fejképe (9. l.) Szikszai Hellopoeus Bálint «A mi keresztyéni hitünknek és vallásunknak három fő articulussáról» czímű, Debreczenben 1574-ben nyomtatott könyvéből, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának példányáról vétetett.

Balassa János aláírása (13. l) 1554 augusztus 22-én kelt. Az irat eredetijét a Magyar Nemzeti Múzeum levéltára őrzi.

Balassa Menyhért aláírása (14. l.) 1553 május 7-ikén kelt; megjelent Majláth Béla «Maylád István» czímű művében. (Magyar Tört. Életrajzok, 1889. évf.) Az irat eredetije ugyanott őriztetik.

Balassa Imre aláírása (15. l.) Maylád István és társai 1539 deczember 21-ikén kelt szövetségleveléről vétetett, mely ugyanott őriztetik.

Balassa János pecsétjét (17. l.) 1562 október 15-ikén kelt okleveléről, Sulyok Balázsét (20. l.) az 1533 június 12-ikén kelt iratról rajzolta *Passuth Ödön.* Mindkét oklevél a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában őriztetik.

Ferdinánd, Miksa és neje 1563-ban, Miksa koronázása évében vert emlékpénzét (27. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárának ezüst példánya után közöljük.

Balassa Menyhért sírköve (33. l.) a pozsonymegyei széleskuti templomban őriztetik. Az 1896. évi ezredéves országos kiállitás számára készült gipszmásolatról, mely jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeumban van felállítva, rajzolta *Cserna Károly.*

Kenderesi István 1569 február 5-ikén kelt feladó levelét (45. l.) a bécsi udvari és állami levéltár őrzi.

Balassa István és felesége aláírását és pecsétjét (40. l.) a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött, 1586 augusztus 19-ikén kelt levelükről vettük.

Bornemissza Prédikácziói III. részének (Sempte, 1575.) czímlapját (41. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának példányáról adjuk.

Bornemissza gyermekdalának kezdő sorai (43. l.) «Énekek három rendbe» (Detrekő, 1582.) czímű munkájának 159. lapjáról, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának példányáról vétettek.

Rudolf koronázási érme (49. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárának ezüst példányáról, az Athenæum-féle Magyar Nemzet Története V. kötetéből vétetett át.

A «Füves kert» czímlapja (52. l.), czímképe (53. l.) és kolofonja (55. l.) a sárospataki ev. ref. főiskola könyvtárában őrzött egyetlen példányról vétetett.

Báthory István arczképét (65. l.) melyet a bécsi udvari műtörténelmi múzeum u. n. ambrasi arczképgyűjteményében levő egykorú festményről *Tury Gyula* másolt, a Magyar Nemzet Története V. kötetjének reproductiója után közöljük.

A gyulafehérvári fejedelmi palota, (75. l.) *Dörre Tivadar* rajza, először Szilágyi Sándor «Rákóczy Zsigmond» cz. művében (Magyar Történelmi Életrajzok, 1887. évf.) jelent meg.

Balassa András pecsétjét (79. l.) az 1569 szeptember 8-ikán kelt kiadványáról, mely a Magyar Nemz. Múzeum levéltárában őriztetik, rajzolta *Passuth Ödön.*

Krusith Ilona aláírása és pecsétje (87. l.) az ugyanott őrzött, 1583-ban kelt levélről vétetett.

Az első könyv záródíszét Bornemissza Péter Prédikácziói ötödik részéből (Detrekő, 1579.) a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának példányáról vettük.

A második könyv fejdísze (93. l.) a Füves kert egyetlen példánya egykoru kötésének diszítését ábrázolja; az eredetiről másolta *Passuth Ödön.*

Bornemissza megemlékezése Balassa Jánosnéról (101. l.) Prédikácziói I. részének (Sempte, 1573.) előszavából, a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárának példányáról vétetett.

Az elpusztult balassagyarmati Balassa-házat (103. l.) *Cserna Károly* egy Balassagyarmat égését ábrázoló mult századi festményről rajzolta le, mely Balassagyarmaton a nógrádmegyei múzeumban őriztetik.

A végbeli lovas katonák képét (107. l.) *Richter Aurél* Tata 1597-iki látképéről, mely a Lanfranconi-gyűjteményben, a történelmi képcsarnokban őriztetik, a gyalogos vitézek képeit (109. és 111. l.) ugyanő Brawn György «Urbium præcipuarum mundi theatrum» czímű munkája V. és VI. kötetének (Köln, 1595. és 1597.) Győrt és Pápát ábrázoló metszeteiről rajzolta az 1896. évi ezredéves országos kiállítás számára. A rajzok a Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárának hadtörténelmi gyűjteményében őriztetnek.

Az 1583 szeptember 1-én Vág-Beszterczén kelt szerződést magában foglaló országbirói kiadvány (119. l.) a családi levéltárban őriztetik.

Franklin-Társulat nyomdája.

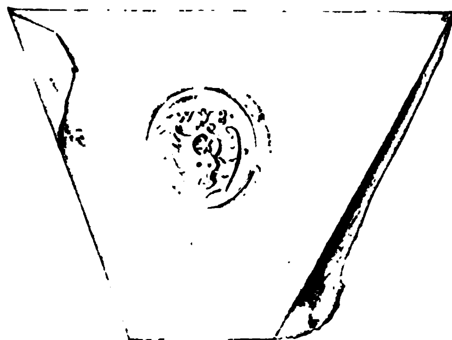
1899. XV. évf. 5. füzet. Erdélyi: Balassa Bálint 2.

Magyar Történeti Életrajzok

A M. T. Akadémia Történelmi Bizottságának segélyezésével kiadja a Magyar Történelmi Társulat.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

Schönherr Gyula

Budapest

A FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

Önálló képek:

A szövegbe nyomott képek:

A Magyar Történeti Életrajzok

eddig megjelent évfolyamaiból a **Magyar Történelmi Társulat** tagjai még a következőket szerezhetik meg a társulat titkári hivatalánál:

VII. évf. 1891.

Kovacsóczy Farkas *Szádeczky Lajostól*,
Mária Terézia *Marczali Henriktől*,
II. Rákóczy György *Szilágyi Sándortól*.

XII. évf. 1896.

Gr. Széchenyi István I. k. *Zichy Antaltól*.

XIII. évf. 1897.

Gr. Széchenyi István II. k. *Zichy Antaltól*,
Szenczi Molnár Albert *Dézsi Lajostól*.

XIV. évf. 1898.

Zrínyi Miklós II. k. *Széchy Károlytól*,
Magyar iró és könyvnyomtató a XVII. században *Dézsi Lajostól*.

Egy-egy évfolyam ára a társulat tagjainak 10 korona.

Önállóan kaphatók ugyanott a következő életrajzok:

II. Rákóczy György *Szilágyi Sándortól* ... ára 3 kor.
Mária Terézia *Marczali Henriktől* ... « 6 «
Zrínyi Miklós II. k. *Széchy Károlytól* ... « 5 «
Hg. Esterházy Pál nádor *Bubics Zsigmondtól* « 5 «

A

Magyar Történeti Életrajzok

1900. évi folyama

SZÉCHY KÁROLY-tól

GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS ÉLETRAJZÁNAK

III. (BEFEJEZŐ) KÖTETÉT

és

VERESS ENDRÉ-től

IZABELLA KIRÁLYNÉ ÉLETRAJZÁT

hozza.

Ez életrajzokat az eddigiekhez hasonlóan számos eredeti kép, régi metszetek reprodukcziói, okiratok, levelek, pecsétek hasonmásai fogják illusztrálni. Izabella királyné életrajzának különös érdeket fognak kölcsönözni a lengyelországi illusztrácziók, melyek előállítására egyik elsőrangú varsói könyvkiadó-czég vállalkozott.

★

A további évfolyamok számára munkában vannak:

III. Béla *Békefi Remigtől,*

Mária (V. István leánya) *Óváry Lipóttól,*

Báthory András *Veress Endrétől,*

Zsámboki János *Dézsi Lajostól.*

A Magyar Történeti Életrajzok egy-egy évfolyamát a M. Történelmi Társulat tagjai **10 korona** előfizetési áron rendelhetik meg a titkári hivatalnál vagy a társulat pénztáránál.

Franklin-Társulat nyomdája.